

ЕЗИК и ПУБЛИЧНОСТ

КНИЖКА 12
2023

SOPHI
ДЕПАРТАМЕНТ
ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

Главен редактор:

доц. г-р Христо Гьошев (НБУ)

Редакция:

доц. г-р Ясен Захариев (НБУ), гл. ас. г-р Сергей Стефанов (НБУ)

Редакционен съвет:

проф. Георги Фотев, г.н. (ЦИЕЦ, НБУ),

проф. г-р Христо Тодоров (НБУ),

проф. г-р Лидия Денкова (НБУ),

проф. г-р Димитър Вацов (НБУ),

проф. г-р Мартин Канушев (НБУ)

Коректор: Ния Харалампиева

© Нов български университет, 2024

© Веселин Праматаров, художник на корицата

© Жанет Цанова, дизайн и предпечатна подготовка

Адрес:

ул. „Монтевидео“, № 21, корпус 2, офис 210

1618 София, България

тел. 02/8110130

Editor-in-chief:

Assoc. Prof. Hristo Gyoshev (New Bulgarian University)

Editors:

Assoc. Prof. Yassen Zahariev (New Bulgarian University),

Assist. Prof. Sergey Stefanov (New Bulgarian University)

Advisory Board:

Prof. Georgi Fotev, D.Litt. (New Bulgarian University),

Prof. Hristo Todorov (New Bulgarian University),

Prof. Lidia Denkova (New Bulgarian University),

Prof. Dimitar Vatsov (New Bulgarian University),

Prof. Martin Kanoushev (New Bulgarian University),

Copy-edited by Nia Haralampieva

© New Bulgarian University, 2024

© Cover by Vesselin Pramatarov

© Design and typesetting by Jeanette Tsanova

Address:

21 Montevideo St, bulding 2, office 210

1618 Sofia, Bulgaria

phone +359 2 8110 130

e-mail: sophi.nbu.department@gmail.com
sophy.nbu.bg/bg/spisanie-ezik-i-publichnost

ISSN: 2367-5756

ЕЗИК И ПУБЛИЧНОСТ

ГОДИШНИК НА ДЕПАРТАМЕНТ „ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ“
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Кн. 12
2023

Христо Гъошев	Уводни гуми	5
	СТАТИИ	
Мартин Канушев	За безделието, или що е „паразитен начин на живот“ през времето на българския комунизъм	7
Любомир Дончев	Светът, който Путин ни описва. Ницшеански експерименти върху хибридна война.	25
Asen Bondzhev	Studies of Hyperborea in the Twenty-First Century	39
Ивайло Саралийски	Предизвикателството на различието: приключенията на италианския прегател и Обесеният в нетрадиционния свят	48
Natasha Nedelkova	Artistic Research in Film Studies: Methodologies of Sensible Knowledge Through Artistic Practice and Experimental Approaches to Film and Media Theory	59
Елица Матеева	Оке Сангрен – „Догма 95“ между мечти и сътресения	71
Боряна Борисова-Роси	Оповестяване и оценка на екологичните рискове от банките	76
	ДЕБЮТИ	
Rosita Stoyneva	Reimagining the World Through Metaphors: Insights from <i>Metaphors We Live By</i> by George Lakoff and Mark Johnson	90

LANGUAGE AND PUBLIC SPHERE

ANNUAL OF THE DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY
NEW BULGARIAN UNIVERSITY

Issue 12
2023

Hristo Gyoshev	Editorial	5
	PAPERS	
Martin Kanoushev	About Idleness, or What is a “Parasitic Way of Life” during Bulgarian Communism	7
Lyubomir Donchev	The World that Putin Described. Nietzschean Experiments over the Hybrid Warfare	25
Asen Bondzhev	Studies of Hyperborea in the Twenty-First Century	39
Ivaylo Saraliyski	The Challenge of Difference: The Adventures of an Italian Traitor and a Hanged Man in an Unconventional World	48
Natasha Nedelkova	Artistic Research in Film Studies: Methodologies of Sensible Knowledge Through Artistic Practice and Experimental Approaches to Film and Media Theory	59
Elitsa Mateeva	Åke Sandgren – Dogma 95 between Dreams and Convulsions	71
Boryana Borisova Rossi	Disclosure and Assessment of Environmental Risks from Banks	76
	DEBUTS	
Rosita Stoyneva	Reimagining the World Through Metaphors: Insights from <i>Metaphors We Live By</i> by George Lakoff and Mark Johnson	90

УВОДНИ ДУМИ

В настоящия брой на *Език и публичност* са поместени в духа на междудисциплинарния диалог текстове от различни области на социалните и хуманитарните науки, като философия, социология, история и икономика, както и изследвания от сферата на изкуството. Първият текст в този брой „За безделието, или що е „паразитен начин на живот“ през времето на българския комунизъм“ на **Мартин Канушев** е посветен на темата за криминализирането на „безделието“, или „паразитния начин на живот“, което придобива нормативен статут в Народна република България за първи път в края на 50-те години на XX век. Авторът изследва тази присъща единствено за нормотворчеството на комунистическите режими тема, проследявайки генезиса на законодателството по този въпрос в условията на развития социализъм, чрез връщане към законодателните начала през времето на народната демокрация, обяснявайки по този начин създаването на окончателната кодификация на престъплението като „паразитизъм“. Към една от основните кризисни ситуации днес ни пренася текстът на **Любомир Дончев** „Светът, който Путин ни описва. Ницшеански експерименти върху хибридна война“. Той представя теоретичен експеримент, чиято цел е анализ на хибридна война, водена от Руската федерация срещу Украйна, чрез приложение на философските понятия на Фридрих Ницше „ресентимент“ и „монументална история“. Проследявайки елементите и наративите на използваната от Кремъл пропагандна технология, Дончев посочва смисловата връзка между двете Ницшеви понятия и принципите на *Realpolitik*, провеждана от Путин, в чието есе „За единството на руския и украинския народ“ според автора на статията се открива именно модел на монументална история, а ресентиментът, като обществена реактивна сила, е задвижван от своя страна от идеите на тази история. Историческа е проблематиката и в изследването на **Асен Бонджев** „Studies of Hyperborea in the Twenty-First Century“, чийто предмет на разглеждане са историите за митичната област Хиперборея, една антична тема, забравяна и погновявана в хода на времето, която преживява свой ренесанс през последното десетилетие, предоставяйки поле и за бъдещо научно разгръщане. В изследването са представени не само ролята на мита за Хиперборея и хиперборейците в ключови аспекти на живота на древните гърци, като справедливостта, моралната чистота и религията, но и различните модерни перспективи, които от XVIII век насам го използват в подкрепа на модерни представи, включително такива, водещи към расистки и националистически идеологии, както и към редица псевдонаучни заключения. Ключова цел, постигната в изследването на Бонджев, е да демонстрира,

отвъд подобни съвременни митологии, легитимността и актуалността на Хиперборея като предмет на сериозно научно изследване. **Ивайло Саралийски** предлага в текста си „Предизвикателството на различието: приключенията на италианския предател и Обесеният в нетрадиционния свят“ изследване върху Обесеният, една от фигурите в картите Таро, която е предмет на внушителен брой репродукции от XV век до днес, създаващи дългата и комплексна история и трансформация на този образ. Чрез проследяване на неговото развитие, придружено от интересен илюстративен материал, статията представя промяната му от символ на предателството и наказанието в насърчение за приемане на несигурността като път към лично израстване и просветление, като при това идентифицира и общия момент, наличен както в началото на историята на Обесеният, така и днес, изразен в придържането към нетрадиционните ценности, неизменно осъждани при липсата на разбиране за символизирания от Обесеният вътрешен процес. Текстът на **Наташа Негелкова** „Artistic Research in Film Studies: Methodologies of Sensible Knowledge Trough Artistic Practice and Experimental Approaches to Film and Media Theory“ свързва сферите на практическото знание по създаването на филм и теоретичното на научния изследовател чрез примера на Хито Щаерл, реализиран в нейната работа „В защита на бедния образ“. Изследователският интерес на Негелкова е провокиран от начина на практическото използване от Щаерл на разработеното в това нейно изследване понятие няколко години по-рано. По този начин Негелкова проследява отблизо зараждането на една теоретична идея чрез филмотворческата практика. **Елица Матеева** проследява в статията си „Оке Сангрен – „Догма 95“ между мечти и сътресения“ творческото развитие на режисьора Оке Сангрен, един от основните представители на направлението „Догма 95“, именувано така по едноименния манифест от 1995 г. За да проследи отражението на основните правила на движението в работата му, авторката поставя филма му „Истински човек“ в контекста на други негови творби, в които нормите на „Догма 95“ също могат да бъдат проследени не само като правила, но и като мотивация за предприемането на творчески рискове. Предмет на изследването на **Боряна Борисова** „Оповестяване и оценка на екологичните рискове от банките“ е актуалният въпрос за необходимостта от създаване на бази данни в кредитните институции у нас с цел успешното осъществяване на „зеления преход“, в който банките имат ключова роля като посредници и източници на устойчиво финансиране. Този преход, бидейки пряко свързан с оценката за екологичните рискове от банковата дейност, се нуждае от привеждане в съгласие с нормативните стандарти на ЕС и същевременно от стандартизация на информацията от потребителски данни, които не са предмет на публично оповестяване. Отчитайки комплексността на такава процедура, Борисова формулира напътствия за изготвяне на необходимата документация за въвеждането на екологичните рискове във вътрешните процеси на банките. В рубриката *Дебюти* на този брой публикуваме текста на **Росита Стойнева** „Reimagining the World Through Metaphors: Insights from *Metaphors We Live By* by George Lakoff and Mark Johnson“, който разглежда в дълбочина аналитичния апарат на Джордж Лакоф и Марк Джонсън във философското им изследване върху метафорите.

Христо Гьошев

ЗА БЕЗДЕЛИЕТО, ИЛИ ЩО Е „ПАЗИТЕН НАЧИН НА ЖИВОТ“ ПРЕЗ ВРЕМЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ КОМУНИЗЪМ

Мартин Канушев

Нов български университет · mkanoushev@gmail.com

Резюме: Тази статия има за цел да проблематизира ключово социално условие за възможност на правната рационалност в българското социалистическо общество: „безделието“ или „празноскитането“, скитничеството и просията, отсъствието на постоянна работа, невключеността в общественнополезна дейност, изключеността от трудова активност, накратко, „паразитният начин на живот“ е основната пред- и квазикриминална предпоставка за извършване на престъпления срещу обществения ред, държавната собственост и народното стопанство и следователно за наличието на особен вид престъпност, възпроизвеждаща се по своя несоциалистическа логика и поставяща под въпрос принципите на комунистическата идеология.

Ключови думи: комунистически режим, социалистически престъпления, наказателна власт, криминална субективност, паразитен начин на живот

ABOUT IDLENESS, OR WHAT IS A “PARASITIC WAY OF LIFE” DURING BULGARIAN COMMUNISM

Martin Kanoushev

New Bulgarian University · mkanoushev@gmail.com

Abstract: This article aims to problematize a key social condition for the possibility of legal rationality in Bulgarian socialist society: ‘idleness’ or ‘leaksquatting’, vagrancy and begging, the absence of permanent employment, the exclusion from socially useful activity, the exclusion from labour activity, in short, the ‘parasitic way of life’, is the main pre- and quasi-criminal prerequisite for the commission of crimes against public order, state property and people’s economy, and therefore for the existence of particular type of criminality, reproducing itself according to its non-socialist logic and questioning the principles of communist ideology.

Keywords: communist regime, socialist crimes, penal power, criminal subjectivity, parasitic way of living

Тази статия има за цел да проблематизира едно от социалните условия за възможност на правната рационалност в българското социалистическо общество: „безделието“ или „празноскитането“, скитничеството и просията, отсъствието на постоянна работа, невключеността в общественополезна дейност, изключеността от трудова активност, обобщено казано, „паразитният начин на живот“ е основната предкриминална предпоставка за извършване на престъпления против обществения ред, обществената собственост и народното стопанство, следователно за наличието на икономическа престъпност, възпроизвеждаща се по своя не-социалистическа логика и поставяща под въпрос принципите на комунистическата идеология.

Да реконструираме тази генеалогия в три аналитични хода, започвайки с ключови промени в юридическата нормативност на развития социализъм, след това връщайки се към основните начала на специфичното законодателство на народната демокрация, и накрая, завършвайки с окончателна кодификация на престъплението „паразитизъм“, напълно непознато за (късно)модерното право в световен мащаб и характерно единствено за наказателната икономия на комунистическите режими.

Първо, на 17 март 1959 г. Наказателният кодекс от 1956 г. е изменен и допълнен¹: за първи път в цялата история на българското комунистическо право скитничеството и просията са криминализирани като противозаконни деяния. Целта е да бъде защитен общественият ред като създадени и изградени отношения, които обезпечават спокойния живот на гражданите в социалистическото общество. Какво според комунистическите юристи представлява общественият ред? „Той е система от норми, установени за закрепване на социалистическите обществени отношения; от норми, които уреждат отношенията между гражданите, тяхното уважение към правата и интересите на другите граждани; от норми, гарантиращи нормалното протичане на живота в социалистическото общество; от норми, гарантиращи дейността на службите и органите по поддържането на самия обществен ред“ (Райчев, 1959, с. 276).

На тази „научна“ основа бива изградена „валидна“ и „надеждна“ теоретична класификация на престъпленията против обществения ред в зависимост от това кои негови страни са засегнати: а) нарушения, свързани с пренебрегване на законови предписания и насочени против обществения ред (например самоуправство); б) нарушения на обществения ред, свързани с всекидневното спокойствие на гражданите (например хулиганство); в) нарушения на принципа на разпределение на богатата според количеството и качеството на труда (например живеене от нетрудови доходи, скитничество и просия). И така се оказва, че престъпленията против обществения ред увреждат социалистическия ред като система от норми, които обезпечават правилното, нормалното, безпроблемното протичане на живота, от което е заинтересувана гържавата. „При тези престъпления главното е засягането на обществения ред, регулиран от установени правила за поведение, които целят да осигурят условия за нормален съвместен живот на хората в социалистическото общество. Редът е система от обществени отношения, свързвани с обезпечаване на спокойствието и създаване условия за нормално общуване на хората, регулирани от правилата на социалистическото общежитие“ (Райчев, 1959, с. 277).

¹ Законът за изменение и допълнение на Наказателния кодекс е обнародван в „Известия“, брой 22 от 17 март 1959 г.

Оттук и първоначалната кодификация на престъпленията „скитничество“ и „просия“ в наказателното право на социалистическото общество. „Онзи, който води скитнически живот се наказва с лишаване от свобода до две години или с поправителен труд до една година, а който организира или ръководи скитническа група – с лишаване от свобода до пет години. В маловажни случаи наказанието е глоба до 1000 лв. Съдът може да постанови и отнемане в полза на държавата на средствата, които са послужили пряко за водене на скитнически живот“. А „онзи, който систематически се занимава с просия на обществени места, в общогостъпни заведения или по домовете на гражданите се наказва с лишаване от свобода до две години или с поправителен труд до една година, а в маловажни случаи – с глоба до 1000 лв. Който ползва лице за просия, което се намира под негов грижи се наказва с лишаване от свобода до три години, а ако деецът е родител или настойник наказанието е лишаване от свобода до пет години“ (ЗИДНК, 1959, с. 4). Просията и скитничеството, наред с хулиганството, незаконното преминаване през границата и незавърщането в страната, побудителството към престъпление и участието в тълпа, нарушаването на общественото спокойствие, престъпленията против брака и гражданското състояние, против носенето на военна служба, държавната тайна и изповеданията са квалифицирани като престъпления против обществения ред.

Второ, на 16 януари 1959 г. в Закона за народната милиция от 1948 г. е включена нова разпоредба², която гласи: „при особено важни случаи, спрямо лица, осъждани за престъпления против Народната Република, или такива, които с оглед на антинародните си прояви могат да представляват опасност за обществения ред, спрямо рецидивисти, осъждани за престъпления против обществената и личната собственост, за разврат, за подправка на документи и парични знаци, за насилие спрямо органи на властта или хулиганство, както и спрямо лица, които нямат постоянно местожителство, водят скитнически живот или се занимават с просия, като отбягват да се занимават с общественополезен труд, могат с разрешение на министъра на вътрешните работи и с писмено съгласие на главния прокурор да се вземат следните мерки: а) принудително установяване в друго местожителство – за определен срок или за постоянно; б) забрана да се напускат местожителството за срок от шест месеца, а за лицата, които не са имали постоянно местожителство, които водят скитнически живот или се занимават с просия – за срок – необходим за установяването на постоянната им уседналост“ (ЗИДЗНМ, 1959, с. 1).

Какво разбираме от въпросната социалистическа „норма“, трансформирана и прилагана като строга милиционерска процедура? Най-напред – една низходяща градация, при която скитничеството и просията се оказват неразривно обвързани с контрареволуционните или политическите престъпления, с антинародните прояви и опасността за обществения ред, с рецидивната престъпност, престъпленията против собствеността, разврата, фалшифицирането на документи, насилието и хулиганството. След това – при положение че преобърнем гледната точка – една възходяща градация, при която именно скитничеството и просията представляват реалната основа на най-важните за българския комунизъм престъпления: против държавата, против собствеността, против личността, против реда и сигурността и т.н. И накрая – една осигурителна милиционерска мярка, която има за цел

² Законът за изменение и допълнение на Закона за народната милиция е обнародван в „Известия“, брой 7 от 16 януари 1959 г.

окончателно и безвъзвратно да унищожи скитничеството и просията, в резултат на което трябва завинаги да бъде прекъсната тяхната системна връзка с останалите престъпления. Така ще бъде ликвидиран истинският фундамент, ключовото условие за възможност на противозаконните практики, които са в разрез с идеологическите принципи на социалистическото общество: безделието и празноскитането, водещи до паразитизъм. Край на всякакъв вид социално нонаматство; всички български граждани трябва да водят единствено постоянно уседнал живот по местоживеене.

Ето историко-материалистическата логика на комунистическия законодател: задачата е „окончателното ликвидиране на тези отрицателни явления, чужди на социалистическите отношения, създаващи за всички условия за честен, трудов живот. Останките от скитничеството и просията са чужди и с нищо неоправдани при условията на социалистическото общество, в което трудът е дълг и чест на всеки гражданин, и че при възможността на всеки трудоспособен гражданин да се включи в материалното производство е недопустимо да се търпят този род прояви на някои лица, свикнали с тях през време на капиталистическото съществуване. С цел да се изкоренят наследените привычки у такива лица към скитничество и просия тези деяния бяха обявени за престъпления“ (Райчев, 1959, с. 278).

Защо? Защото въпросните престъпления са насочени против упражняването на общественополезен труд и получаването на нетрудови доходи. Нещо повече, те са в пряко противоречие с комунистическите принципи, закрепени и обосновани в Димитровската конституция от 1947 г.: „трудът е дълг и въпрос на чест на всеки работоспособен гражданин“, накратко „всеки гражданин е длъжен да се занимава с общественополезен труд и да работи според своите сили и способности“ (КНРБ, 1947, с. 3). От друга страна, скитничеството и просията засягат начина на придобиване на средства за живот и всекидневното спокойствие на гражданите. При тях е налице тройно нарушение на закона; едно многоизмерно посегателство върху обществения ред – най-напред, по отношение на социалистическия начин за придобиване на средства за живот; след това, по отношение на всекидневното рушене на спокойствието на социалистическите граждани; и най-накрая, по отношение на социалистическото задължение да не се упражняват легално забранени дейности.

„Програмата на партията, приета на X конгрес на БКП, постави високи изисквания към членовете на социалистическото общество и задължи партийните и държавните органи да създават реални предпоставки за ликвидиране на възможността да се живее от нетрудови доходи. Тези престъпления засягат основният принцип на Конституцията: за разпределение на обществения продукт според индивидуално положения труд. Нарушава се и изискването за полагане на общественополезен труд и предпазване от добиване на доходи по незаконен начин. Скитничеството и просията засягат чувствително и спокойствието на гражданите, и обществения ред относно местоживеенето. Несъвместимо е в социалистическото общество работоспособно лице да не се труди и да се стреми да набира доходи по незаконен и неморален начин. Това отрицателно явление освен моралния укор, който заслужава, води и до държавна принуда. Гражданите имат задължението да се трудят честно и производително, за което носят отговорност пред колектива и обществото. В нашето общество винаги се е гледало на паразитизма като на отрицателно явление. Отклонението от труда е грозно и опасно явление, израз на несъобразено с ви-

соките изисквания на социалистическото общество възпитание. Всеки един родител лично е отговорен за правилното възпитание на своите деца като пълноценни граждани и строители на новото общество“ (Хинова, 1976, с. 5).

Трето, на 23 юни 1961 г. е приет Законът за другарските съдилища³, който конституира една непозната до този исторически момент квазиюрисдикция: тук са квалифицирани редица противообществени прояви, отнасящи се преди всичко до „воденето на паразитен начин на живот“; макар свързан нормативно и процедурно с наказателното правосъдие, другарският съд притежава особена суверенна власт; той бележи важния за развития социализъм властови преход от наказателен към обществен съд, където с мерки за възпитателно въздействие се санкционират не престъпления или нарушения, а противообществени прояви.

Как функционира тази постоянна трансмисия между двете инстанции? От една страна, е налице законова възможност за замяна наказателната отговорност с налагане на мерки за обществено въздействие от другарски съд. Тя може да бъде реализирана за точно и ясно ограничен кръг от престъпления: обига, клевета или лека телесна повреда без разстройство на здравето, извършени в трудовия колектив от един негов член спрямо друг; гребна кражба, присвояване или обсебване на обществено или лично имущество, а също и гребни прояви на самоуправство, когато геецът и пострадалият са членове на общ колектив; други малозначителни престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода до една година, ако съдът с оглед на характера на деянието и личността на гееца намери, че той може да бъде поправен чрез прилагане на мерки за обществено въздействие. Наказателната отговорност не отпада при отказ от страна на подсъдимия да се яви при повторно призоваване пред другарския съд или ако той наистина не може да се поправи чрез възпитателна намеса.

От друга страна, другарските съдилища разглеждат не само дела за гребни престъпления, но и за противообществени прояви, които нарушават моралните норми на социалистическото общество: безделничество, лентяйство, отклонение от общественополезен труд, водене на паразитен начин на живот, пиянство, разврат или други подобни. Тук под „безделничество“ се разбира нежеланието на дадено работоспособно лице да се труди, и то упорито, да извършва общественополезен труд. А „безделникът“ е човек, който живее за сметка и на гърба на другите, като експлоатира доходите му или живее от доходи в резултат на извършени от самия него нарушения и престъпления. На свой ред „отклонение от общественополезен труд“ е налице, когато един гражданин фиктивно се труди, но в действителност не извършва общественополезен труд. Той се занимава със спекула, с различни видове посредничества, с незаконни сделки на вещи, движими и недвижими имоти, с непозволена търговия, с търсене и предлагане на квартири, тоест със забранени дейности. „Водене на паразитен начин на живот“ е налице, когато работоспособен гражданин се е отклонил от общественополезен труд, безделничи и лентяйства, като се издържа чрез експлоатация на труда на други лица, живее от доходите на родители, съпруг или приятели и поради това нарушава основното правило на социалистическото общество – всеки българин да живее единствено от собствения си труд. И накрая, под „пиянство“ се разбира не отделният случай на напиване, а повтарящите се случаи на изпадане в нетрезво състояние, в резултат от което се разстройва семей-

³ Законът за другарските съдилища е обнародван в „Известия“, брой 50 от 23 юни 1961 г.

твото, пречи се за правилното възпитание на децата, разпиляват се семейните доходи, дава се лош пример на обществото, смуцава се общественият ред, засяга се комунистическият морал. Но тези противообществени прояви не се срещат в живота в чист вид, а най-често се преплитат. Борбата с тях фактически е системна борба с противозаконията, тъй като всяко отделно взето безделничество, отклонение от общественополезен труд, водене на паразитен начин на живот, пиянство или разврат винаги довежда до извършване на (тежко) престъпление.

Какво представлява полусувереният другарски съд, който се намира в самия властови център на възпитателната инфранаказателност на моралната просъпка? Другарските съдилища в НРБ са изборни обществени органи и са облечени с доверието на колектива и изразяват неговата воля; тяхната политическа задача е активно да съдействат за възпитанието на гражданите в дух на комунистическо отношение към труда, спазване на установения правен ред и правилата на социалистическото общежитие, опазване на социалистическата собственост и да развиват у трудещите се чувство за колективност, другарска взаимопомощ и зачитане на честа и достойнството на гражданите. Главната цел на тяхната дейност е предотвратяване на престъпленията, нарушенията и другите противообществени прояви чрез създаване на обществена нетърпимост към тях и чрез възпитаване на гражданите по пътя на личното убеждение и общественото въздействие.

Другарските съдилища са самостоятелни „неюрисдикционни“ органи за борба с противообществените прояви, които осъществяват профилактична и възпитателна дейност и които се състоят от изтъкнати и ползващи се с доверието на трудовия колектив граждани. Методите, които те използват, са: създаване на обществена нетърпимост към нарушенията на правилата на социалистическото общежитие; възпитаване на гражданите единствено по пътя на личното убеждение и общественото въздействие; предотвратяване, разкриване и санкциониране на противообществените прояви. Тяхната основна цел е да организират, ръководят и реализират изключителното възпитателно въздействие, което оказва публичното осъждане пред трудовия колектив върху индивидуалното и колективно съзнание на всички социалистически граждани.

Другарският съд разглежда следните дела за противообществени прояви, извършени от пълнолетни граждани: за нарушения на трудовата дисциплина, като отсъствия, закъснения или преждевременно напускане без уважителни причини, недобросъвестно и небрежно изпълнение, от което е последвало брак, негодна продукция или излишен престой, отказ от изпълнение или системно бягство от работа; за нарушения на правилата по техническата безопасност и хигиената на труда; за безделничество, отклонение от общественополезен труд, водене на паразитен живот, скитничество, просия, пиянство или други противообществени прояви; за неизпълнение на задължения към семейството, и особено по отношение на възпитанието и издръжката на децата, и за неосъществяване на помощ на нуждаещи се родители; за неспазване на правилата по стопанисване на жилищни помещения и на комунални съоръжения, като електрически и водопроводни уреди, радиоуредби и други, както и на зелените насаждения, като паркове и градини; за нарушение на реда в жилищата; за недобросъвестно незаплащане на наема или на таксите за комунални услуги или за неправилно използване на общите помещения и места; за маловажни случаи на нарушения спрямо горското, селското, ловното и рибното стопанство, търговията и

услугите, както и за леки административни нарушения; за незаконно използване на гържавни и обществени материали, вещи, инвентар и транспортни средства; за небрежно отношение към гържавното или общественото имущество, ако от това не са произлезли значителни вреди; за обида и лека телесна повреда, без разстройство на здравето, извършени в колектива от един негов член спрямо друг, ако на дадено лице не е наложено наказание или мярка за обществено въздействие за умишлено престъпление против личността и ако има заявление от пострадалия; за клевета, извършена в колектива от един негов член спрямо друг, ако на лицето не е наложено наказание или мярка за обществено въздействие за умишлено престъпление против личността в случай, че когато тѣжбата е погасена от пострадалия; за гребна кражба и гребно присвояване на обществено имущество; за гребна кражба и гребно обсебване на лично имущество, а също и за гребни прояви на самоуправство, когато геецът и пострадалият са членове на един и същ колектив, ако за подобно деяние на лицето не е наложено наказание или мярка за обществено въздействие и ако с оглед на характера на деянието и личността на гееца се намери, че той може да бъде поправен с мерки за обществено въздействие; за други малозначителни престъпления, за които законът предвижда лишаване от свобода до една година или по-лека санкция, ако за подобно деяние на лицето не е наложено ефективно наказание или мярка за обществено въздействие и ако съдът или прокурорът с оглед на характера на деянието и личността на гееца намерят, че той може да бъде поправен с помощта на мерки за обществено въздействие. При положение че молбата е погасена направо до другарските съдилища, те разглеждат имуществени спорове за парични вземания и за движими вещи на стойност до 80 лв. между граждани, които живеят и работят в едно и също населено място, а при съгласие на страните – до 100 лв. В случай на семейно-брачни спорове, които създават опасност за разстройство на брака и семейството, при имуществени спорове, а също и за обида, клевета, лека телесна повреда и други престъпления, които се наказват по тѣжба на пострадалия, другарският съд чрез лично убеждение и обществено въздействие има правото да склонява гражданите към съзнателно изпълнение на социалистическите им задължения и към доброволно помирение и уреждане на споровете между тях.

Нека да анализираме мерките за обществено въздействие, които другарският съд може и трябва да налага; мерки, които изискват не наказателна, а обществена отговорност и пряко санкционират не престъпления или нарушения на кодекса, а противообществени прояви; именно те изграждат една подзаконова всекидневна наказуемост, една възпитателна инфранаказателност на моралната простѣпка. Ето разграничителните линии: мерките за обществено въздействие не са наказания, а санкции за морални простѣпки, които нанасят особена вреда на социалистическото общество. Те упражняват непосредствено въздействие за осъзнаване на грешката, нейното поправяне и бъдещо предотвратяване. Но въпросните мерки за обществено въздействие не са и административни наказания. Те не са инструмент на гържавна принуда, а обществено необходими санкции, които се налагат за вече извършени противообществени прояви. Накрая, тези мерки не съвпадат и с дисциплинарните наказания, защото изискват обществена отговорност. И изцяло са подчинени на политическата задача на другарските съдилища, която има строго възпитателен и профилактичен характер. Социалистическият законодател има една обобщена цел: всяка от мерките да съдейства за предотвратяване на проти-

вообществените прояви и за възпитание на българските граждани в комунистически дух.

Другарският съд може да се ограничи само с публично разглеждане на дадено възпитателно дело или да приложи една от следните мерки за обществено въздействие: да загължи виновния да се извини пред пострадалия или колектива; другарско предупреждение; обществено мъмрене; обществено порицание; глоба до 10 лв.; предложение пред ръководителя на предприятието, учреждението или организацията за преместване на виновния на по-ниско платена работа за срок до три месеца или на работа, която не е свързана с разпореждане или управление на материални или парични ценности, за понижаване в длъжност или за уволнение от работа съгласно законите; предложение до народния съд за освобождаване на жилището поради невъзможност за съвместно живеене, лошо стопанисване или неплащане на наем; да загължи осъдения със свой труг и средства да поправи причинената вреда. Наред с тези възпитателни мерки за обществено въздействие виновният може да бъде загължен да възстанови причинените вреди в размер до 80 лв. Когато другарският съд установи, че за извършеното престъпление, нарушение или противобществена проява са допринесли недостатъци, грешки или слабости, отстраняването на които зависи от определен гържавен или обществен орган, той уведомява писмено неговото ръководство. Ръководството е загължено в срок от един месец писмено да съобщи за взетите мерки за преодоляване на причините, които създават условия за изкривяване на социалистическата законност и морал. При положение че това не бъде направено, другарският съд е упълномощен да постави въпроса пред висшестоящото ръководство, пред комитета за гържавен и народен контрол или пред прокуратурата.

Другарският съд разглежда делата най-късно до три седмици от постъпване на предложението или на заявлението. Времето и мястото на провеждането се определят от председателя на състава и се обявяват публично. Призоваването на съответните лица се извършва със съобщение и подпис, с прякото съдействие на ръководствата на учрежденията, предприятията и организациите. За разглеждането другарският съд може да покани представител на обществените организации, в които членува лицето, на предприятието или органите, по чието предложение е образувано делото. Всички дела се разглеждат в публично заседание в състав: председател на съда и двама членове. По изключение другарският съд може да разгледа делото при ограничена публичност, за да не бъдат разгласявани факти от интимния живот на гражданите или факти, които биха накърнили гържавните интереси. Той разглежда делото, като много внимателно изслушва обясненията на привлечения под обществена отговорност, показанията на свидетелите и проверява останалите доказателства. С разрешение на председателя на съда присъстващите на заседанието могат да задават въпроси, да изясняват факти, които имат значение за разкриване на истината, и да се изказват по делото. Цялата дейност на другарския съд се провежда в извънработно време.

След като изслуша привлеченото под обществена отговорност лице и всички свидетели и провери доказателствата, другарският съд постановява решение, което се взема с мнозинство на гласовете. То се изготвя в писмена форма и се подписва от всеки един от състава. Когато другарският съд се убеди, че самото публично разглеждане на делото е оказало необходимото възпитателно и предупредително

въздействие върху виновника, той може да го приключи. В противен случай: в съдебно решение се излага какво деяние е извършил привлеченият под обществена отговорност и каква мярка за обществено въздействие му се налага. Адвокатска защита не се допуска; виновникът трябва лично да се представи и сам да се защитава пред обвинението. Решенията на гругарския съд са окончателни и задължителни за всички държавни органи; те подлежат на незабавно изпълнение след самото им публично произнасяне. Временно изключение би могло да се направи единствено по отношение на прилагане на мерките за обществено въздействие: възстановяване на вредите, глоба и поправяне на вредите със собствен труд.

При разглеждане на делото и при постановяване на решението, както и при определяне на мярката за обществено въздействие, гругарският съд се основава на съзнанието за своя обществен дълг, данните по делото, закона, морала и правилата на социалистическото обществено отношение. Неговото решение се съобщава в обществените организации по месторабота и местоживее на осъдения за довеждане до знание на колектива; то има сила в продължение на една година след обявяването му. Съдът може и преди изтичане на този срок да снесе наложеното от него гругарско предупреждение, обществено мъмрене или обществено порицание. Предсрочното прекъсване на тези мерки се прави само ако лицето в действителност е осъзнало своята грешка и показва категорични признаци, че се е поправило. Въпросната реабилитация се оповестява по местоработата и местоживее на осъдения; тя има огромно възпитателно значение и поради това съответният колектив трябва да следи за значимите промени в поведението на виновника в бъдеще време.

Но както безалтернативно заявяват комунистическите юристи, „с изпълнение на решението не приключва грижата за поправянето на лицето, на което е наложена мярка за обществено въздействие. Както гругарският съд, така и обществените организации са длъжни да полагат особени грижи за поправянето на виновния, да следят развитието на неговото поведение, да му помогнат правилно да разбере възпитателната мярка, да се отнесе критично към миналото си, да изживее капиталистическите отживелици, да намери сигурен и пряк път към колектива, да се приобщи към трудовите задачи и съвместния бит, да почувства гругарската грижа и помощ за преодоляване на трудностите в работата и в личния си живот. Само така делото на гругарския съд ще бъде извършено докрай и грижата за човека ще се разгърне с необходимата пълнота, сила и убедителност“ (Павлов, 1964, с. 271).

Това обобщаващо твърдение е важен пример за постоянния надзор, който цялата социалистическа общественост трябва да упражнява върху осъдения от гругарски съд; в действителност върху „освободения“ от съда, тъй като неговото решение е било изпълнено, а поправителната възпитателна мярка – наложена. Няма как да бъде по друг начин, защото системата на гругарските съдилища губи, оспорва, подменя и накрая ще трябва да замени системата на народните съдилища, а тяхната квазиюрисдикция да покрие изцяло всички социални структури на НРБ. „ОФ ръководи гругарските съдилища в градовете и селата, както и тези в трудово-кооперативните стопанства; БПС – съдилищата в предприятията, учрежденията и организациите; ДКМС – съдилищата в учебните заведения; ЦКС – съдилищата в трудово-производителните кооперации. Тяхното обслужване се осъществява от ръководствата на предприятията, учрежденията и организациите чрез прякото съдействие на изпълнителните комитети на народните съвети. Общото ръковод-

ство над гругарските съдилища е задължение на Националния съвет на ОФ, Централния съвет на БПС, Централния комитет на ДКМС и ЦКС“ (ЗДС, 1961, с. 7).

Да направим историческо завръщане към периода на народната демокрация: изходната точка на трудовата мобилизация е лятото на 1945 г., когато 440 души от София са принудително задържани, тъй като са неработещи и са категоризирани като безделници. На заседание от 23 юли 1945 г. ЦК на БРП(к) взема решение да предложи на Министерски съвет да назначи специална комисия към Дирекция на народната милиция. Нейната основна задача е да освободи неправилно призованите и да изработи инструкция за определяне на условията за изготвяне на списъци за мобилизиране на граждани. Административният отдел на Дирекция на народната милиция получава „мисията“ за издирване и представяне на хора, неупражняващи трудова дейност, с цел тяхната трудова мобилизация. Следователно проблемът за паразитния начин на живот, който през развития социализъм е дефиниран като несъвместим с комунистическото възпитание, закон и морал, е поставен на дневен ред от политическата власт още по времето на режима на народната демокрация.

На 8 август 1946 г. XXVI-то ОНС приема Закон за трудово мобилизиране на безделници и празноскиращи⁴, който е прилаган до 17 ноември 1950 г. Всички парламентарни групи подкрепят закона, а изказванията на техните представители показват какво е народно-демократичното разбиране на понятията „труд“, „безделие“ и „празноскиране“. Представител на „Звено“ казва: „това са предимно младежи, синове и дъщери на заможни родители, които не се грижат за своя хляб и които досега в живота си не са узнали, че има и друг начин за изкарване на прехраната – чрез труд. Тези младежи са известните у нас зози и суинги... Този закон ще обхване и онези младежи и годни за работа граждани, които прекарват времето си в безделие и изкарват прехраната си по съмнителните пътища на черната борса и спекулата. Законът е обаче закъснял: крайно време е бъдат впрегнати в общественополезен труд всички безделници“. А представител на СДП допълва, че той „отговаря на духа на времето – да се издигне на мястото на капитала трудът като по-решаващ и по-важен фактор. Ние се борим всекиму да дадем според нуждите и да търсим от всекиго според силите“ (Дневници XXVI ОНС, 1946, с. 1035–1036).

Според Закона за трудово мобилизиране на безделници и празноскиращи всички работоспособни български поданици от двата пола, навършили 16 години и не по-стари от 45 години за жените и 50 години за мъжете, които са се отдали на безделие, празноскиране или прекарват времето си в питейни заведения, кафенета, кръчми, барове, сладкарници, ресторанти и други, се мобилизират на задължителен обществен труд. Трудовото мобилизиране има за цел да приучи безделниците и празноскиращите на полезен и колективен труд, да развие у тях любов към обществената работа, да премахне лошите им привички и да използва физическата им енергия и умствените им способности за повдигане родните производства и благоустройството на страната. Техният труд ще се използва за общественополезни мероприятия: построяване на пътища, железопътни линии, канали, язовири, сгради; укрепване на пороцища; корекции на реки; залесяване и обработване на стопанства; работа в мини, кариери, фабрики и работилници, съобразено с пола и възрастта.

Срокът за трудово мобилизиране е до шест месеца и не се зачита за трудова

⁴ Законът за трудово мобилизиране на безделници и празноскиращи е обнародван в Държавен вестник, брой 198 от 30 август 1946 г.

или военна служба. Лицата, които след освобождаването им в продължение на половин година не са започнали никаква общественополезна работа, могат да бъдат мобилизирани отново. От трудово мобилизиране се освобождават само: болните и неспособните за физически или умствен труд, което се констатира от специална медицинска комисия; повиканите във войската или трудовите части десет дни преди явяването им в казармата, докато трудово мобилизираните се освобождават двадесет дни преди постъпването им на военна служба.

Няма съмнение, че трудовото мобилизиране е милиционерска осигурителна мярка; то се извършва единствено със заповед на министъра на вътрешните работи. Процедура: народната милиция, държавната администрация и общинските съвети установяват и изготвят пълен списък на лицата, които подлежат на трудово мобилизиране, след което представят на МВР с доклад за всяко лице поотделно. Заповедта за мобилизиране подлежи на обжалване пред специална комисия в срок от седем дни. Трудово мобилизираните се организират в работни групи: мъжете отделно от жените, които се изпращат на работа в предварително определени места и обекти. Младежите от 16 до 20 години се организират в специални групи и се поставят при особени условия за възпитание, просвета и труд. С цел те да бъдат подготвени и поправени се откриват технически и занаятчийски работилници, както и образцови стопанства. Вземат се адекватни коригиращи мерки за системно просвещение и превъзпитание на мобилизираните в прогресивно-демократичен дух. Сформираните групи се снабдяват с работна униформа на строителни войски; те не се охраняват. Трудът се заплаща по норми, наднорменият труд – също.

Наказания: за съзнателно отклонение от трудово мобилизиране, след като заповедта вече е била получена, но преди постъпване в трудовите групи санкцията е тъмничен затвор до три години и глоба до 10 000 лв. Тези, които са се отклонили от трудово мобилизиране след започване на неговото изпълнение, се наказват: отклонилите се до пет дни – дисциплинарно; отклонилите се от пет до десет дни – с тъмничен затвор до една година; отклонилите се за повече от десет дни – с тъмничен затвор до три години и глоба до 10 000 лв. За умишлено прикриване на лица, определени за трудово мобилизиране чрез формално зачисляване на работа в собствено или в държавно предприятие, наказанието е тъмничен затвор до три години и глоба до 500 000 лв. Ако работодателят е юридическо лице, лишаването от свобода се налага на онзи, който е действал от негово име, а глобата се заплаща от самото ръководство. На същото наказание подлежи и онзи, който прикрива себе си. За побудителство чрез печата, в речи или по друг начин към неизпълнение на закона или заповедта за трудово мобилизиране, санкцията е тъмничен затвор до три години и глоба до 100 000 лв. Дела по този закон се разглеждат по спешност.

През 1949 г. е налице по-широко тълкуване на закона и неговото референтно поле на социален обхват значимо е разширено: в политическата квалификация „неработещи“ вече са добавени уволнените за трудови провинения, изключените от училищата и живеещите за сметка на чужд труд ученици, занимаващите се с черна борса и разпространителите на вредни слухове. На 8 април 1949 г. Министерския съвет внася съществени изменения в Закона за трудова мобилизация на безделници и празноскици, като променя неговото име на Закон за трудова мобилизация, а член 1 придобива принципно нова редакция: на трудова мобилизация подлежат всички български граждани, които не извършват общественополезен труд или със своя

начин на обществено поведение застрашава обществения ред и морал: през тази година рязко е увеличен броят на заможните вражески настроени, като по-голямата част от представените са активни врагове на властта. През същата 1949 г. Отделението за трудова мобилизация към МВР определя множество обекти за принудителна работа: напоителен канал в с. Чомаковци, Силистренско: 700 души; корекция на р. Искър при с. Гиген, Никополско, и с. Оряховица, Плевенско: 250 души; доизграждане на моста при с. Гиген, Никополско: 100 души; напоителен канал при с. Голямо Малово, Годечко: 150-200 души; корекции на р. Лесновска между селата Робертово, Новоселско и Долни Богров, Софийско: 300 души; работа в тухларна фабрика в Красно село, София: 50 души; строеж на Министерството на вътрешните работи: 80-100 души; направа на отводнителни канали в Бръшлянската и Айдемировската низина: 1400 души; изграждане на канали и довършване на диги при Вигин: 600-700 души. Създадена е работа за 300 младежи в с. Чомаковци, Белослатинско, и за 350 младежи в с. Гиген, Никополско; за София: 300 души. За 250-300 жени е подготвен трудов обект: напоителен канал между селата Релесец-Чомаковци, а като най-важни са определени гържавните земеделски стопанства. Мобилизираните жени обаче са разпръснати на групи по 50-150 из цялата страна.

Не съществува изчерпателна информация за точния брой на мобилизираните през целия период от 30 август 1946 г. до 21 септември 1950 г., когато е прилаган законът: средногодишно те са между 3000 и 5000 души, от които 1000-1500 жени. Според министъра на вътрешните работи, комунистът Антон Югов, за разлика от 1946, 1947 и 1948 г., когато Законът за трудова мобилизация е прилаган в пълен обем, през 1949 г. вече има ограничено приложение. А през 1950 г. губи смисъл поради рязкото намаляване на контингента, подлаган на трудова мобилизация. На 21 септември 1950 г. Министерски съвет предлага на Президиума на Народното събрание да издаде указ за неговата отмяна: след това политическо решение в НРБ не е провеждана трудова мобилизация на социалистически граждани.

Да се завърнем при властовите механизми на наказателната икономия на развития социализъм: на/от 27 юли 1962 г. е приет и прилаган Указ за засилване на борбата против лицата, отклоняващи се от общественополезен труд и водещи противообществен, паразитен начин на живот⁵. Създаването му пряко преследва стратегическата цел изчерпателно и практически да обхване онази категория лица, които не искат да работят и предпочитат да получават доходи по незаконен начин. Ключовата причина за неговото обявяване е реалната опасност от разложението, което тези елементи могат да внесат в социалистическото общество, от това, че в техните среди се набират рекрути за по-голяма престъпност. На това много важно основание Президиумът на Народното събрание постановява: пълнолетните трудоспособни граждани, които не изпълняват своето основно конституционно задължение – да се трудят честно според своите сили и способности, отклоняват се от общественополезен труд и водят безделнически, паразитен начин на живот, като живеят от нетрудови доходи, придобити чрез непозволена експлоатация на чужд труд, недвижими имоти или транспортни средства, занимават се със спекула или извършват други противообществени постъпки, подлежат на следните две мерки

⁵ Указът за засилване на борбата против лицата, отклоняващи се от общественополезен труд и водещи противообществен, паразитен начин на живот е обнародван в „Известия“, брой 94 от 27 юли 1962 г.

на въздействие: а) с решение на Окръжния народен съвет се устройват на работа в същото или в друго населено място на територията на окръга за период от шест месеца до две години; б) с решение на Народния съд се установяват в друго местожителство за период от две до пет години със задължително настаняване на работа за същия срок в новото местожителство и конфискация на имуществото, придобито по нетрудов и незаконен начин. На същите осигурителни мерки на въздействие подлежат и онези граждани, които само привидно са се устройли на работа, пряко се ползват от правата, предоставени на работниците, служителите и кооператорите, а в действителност не работят, живеят от нетрудови доходи или извършват противообществени простъпки. Решението на Окръжния народен съвет или на Народния съд се взема като крайно средство, когато спрямо лицето, водещо паразитен начин на живот, вече са предприети необходимите възпитателни мерки от обществени организации, другарски съдилища и държавни органи, а също е използвана и огромната нравствена сила на социалистическата общественост, но в дадения срок то не е тръгнало неотклонно по пътя на честния трудов живот.

Издирването на лицата, които водят противообществен, паразитен начин на живот, и проверката на всички налични обстоятелства се извършва от милицията и прокуратурата по съществуващите доказателствени материали, по инициатива на обществените организации, на държавните органи или по заявление на гражданите. След завършване на тази проверка – в случай че взетите вече възпитателни мерки не са дали какъвто и да било резултат – предложението до Окръжния народен съвет се реализира от другарските съдилища, доброволните отряди на трудовете се, отечествено-фронтовските, професионалните, комсомолските, кооперативните и другите обществени организации, а предложението до Народния съд – от районния прокурор – който го разглежда в открито заседание със съдебни заседатели. В него могат да участват обществени обвинители. Решенията на Окръжния народен съвет и на Народния съд са окончателни и не подлежат на обжалване. Те уведомяват обществените организации и трудовете колективи, където е настанено дадено лице на работа, за да бъдат положени необходимите системни грижи за неговата трудова квалификация и личностно превъзпитание.

Решението на Народния съд за установяване на друго местожителство се изпълнява от милицията, а решенията за настаняване на работа в същия или друг окръг на страната – от изпълнителните комитети на окръжните народни съвети. При положение че лицето, на което е осигурена постоянна работа, продължава да води антиобществен и паразитен начин на живот: по отношение на него може да се наложи мярка за въздействие от съда. В случаите, когато някой гражданин откаже да постъпи на работа или след постъпването си се отклони, съдът по предложение на прокурора определя: да изтърпи в същото място поправителен труд с удържане до 25% от трудовото му възнаграждение в полза на държавата; ако лицето без уважителни причини се отклони от наложената санкция, тя се заменя за същия срок с принудително задържане. Времето за изтърпяване на наказанията „поправителен труд“ и „лишаване от свобода“ не се приспада от срока за задължително настаняване на работа и от срока за заселване в друго местожителство. Обратно: ако настанените на работа със своето примерно поведение и честно отношение към труда дадат убедителни доказателства, че са се поправили, по предложение на обществените организации и след като е изтекъл половината от определения им срок, мо-

гат да бъдат предсрочно освобождавани. Мерките за въздействие се прилагат само спрямо лицата, които водят паразитен начин на живот и не засягат членовете на техните семейства. Народните съвети полагат необходимите грижи за нетрудоспособните членове на дадено семейство, а също и за възпитанието на малолетните и непълнолетните деца на установените на ново местожителство. Лицата, които успешно са изтърпели наложената им осигурителна мярка за въздействие или са предсрочно освободени, могат да се върнат на предишното си местожителство.

По този начин постъпателно достигахме до една завършена социалистическа кодификация: в новия Наказателен кодекс от 1968 г. паразитният начин на живот, скитничеството и просията са квалифицирани вече като престъпления против реда и общественото спокойствие. Според обобщеното мнение на комунистическите юристи тези деяния значимо засягат прогресивното развитие на социалистическите отношения. Поради тази причина самото им законодателно уреждане ще трябва в максимална степен да съдейства за тяхното ограничаване, а също и да обхване всички практически прояви на безделие. Следователно онзи, който води живот в скитническа група, се наказва със задължително заселване до две години или с глоба 100 лв.⁶ За организиране или ръководене на подобна група наказанието е усилено: лишаване от свобода до една година, винаги последвано от задължително заселване до три години. А за самостоятелно водене на скитнически живот, без даденото лице да е установено на постоянно място за живеене и без да упражнява общественополезен труд, наказанието е задължително заселване до две години.

За българския комунизъм скитничеството и просията са злостни прояви на паразитно съществуване, защото са форми на отклонение от общественополезен труд, антиобществени явления и капиталистически отживелици. Но при тях, за разлика от групите противозакония, има и нещо в повече: те пораждаат всекидневна и системно безделие; следователно конституират самата човешка склонност към извършване на всякакви престъпления. В действителност тяхната висока степен на обществена опасност се корени в създаването на важните предпоставки за измами, изнудвания и присвоявания, кражби и грабежи, блудства и изнасилвания, телесни повреди и убийства. Колкото до чистата природа на безделието – само по себе си то невинаги представлява престъпление – но притежава качествена особеност винаги да се комбинира с незаконна дейност. Поради това при скитничеството и просията се наказва отклонението от общественополезен труд, което е примесено със системното придобиване на доходи за живот по нетрудов път. На практика обаче самото безделие нарушава един комунистически конституционен принцип; онова, което го конституира като престъпление, е паразитният начин на живот, а той е в необратим разрез с правните и моралните норми на социалистическото общество.

Да анализираме престъплението „скитничество“. Тук важната предпоставка е, че освен отклонението от общественополезен труд, то създава и опасност за реда и сигурността, собствеността и личността. Няма как да бъде по друг начин, след като според комунистическите юристи социалистическото общество е създавало пълна възможност за включване на всички трудоспособни граждани в материалното производство. Въпросното престъпление съществува в две практически форми: живот в скитническа група и водене на скитнически живот, следователно на-

⁶ Със Законът за изменение и допълнение на Наказателния кодекс, обнародван в Държавен вестник, брой 28 от 9 април 1982 г., глобата е повишена от 100 лв. на 300 лв.

лице е групово и индивидуално скитничество. Но и в единия, и в другия случай става дума именно за начин на живот, а не за инцидентно или случайно поведение; начин на живот, който се характеризира с постоянно предвижване, липса на уседналост, отсъствие на работно заетие и съществуване от нетрудови доходи. И разбира се, образуването на скитнически групи има изключително висока обществена опасност и представлява ключовото условие за извършване на всевъзможни престъпления.

Да анализираме престъплението „просия“: според Наказателния кодекс от 1968 г. онзи, който системно се занимава с просия, се наказва със задължително заселване за срок от две години. Какво разбираме? Първо, разбираме, че социалните корени на въпросното престъпление се намират в отсъствието на икономическа включеност, както и в неполагането на общественополезен труд. Второ, разбираме, че просията представлява системна практика, и както заявява един комунистически юрист, тя се изразява в развиване на известна позитивна гейност. Трето, разбираме, че просията е престъпление против реда и спокойствието, защото тя нарушава нормалното всекидневие на социалистическото общество. Четвърто, разбираме, че просията е порочен и паразитен начин на живот; едно отрицателно обществено явление, чуждо на социалистическите отношения, които създават за всички равни условия за честен, трудов и почтен живот. И накрая, разбираме, че въпросното престъпление се наказва със задължително заселване, което винаги включва в себе си два елемента: трайно установяване и подходяща работа. Напълно естествено е, след като в социалистическото общество трудът е дълг и чест на всеки гражданин, скитничеството и просията да бъдат престъпления, които се наказват с локално и приковано участие към конкретен труд.

Заключение: нека накрая да анализираме генерализираното престъпление „паразитен начин на живот“. Според оригиналния вариант на Наказателния кодекс от 1968 г. пълнолетно работоспособно лице, което продължително време не се занимава с общественополезен труд и живее от нетрудови доходи, придобити чрез експлоатация на чужд труд, непозволено експлоатиране на недвижими имоти или транспортно средство, чрез спекулация или по друг непозволен или неморален начин, се наказва със задължително заселване или с поправителен труд. Първата санкция може да продължи от една до три години, а втората – от три месеца до една година. Въпреки разликата във времетраенето, и двете законови наказания имат един общ, централен и задължителен елемент: общественополезен труд.

С измененията и допълненията на Наказателния кодекс от 1975 г.⁷ този престъпен състав придобива нов и различен вид: пълнолетно работоспособно лице, което продължително време не се занимава с общественополезен труд, като получава нетрудови доходи по непозволен или неморален начин, се наказва с лишаване от свобода до две години и задължително заселване или с поправителен труд. Тази промяна е важна, защото бележи прекрачването на един исторически праг на социална чувствителност от страна на наказателната власт на българския комунизъм: паразитният начин на живот не трябва да се санкционира единствено с принудителна уседналост и приковаваща трудова гейност; релевантната санкция за извършване на това престъпление е наказателното задържане в затвор.

Защо? Защото става дума за ключово посегателство върху социалистическия

⁷ Законът за изменение и допълнение на Наказателния кодекс е обнародван в Държавен вестник, брой 95 от 12 декември 1975 г.

рег: регът за загължително полагане на общественополезен труд и цялостен живот единствено от трудови доходи. А „общественополезен труд означава труд в полза на обществото, изработването на продукт или развиването на дейност, която става достояние на групите членове на социалистическото общество“ (Хинова, 1976, с. 4). Поради това въпросното престъпление винаги предполага един порочен, паразитен, противообществен или антиобществен начин на живот, който има за цел човешко съществуване от и чрез нетрудови доходи. А практическите форми на извършване на подобна дейност разкриват една много висока степен на обществена опасност: те представляват различни начини на експлоатация на чужд труд, следователно на експлоатация на човек от човека; един фундаментален капиталистически принцип, напълно несъвместим с идеологията, закона и морала на българския комунизъм.

„Борбата с паразитния начин на живот е част от борбата за приучаване на гражданите към пълно спазване на социалистическата законност, към поведение, отговарящо на високите изисквания, поставени в програмата, приета на X конгрес на БКП, към членовете на социалистическото общество – идейно убедени, морално устойчиви, физически калени, общественно активни личности, с високо съзнание за дълг и отговорност пред социалистическото общество.

При извършването на това престъпление се проявяват ниска съзнателност, липса на самодисциплина, остатъци от господстващи в миналото разбираня и ниска правна култура, което се дължи на паразитното отношение към обществото, изразяващо се в постоянния стремеж да се придобиват доходи без полагане на общественополезен труд. Формирането на правилно отношение към труда се очертава като особено важна задача на възпитателната работа, включително и на дейността по правоприлагането. Това, разбира се, не е въпрос, който може да се разреши единствено със средствата на наказателната принуда. И подобряването на законодателното уреждане на тази материя, и неотвратимостта на наказателното преследване, и правилното съчетание на възпитателните мерки и наказателните санкции трябва да съдействат в максимална степен за пълното ликвидирание на паразитните престъпления в социалистическото общество“ (Хинова, 1976, с. 5).

Литература

Айдаров, Й. (1977). *Правни и теоретични основи на профилактиката на престъпността в НРБ*. София: Наука и изкуство.

Бояджиев, Н. (1981). *Някои въпроси на административната принуда и нейното приложение от органите на Народната милиция*. София: МВР.

Въпроси на държавата и правото при разгърнатото строителство на социализма в НРБ. (1964). София: Наука и изкуство.

Георги Димитров и наказателната политика на държавата. (1983). София: МВР.

Дерменжиев, Т. (1981). *Административни нарушения и наказания*. София: Наука и изкуство.

Каракашев, В. (1987). *Обществената превенция на престъпността в НРБ*. София: Наука и изкуство.

Лазаров, К. (1981). *Принудителни административни мерки*. София: Наука и изкуство.

Лютов, К. (1972). *Нови положения относно наказанията в Наказателния кодекс на НРБ*. София: БАН.

Манковски, Б. (1958). *Основни принципи и система на социалистическото наказателно законодателство*. София: БАН.

Манчев, Н. (1967). *Престъпление и противообществена проява*. София: БАН.

Ненов, И. (1969). Ръководни идеи и принципи на новия Наказателен кодекс. *Социалистическо право*, 8, с. 3–21.

Павлов, С. (1964). *Другарските съдилища в НРБ*. София: БАН.

Профилактика на престъпността, осъществявана от органите на Народната милиция. (1972). София: МВР.

Райчев, П. (1959). Очерк върху развитието на българското народнодемократическо наказателно законодателство. Във: *Въпроси на народнодемократическото право на НРБ през изтеклите петнадесет години*. София: БАН, с. 259–293.

Смазракалев, М. (1967). *Хулиганството като общественоопасно деяние*. София: Наука и изкуство.

Топалов, П. (1986). *Предварително задържане*. София: Наука и изкуство.

Хинова, Т. (1971). *Престъпността и противообществените прояви на непълнолетните*. София: БАН.

Хинова, Т. (1976). *Престъпни посегателства против обществения ред*. София: БАН.

Хулиганството – криминологически проблеми и социална реакция. (1988). София: БАН.

Нормативни документи

Закон за административните нарушения и наказания. Обнародван, ДВ, бр. 92 от 28.11.1969 г.

Закон за другарските съдилища. Обнародван, „Известия“, бр. 50 от 23.06.1961 г.

Закон за изменение и допълнение на Закона за народната милиция. Обнародван, „Известия“, брой 7 от 16.01.1959 г.

Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс. Обнародван, „Известия“, бр. 22 от 17.03.1959 г.

Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс. Обнародван, ДВ, бр. 95 от 12.12.1975 г.

Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс. Обнародван, ДВ, бр. 28 от 09.04.1982 г.

Закон за народната милиция. Обнародван, ДВ, бр. 69 от 25.03.1948 г.

Закон за народната милиция. Обнародван, ДВ, бр. 89 от 09.11.1976 г.

Закон за трудова мобилизация. Обнародван, ДВ, бр. 104 от 09.05.1949 г.

Закон за трудово мобилизиране на безделници и празноскитащи. Обнародван, ДВ, бр. 198 от 30.08.1946 г.

Конституция на НРБ. Обнародвана, ДВ, бр. 284 от 05.11.1947 г.

Конституция на НРБ. Обнародвана, ДВ, бр. 39 от 18.05.1971 г.

Наказателен кодекс. Обнародван, „Известия“, бр. 12 от 10.02.1956 г.

Наказателен кодекс. Обнародван, ДВ, бр. 26 от 02.04.1968 г.

Правилник за изпълнение на Указа за борба с дребното хулиганство. Обнародван, ДВ, бр. 102 от 31.12.1963 г.

Указ за борба с дребното хулиганство. Обнародван, ДВ, бр. 102 от 31.12.1969 г.

Указ за засилване на борбата против лица, отклоняващи се от общественополезен труд и водещи, противообществен, паразитен начин на живот. Обнародван, „Известия“, бр. 63 от 07.08.1962 г.

Указ за изменение и допълнение на Закона за трудово мобилизиране на безделници и празноскитащи. Обнародван, ДВ, бр. 104 от 24.06.1949 г.

Указ за изменение на чл. 13 от Закона за народната милиция. Обнародван, ДВ, бр. 194 от 17.08.1950 г.

Указ за народната милиция. Обнародван, ДВ, бр. 57 от 15.04.1956 г.

СВЕТЪТ, КОЙТО ПУТИН НИ ОПИСА. НИЦШЕАНСКИ ЕКСПЕРИМЕНТИ ВЪРХУ ХИБРИДНАТА ВОЙНА

Любомир Дончев

Нов български университет · lubophilo@gmail.com

Резюме: Темата на този текст е свързана със събитията в Украйна през последните две години. Но този текст не се отнася до конкретните събития, а е теоретичен експеримент спрямо начина, по който разпознаваме хибридна война като проблем. В основата на текста е поставено едно от най-съгбоносните есеа на Путин, което според мен трябва да бъде разглеждано като същинската *casus belli* за войната в Украйна. В настоящата статия се опитвам да обвържа някои от значимите идеи на Фридрих Ницше с моментното състояние на хибридна война. Изграждам триизмерна връзка между идеята за *Realpolitik* и идеите на Ницше за монументалната история и ресентимента. Главната ми задача е не да изградя напълно изчерпателно обяснение спрямо настоящите събития, а да представя кризата от различна гледна точка.

Ключови думи: Ницше, Путин, хибридна война, реалполитика, монументална история, ресентимент

THE WORLD THAT PUTIN DESCRIBED. NIETZSCHEAN EXPERIMENTS OVER THE HYBRID WARFARE

Lyubomir Donchev

New Bulgarian University · lubophilo@gmail.com

Abstract: The topic of this text is based on the events in Ukraine from the last two years. But this text isn't reduced to these exact events, moreover, it is a theoretical experiment on that how we should recognize the hybrid warfare as a problem. This work uses for fundament one of Putin's most crucial essays, which, in my opinion, can be perceived as the real *casus belli* of the war. I try to give something like a loose explanation of the connection between some of Nietzsche's most notable ideas and the current state of the hybrid war. I form a threefold link between the term of *Realpolitik*, Nietzsche's idea for monumental history and the resentment. The main objective here is not to give a complete explanation of this significant topic, but to suggest different point of view on the crisis.

Keywords: Nietzsche, Putin, hybrid warfare, Realpolitik, monumental history, resentment

Продължаващите събития в Украйна и осезаемото влияние на Руската федерация в множество западни общества неминуемо повдигат въпроси за ефективността на руската пропаганда и инструментите, с които тя оперира. От поне десетилетие насам българското общество е жертва и пряк участник в т.нар. хибридна война, която Путин води със Запада, а това, освен че е директна заплаха за сигурността на държавата, дава и възможност за по-директно наблюдение над процесите, които текат зад това толкова мъгляво определение за война. Какво е хибридна война? В какво се състои хибридността на войната? Това е такъв тип агресия, която надхвърля познатата ни конвенционална война, като прекрачва границите ѝ и създава риск за множество обществени отрасли – здравеопазване, образование, енергийна сигурност и т.н. По същността си хибридната война е конфликт, който разтваря границите между социалното, икономическото и политическото пространство, като това се случва в пределите на един динамичен и труден за очертаване фронт (Галеоти, 2017, с. 17). Асиметричност – друг основен белег на хибридната война: не просто (симетричен) сблъсък на редовни армии, а и използване на асиметрични техники: диверсии, партизански акции, тероризъм, дезинформация и пропаганда чрез местни прикрити говорители (агенти) и пр.

Това, което представлява интерес за мен, е само едно от актуалните проявления на хибридната война, които наблюдаваме поне от десетилетие насам. Същинският предмет на настоящата статия е един нов режим на налагане на обществени наративи, които впоследствие да провокират специфичен тип управляемост на обществото – този дискурсивен режим е откриваем в съвременните национал-популистски дискурси и в кремълската медийна пропаганда.

България поне от десетилетие е активно бойно поле на хибридни атаки (Вацов и др., 2022), а това неминуемо оказва влияние върху отношението на обществото към големите световни събития, едно от които е войната в Украйна. У нас все още се наблюдава немалко, макар и намаляващо одобрение (Алфа Рисърч, 2022) към Путин и агресивната война, която води, а това одобрение има своя генезис в изминалите десетилетия, в които опитите за медийно влияние от руска страна се увенчаваха с успех. Какво кара големи групи от обществото да оправдават, а някои дори да подкрепят пряко войната на Русия срещу Украйна? В какво се корени произходът на популярната в днешно време „друга гледна точка“, която все повече бива използвана за дискредитиране на европейските ценности и за атака към демократичния ред? Каква е тази странна съвкупност от пропаганда, традиции, религия и политика, която прави така, че на пръв поглед разумни хора да взимат решения в своя вреда? Тези въпроси са нещо повече от научен интерес, те са плод на актуалността на деня и влияят на бъдещето ни по твърде директен начин. Ще се опитам да предложа една спекулативна конструкция, която да послужи като аналитична рамка за търсене на обяснения на специфичната ситуация на нетърпими противопоставяния, в която е изпаднало обществото ни.

Като предварителна предпоставка за целта, която съм си поставил, смятам за важно да разчертая границите на изследването, но преди това е нужно да изкажа хипотезата си, която смятам да облека в аргументи. На първо място, твърдя, че хибридната война, която се води на наша територия, е война за влияние, за влияние на Русия в ЕС. От това следва, че обществото трябва да бъде подготвено за такъв тип влияние чрез техники, които най-общо могат да се нарекат пропагандни. Тези

техники целят създаването в обществото на доминиращи мнения и емоции, които да изградят благоприятна за външното влияние среда. Това, което ще опитам да докажа, е, че в основата си тези техники разчитат на специфична методология, която може да бъде обяснена чрез синтеза на три важни идеи – *Realpolitik*, ресентимент и монументален тип история. От така представените понятия става ясно, че Ницшевият корпус от идеи ще бъде в основата на аргументацията, а защо това е обоснован избор, ще става ясно с разгръщането на текста.

Нека като за начало да въведа един важен мотив, който има общо с целите, които пропагандата си поставя, и който бива предложен от М. Якимова в отношение на нейното изследване на взаимовръзката между страх и пропаганда (Якимова, 2022). Тя предлага една сполучлива мрежа от взаимообвързани понятия, с която показва как дифузната тревожност, присъстваща в една или друга степен във всяко общество, бива нарочно трансформирана от пропагандистите в страх, който вече не е дифузен, а е насочен към един определен източник – ЛГБТ, „колективния Запад“ или нещо друго; трансформацията на тревогата в страх и насочването на страха са средство за управляемост.

Нека разгърнем това аналитично наблюдение по-подробно! В модерните общества, и още повече в плуралистичните демократични общества от XXI век, се наблюдава т.нар. дифузна тревожност, която може да се определи като нарастващо неудовлетворение с неизвестен произход. В среда на растяща либерализация, съпроводена със свиване на системите на социална сигурност, със стагнирането на жизнените шансове на средната класа, се регистрира ръст на тревожността. Като правило тревожните състояния субективно не могат да бъдат обвързвани с конкретна причина. За тревожността може да има много причини, но трудно може да се определи една конкретна – именно затова тревожността е дифузна. Неопределената тревожност е изцяло безобектно безпокойство, от което, както ще видим, пропагандата се възползва успешно.

Първата пропагандна стъпка е именно загаждането на обект на тази неопределена тревожност, която да посочи врага, да създаде противник, да олицетвори „злото“. С този акт пропагандата конструира фигурата на грузия, който в случая е антагонист и инкорпорира в себе си тревожността – той самият е *тревожност в образ*. След като този образ вече бъде изграден, пропагандата създава средата, в която този образ да бъде възприет – той трябва да бъде асоцииран с куп други предикати, от което да следва, че те принадлежат изцяло на него: тревожността, освен образ, вече притежава и качества. Без да навлизам в конкретика, ще отбележа, че тези качества могат да са позитивни или негативни в зависимост от целите, които са поставени. Но тревожността се е превърнала в страх от обекта.

Последната фаза, с която пропагандното послание завършва своя курс, е създаването на социална управляемост. След като на първичната тревожност е даден обект, който вече има своите качества и е поставен в среда, в която той съществува, сега трябва да се предложи решение за неговото елиминиране: недоволството се преобразува в действие. Начинът на действие на пропагандата е много близък до маркетинговите стратегии – създава се проблем, приписват му се негативни характеристики и за финал се предлага решение на този проблем. Този режим на работа разчита на страха, за да вклени в обществото определени емоции и мнения,

които в благоприятен момент да се окажат полезни за пропагандиста. Нека акцентирам върху управлението на страха.

Между канализирането на страха и пропагандния ефект, който следва, откривам взаимовръзка, която обвързва страха с обект, и както споменах вече, този обект добива образ благодарение именно на последващите пропагандни техники. Изграждането на такъв тип образ е и създаване на чужда фигура, която най-често е разбрана като противник, враг (на практика няма значение дали това е ЛГБТ, Истанбулска конвенция, или дори личност). Това, което създава емоции на страх, е най-често непознатото, враждебното, чуждото и т.н., от което следва, че то е противоположността на нас самите – *другото*, или в случая на вече обособеното множество – *чуждото*. С помощта на пропагандния ефект това чуждо бива оформено в зависимост от поставената цел, а това най-често става чрез стигматизиране и отдалечаване на *другостта*.

Нужно е да се отбележи, че всички конспиративни теории създават идентично отношение към *другостта* – те се стремят да разкрият „врага, вредителя, лошия“ и разчитат на параноично състояние, което провокира идеята, че такъв враг въобще съществува. Този ход е изцяло противоположен на целите на модерните демокрации, които целят именно приобщаване и плурализиране на обществото, с което да разширят полето от свободи в границите на споделеното политическо пространство. Приобщаването на *другия* именно в едно с неговата различност е една от големите цели, които модерните демокрации поставят пред себе си, а в конкретния случай наблюдаваме точно обратното – разделяне, разчленяване, сегментиране на обществото с цел управляемост. Това отчуждаване на различни обществени групи от цялостния демократичен процес благоприятства за налагането на едно разбиране за политическото като за война, като за противопоставяне на свои срещу чужди, или най-просто казано – на радикализиран *vigil*¹ агонистична политика: т.е. антагонистична политика в смисъла на Карл Шмит. Нужно е да се отбележи, че такъв тип разбиране на политическите процеси не влиза в противоречие с демократичните общества, и още повече – той е плодотворна почва в академичните среди, но в момента, в който противопоставянето започне да действа деструктивно и бива предпоставено като **естествено поле** за обществени и политически дебати, то тъкманта, която формира демократичния процес, начева своето разложение. Дебатът с отсрещната позиция вече не е въпрос на компромис, а е повод за война – свои срещу чужди – нашата „нормалност“ срещу вашата „Гейрона“. Така раздробяването на обществото в различни по размер и интензитет групи, които съществуват на принципа на политиката на противопоставяне, отслабва основните връзки в демократичните общности и ги поставя пред сериозно изпитание.

***Realpolitik* и монументална история**

В геополитическо отношение радикалният тип агонистична политика бива най-ясно разпознат в т.нар. *Realpolitik* – истинската политика, същинската политика. Терминът възниква в средата на XIX век и най-често бива асоцииран с германската външна политика и в частност с Бисмарк. В същността си *Realpolitik* бива

¹ Казвам радикализиран, защото дори в агонистичните режими на политическото има елемент на консенсуализъм, който най-малко се отнася до участниците в политическия дискурс – противниците трябва да имат поне една обща изходна точка, дали това ще е тема, идея, цел, или гр.

определяна като макиавелизъм, примесен с прагматизъм и поставен в условията на националната гържава от XIX и XX век. Съобразено с така поставените си цели, ще използвам една по-широка дефиниция на понятието, която ме освобождава от задължението да се впусна в археологическото му изследване. Тя е предложена от Хенри Емери (Emery, 1915, p. 449) и изглежда така:

„*Realpolitik* е нова германска политическа теория, която ни учи на това, че в политическите дела проблемът на морала не присъства, от което следва, че силният трябва по необходимост да се възползва от слабия с цел да увеличи своята сила; че съдбата на Германия превъзхожда тази на другите раси, и че тази съдба трябва да бъде безмилостно изпълнявана, независимо от каквито и да е минали обещания, колкото и сериозни да са те, и независимо от каквито и да е етически принципи, с които е обвързан индивидът.“²

Още повече, след така представеното ни отсъствие на морални и етически принципи, които да възпират политическата воля, идеята за нацията бива съотнесена изцяло до актуалността, до биващото тук и сега, от което следва, че политическото вече няма нужда от идеалистическо оправдание за своите действия – мощта на гържавата трябва единствено да расте. Задачата на политическата власт е да усилва гържавността. Отнесена към съвременното, този тип политика принадлежи изцяло към деспотичните и тоталитарни управления, в които целостта, стабилността и неделимостта на нацията вземат превес над индивида и човешките права, които той притежава. Приоритетите на нацията в отношение с *Realpolitik* биват разглеждани и от друга перспектива – отношението между политически реализъм и политически идеализъм (Ibid., pp. 450–452). Актуалната нужда от запазване на нацията и усилване на нейното влияние и мощ се противопоставя на идеалистичния тип политика, който Емери разпознава в либералния тип демокрации. От самата типологизация става ясно, че политическият реализъм разчита предимно на действието, което бива мотивирано от едно изцяло материалистично разбиране за политическите дела – нарастване, усилване, доминация. Актуалността тук е от решаващо значение, за разлика от идеализирания тип политика, при който целите са съобразени с множество предпоставки и биват заявени спрямо един бъдещ хоризонт в развитие. *Realpolitik* търси решенията тук и сега, а същинската разлика, която я отличава въобще от разбирането за политика от Аристотел насам, се състои в отсъствието на каквито и да е морални граници – целепологането е продукт на настоящите нужди, съобразени единствено с материалистично разбиране за повишаването на мощта на нацията. Акцентирането, от една страна, върху актуалното и от друга, върху идеята за нация съставя отношение, силно наподобяващо популистките партии от днешни дни. На пръв поглед тук има противоречие по отношение на цялата конструкция – как се утвържда поривът за актуално действие на *Realpolitik* за сметка на националната идея, чиито опори са в същността си исторически митологеми? Обединяващият елемент тук е мотивиран от популистки импулси, примесени със силно изявена воля за доминация на политическия терен: *Realpolitik* освен като политическа парадигма се явява и като инструмент за оправдаване на популистки настроения. Идеята за нация като надисторическа и надполитическа същност обема в себе си и стремеж към непрекъснато реактуализиране, което в контекста на *Realpolitik* означава действие, утвърждаване и нарастване.

² Превод мой.

В тази кренка симбиоза популизмът открива същински плодотворна почва за своя цъфтеж – популистките водачи се превръщат в проявление на самата нация и както историята показва, често те се превръщат в диктатори. Иманентното нарастване на силата на нацията не произтича от вътрешни гръзновения на политическото, а най-често е продукт на някакъв вид противопоставяне, като причините за това могат да са и са многобройни: политическа криза, криза на доверието, корупция, липса на експертиза и т.н. Насочването на активната политика навън, към врага, до голяма степен неутрализира и сплотява гражданите, а с това и разсейва напрежението, под което е поставен гържавният апарат. Отворен остава въпросът каква е причината гражданите да подкрепят този политически мироглед и да възприемат геополитическите последици от това. Възможно е тази подкрепа да се дължи на особен тип евристичен импулс, който да компенсират липсата на информираност по темата и отгледно с това да потвърди собствените възгледи на гражданите. Това е т.нар. имплицитно оправдание – всяко нещо има смисъл, всеки ход е предприет поради определени условия, които са оправдани от ситуацията и целите. Навярно с предприемането на пълно мащабна офанзива в Украйна Путин знае какво прави, тъй като, ако не е притиснат от нещо, не би предприел такива действия. Доверието в политическия субект оправдава действията му, като това удобно бива мотивирано от пропагандната машина на Руската федерация.

Както в пропагандната технология, която разгледах по-горе, така и в полето на *Realpolitik* идеята за врага е основополагаща – противникът **трябва** да бъде и враг, независимо дали това ще е социална, религиозна, или друг тип общност. Окачествяването на противника с негативни характеристики е изключително задача на пропагандата, а веднъж щом врагът бива посочен с цялата си прилежаща конкретика, то някак по естествен начин възниква и нуждата от сблъсък, от война. Целта, заради която направих това кратко въведение към идеята за *Realpolitik*, е съобразена изцяло с последователното разгръщане на тезата ми. Нека се върна две години назад към един изключително любопитен текст на Владимир Путин, който бива публикуван на официалната страница на Кремъл³ – „За историческото единство на руснаците и украинците“. Датата на публикация е 12.07.2021 г., което е близо седем месеца преди началото на активните военни действия в Украйна. По същността си този текст е любопитен поради две причини: първата е, че погледнато от днешно време и от позиция на така протеклите събития, това е обявяване на същинската причина за войната с Украйна, и второ, това е конкретен пример за *Realpolitik* на най-високо международно ниво. Обемът на текста е впечатляващ – над 5000 думи. Съдържанието е в традициите на добрата реторика и пропаганда – 4/5 от текста е историческо аргументиране на неразделимото единство на руския и украинския народ, което датира още от IX век, но забележителна е останалата част – тя е пример за опит за оправдание на *Realpolitik* в контекста на събитията. Путин твърди, че има проект „Анти-Русия“, който е мотивиран от Запада с цел да раздели братските народи и по този начин да отслаби Руската федерация. От това следва, че колкото и Русия да е била отворена към преговори за сътрудничество с Украйна, тя е била възпрепятствана от агресията на Запада и са нужни действия.

³ Достъп в превод на български език: <https://pogled.info/svetoven/russia/statiyata-na-vladimir-putin-za-istoricheskoto-edinstvo-na-rusnatsi-i-ukrainsi.131815>.

„Повторю, для многих на Украине проект „анти-Россия“ просто неприемлем.“ (Путин, 2021)

Образът на Русия, който Путин се опитва да изгради, е на държава, която е направила всичко възможно да запази добрите си отношения с Украйна, но тя, бивайки подвластна на чужди влияния, които противоречат на традициите и на гражданските позиции, не оставя избор и тласка Русия към действия, които да запазят вековната гружба между народите. Актуалността изисква действия, Русия е заставена да се намеси именно от историята и традициите, които обединяват двата народа. Тук морални съображения липсват – липсата им е замаскирана от прекомерната артикулация на зависимостта на украинския народ от Русия през вековете. Събитията от 24.02.2022 г. насам показват именно това – намеса на всяка цена без оглед на каквито и да е морални и етически съображения – потъпкани са международни спогодби⁴, нарушени са множество човешки права, гарантирани от ООН, има нарастващи съмнения за геноцид върху украинския народ и гр.

Другата същинска причина, поради която този текст на Путин е толкова интересен, е опитът му да обобщи общите исторически предпоставки, които да послужат за аргумент в посока на неразривната гружба между народите. Той стига дотам, че да твърди: „Ведъ мы – один народ“ (нак там). Както вече споменах, една голяма част от този текст е общ исторически прочит на важните моменти в общата история между двата народа, с което авторът иска да подчертае непреодолимата взаимна значимост, която в този конкретен момент бива поставена под изпитание от „чужди сили“. Проблемът тук не е вътрешен – между руснаци и украинци, а между чуждите, разбирайте колективният Запад, и нашите. Всъщност проблем няма, защото историческото единство обединява в едно тези народи. **Голямото внушение, което откривам тук, е, че сегашната ситуация на обтегнати отношения е регулирана до поредното историческо изпитание за двата народа много повече, отколкото е качествена промяна в отношенията помежду им.** Историята е свидетел и аргумент за тяхната неделимост. Тези детайли намирам за изключително важни за аргументативната нишка, която следвам, и тук е моментът да навляза в малко по-конкретното поле на терминологията.

С тази интерпретация на Путиновото есе искам да акцентирам върху близостта между основните тези на автора и един същински опит за монументализиране на историята (по Ницше). Путин прави именно това – изгражда паметници на историческото минало, които да послужат за аргумент в настоящето и най-вече да свидетелстват за целостта на Руския мир. В този текст виждаме стриктно отчленени огромен брой такъв тип монументи на историята, с които се цели да се засили усещането за общо начало. Поляризираният свят, такъв, какъвто го познаваме сега, е продукт от важните събития в общия исторически път между народите, който продукт в един момент се е превърнал в едно цяло⁵. Това е качествена промяна на отношенията, с която Путин иска да засили внушението за единство. От това следва, че значимите събития, които изграждат монументалността на историята, са идентични и за двата народа, превърнали се в едно цяло. Историята сама

⁴ Меморандумът от Буганеца. Достъпен на: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280401fbb>.

⁵ Любопитното тук е, че именно периодът на СССР е този момент, в който двата народа се сродяват в едно.

бива издигната като монумент чрез категоричния начин, по който Путин я интерпретира – като последователен низ от неоспорими факти. Те са, били са, случили са се и единственото, което следва от това, е, че можем да се съобразяваме с тях. Разбира се, този текст няма стойност за историческата наука, даже напротив – той е политически и идеологически инструмент за влияние. За това свидетелства отсъствието от текста на една от големите трагедии на XX век – Гладоморът, който отсъства от „историческия“ прочит на Путин. Тук с право може да се цитира Ницше: „Монументалната история заблуждава чрез аналогии“ (Ницше, 2013, с. 452).

Опитът за пренебрегване на такъв тип разриви в историята подчертава вече споменатата интенция на автора, а тя е да монументализира позитивните за тезата за единството моменти в историята на народите и да negliжира отрицателните такива. Путин прави опит да представи историята като низ от велики моменти, които сякаш са единствените, които имат смисъл да бъдат припомняни, и около тях да създаде силна сплав именно от аналогии, които да покажат, че нещо, което е било, може пак да бъде.

С аргументите, които изложих до този момент, искам да покажа няколко неща: първо, текстът на Путин като политически акт, разкриващ същинското му разбиране за политическо – като *Realpolitik*; второ, опитът за изграждане на монументален тип история, който да послужи за аргумент (а защо не и за същински *casus belli*) за последващите събития⁶ и за тяхното оправдаване във вътрешен и в международен контекст; трето, как предишните два аргумента се легитимират в контекста на хибридната война и по-конкретно в полето на пропагандата. Тук е моментът да обвързва вече съществуващата теза с идеята за ресентимент и да се опитам да представя как тя се отнася към *Realpolitik*, от една страна, и към модела на монументална история, който Путин артикулира в своето есе, от друга. Хипотезата, която предлагам тук, е, че в основата на обществената нагласа, която подкрепя агресията на Путин в Украйна, е един *modus operandi*, който бива използван умело от Руската федерация от години и който провокира социална промяна, при която задвижваща обществена сила бива ресентиментът. Ресентиментът тук аз ще разглеждам като горивото на общественото недоволство, поставено в условията на разделение и стимулирано от мита за Руския мир. Както вече пролича от предните страници, теоретическите ключове, които смятам да използвам, са силно повлияни от творчеството на Ф. Ницше.

Ресентимент

Понятието „ресентимент“ бива представено от Ницше в по-късното му творчество по твърде специфичен и своеобразен за него начин. Моята цел тук е не да се впускам в реконструкция на цялостната Ницшева теза, а да проверя как и до каква степен ресентиментът може да бъде наблюдаван в отношение с *Realpolitik* и монументалната история. Разбира се, това начинание не може да бъде предприето без няколко предварителни уговорки по отношение на терминологията. Трябва да се има предвид това, че идеята за монументална история е поставена в ранните му трудове – около 1874 г., а в този период Ницше все още е силно повлиян от идеите, които залага в „Раждането на трагедията“, и респективно от едно твърде холистично разбиране за Волята, в което все още намират своя отзвук дългогодишните

⁶ Да се разбира агресията на Русия от 24.02.

му занимания с Шопенхауер. От друга страна, в отношение с *Realpolitik* смятам да се възползвам от интерпретативната енергия, която Делюз (Deleuze, 1983, pp. 39–49) налага в известната си книга за Ницше, като ясно си давам сметка, че тя е в една тоналност с по-зрелите идеи на Ницше и в частност – с идеята за ресентимент като особено отношение на активни и реактивни сили. Не трябва да се забравя и това, че целта тук е да потърся обяснение на събития, които са изцяло в полето на съвременността и които до голяма степен са подвластни на активни динамичности.

Първоначалната идея за ресентимент се появява в „Генеалогия на морала“ като характерна за робския морал и за морала на по-слабия. Ресентиментът е потиснатата реактивна сила, която трябва да *отговори* на една вече заявила себе си в действието активна такава. Тезата на Ницше е, че в състояние на интерпретативен гуел се отчленяват и надделяват по-силните интерпретации, които, със собственото си заявяване, вече придават смисъл на моралните ценности. *По-силните* са по-силни именно защото са надделели в налагането на своята интерпретация – те са заявили: „Това е добро!“. Слабите в случая са тези, спрямо които са били наложени чужди интерпретации. Ницше вижда тази динамика като непрестанна част от състоянието на нещата – няма *по-силни* или *по-слаби par excellence* – тяхното съотношение е винаги съотношение на сили в конкретен момент. Налагането на интерпретация предизвиква реакция, която от своя страна може да надделее в следващия момент – активната сила не означава винаги надделяваща сила, а означава надделяваща сила тук и сега, в този ред на нещата, в **тази конкретна ситуация**. Реакцията е отговор, който в един следващ етап от сблъсъка на интерпретации е възможно да заеме активна позиция. Ресентиментът тук се явява невъзможност за реакция тук и сега; липса на отговор, пасивност на интерпретацията, която опитва да угържи реактивните сили в този етап и да ги насочи впоследствие. В *Генеалогията* ресентиментът е отмъщение на робския морал в контекста на християнството, който вече от позицията си на страдащ обръща интерпретативната енергия като отмъщение спрямо силните и създава идеята за злия като олицетворение на силния, налагащ волята си посредством силата на своята интерпретация (хищния рус звяр). Характерното за ресентимента е, че това е отлагане на реакцията с ясна цел реактивната сила да се прояви като активна, но в един друг етап, в друга силова констелация, която да е по-благоприятна от настоящата. Поради слабостта на реактивните сили ресентиментът насочва посоката им навътре и консервира енергията, за да може впоследствие тя да се изрази под формата на отмъщение.

Ресентимент и монументална история

Взаимовръзката, която аз виждам тук и смятам да разясня в следващите редове, е поставена в границите на първоначалната ми цел, която се отнася до представения вече проблем с пропагандните влияния и техниките, които биват инкорпорирани в тях. След като вече показах как на практика чрез разгледалия вече текст на В. Путин биват обвързани *Realpolitik* и монументалната история, смятам сега да направя това и спрямо ресентимента и неговите взаимодействия с монументалния тип история. В „За ползата и вредата от историята за живота“ Ницше прави една предварителна уговорка и тя е, че човешките същества по своята природа притежават определено историческо чувство, от което зависи отношението им към актуалността и настоящето (Ницше, 2013, с. 440–441). За пълноценното същест-

Вуване на човек е нужно историческото чувство да бива потискано за сметка на неисторическото такова – това е *способност*, казва Ницше, която се оказва първична за човешките същества (Ницше, 2013, с. 443), и прилагането ѝ е продукт на „...[С]пособността на здравия инстинкт...“ (Nietzsche, *Project Gutenberg*). Категоричното надделяване на историческото мислене би означавало неспособност за възприемане на чистата актуалност тук и сега; загуба на чувствителност към конкретните проявления на живота, което би превърнало човека в роб на миналото за сметка на настоящето.

„...[Ч]овек, който не притежава способността да забравя (*Kraft zu vergessen*), би бил осъден да вижда навсякъде процеси – той не вярва повече в съществуването си...“ (нак там).

В отношение с историческото мислене налагането на неисторическото е активен процес, дори *инстинкт*, пише Ницше, което придава на тази способност особена значимост. В ранното творчество на автора инстинктът има почти физиологически характеристики – той е частично проявление на Волята, което инкорпорира в себе си непрестанно разширяване, доминиране и изразяване. Но тук човекът е тази територия, в която инстинктът за неисторичност трябва да надгее, за да може той да запази усещането си за актуалност – за да остане *в живота*.

Нека сега проследя как монументалния тип история се отнася към ресентимента. Разбирайки ресентимента като въздържане от реакция, то, въвеждайки монументалната история, аз виждам опит за пренос на реакцията към нещо отминало. Ресентиментът тук е удържан в отношение с историческото, а условието е то да бъде стимулирано така, че да запази и повиши интензитета си чрез насочените навътре сили. Монументалната история провокира историческото и го засилва именно там, където то е неспособно да отговори – в отношение с времето. И тук възникването на ресентимент е неизбежно – създадените от монументалната история паметници показват, че това, което е било, може да се състои отново, но с тази разлика, че то няма да е **онова запазено**, а вече ще е нещо друго, което само може да е отекващо ехо от нещо консервирано назад във времето. Монументите на историята никога няма да се случат отново, а това, което същински правят, е да стимулират историческото чувство, върху което възникването на ресентимент намира благоприятна почва. Това става именно тогава, когато човекът осъзнае, че времето отминава, а условията се променят, от което следва, че тези монументи остават само като невъзможен образ на отминали времена. Тук интерпретативната сила е неспособна да надгее *par excellence* и неизменно се преобръща навътре – в ресентимент. Невъзможността да сториш отново миналото насочва реактивната сила навътре – към опит за ревизия в последващ етап. Това е опит за отмъщение спрямо времето, който опит е обречен да се проваля винаги. Но от това не следва, че основанията на монументалната история се променят – тя остава онзи тип история, който твърди, че величието, което откриваме назад във времето, може да се прояви отново.

Към моята теза това се отнася по следния начин: отново акцентирайки върху текста на Путин, прави впечатление, че голяма част от него е именно опит за изграждане на исторически монументи – от възникването на Древноруската държава, през СССР и до днешни дни, – с които да се провокира историческото чувство и то да бъде то такава степен радикализирано, че възприетото за живот да бъде

погчинено на него. В отношение с тезата ми, това е опит на Путин и на екипа му да притъпят неисторическото за сметка на историческото чувство, с което да покаже на руския народ, че това, което е било, пак ще бъде; че настоящето може да бъде основано **единствено** на историята. Това е конкретен опит да се провокира рефлексия у читателя, която да мотивира връщането на отминалите исторически периоди на единство между руския и украинския народ. Но това остава само и единствено в полето на фикцията – дори и в едно възможно бъдеще СССР няма да се повтори така, както е било преди. Тук ресентиментът е задвижен от непрекъснато подаване на гориво – монументалната история предпоставя възникването и неговото непрестанно реактивиране, от което виждаме политическите последици в настоящето. Путин прави опит да издигне наново монументите, които той сам е заявил. Съпоставено с целите на хибридната война, това взаимодействие е напълно в традицията на добрата пропаганда и целите, които тя преследва. Провокирането на монументално-историческо мислене до подобна крайна степен намирам за пагубно, а когато това се случва в такива критични за цивилизацията времена, то рискът за застрашените общности нараства многократно. Той се крие в това, че така представена, историята изгражда фалшиви реалности, които често могат да съществуват паралелно в обществото⁷, а когато тя бъде примесена с активна политика от агонистичен тип, то разделителните просеки в обществата нарастват осезаемо.

Ресентимент и *Realpolitik*

Динамичните взаимоотношения между *Realpolitik* и ресентимент са и взаимопълващи се в контекста на настоящата парадигма. Доколкото *Realpolitik* се основава на разбирането за политическото като действие и противодействие, то ресентиментът в тази взаимовръзка израства отново като невъзможност за реакция и дори като вид политическо поражение. На нивото на отношението между активни и реактивни сили се наблюдава структура, която много напомня Ницшевата теза от *Генеалогията* – създаването на болест (грех), която да противодейства на здравите сили (инстинкти), а впоследствие и отглеждането на тази болест в „будна кома“ от нейните лечители (свещениците), които предписват лекарство (покаяние, смиреност) в умерени количества, така че да гържат болния в упоено състояние с цел да запазят нуждата от самите себе си. От така представената теза Ницше показва как робският морал в крайна сметка побеждава чрез християнската религия. В отношение с конкретния казус на полето на политиката откривам опит за реактуализиране на посочената теза: активните политически сили, влизайки във взаимодействие с монументалната история, създават определен тип болестно състояние, което, парадоксално, е и собствен лек за себе си. Със създаването на исторически монументи Путин възбужда усещането за несправедливост, за нещо изкривено в настоящето, което трябва да се „излекува“; състояние на историческа изключителност. Грехът тук трябва да бъде четен като нарушено състояние на историческия момент в настоящето: поляризираните отношения между руския и украинския народ; и този грех е причинен от външна сила – някой е

⁷ Пример за това е митът, който РФ опитва да изгради около величието на империята: от една страна, РФ е непобедима и безстрашна, а от друга, търпи поражения и загуби, защото воюва с НАТО. Това е изцяло парадоксално състояние, което може да бъде обяснено през трагическия мит.

повлиял на „естествения“ ход на нещата така, че да създаде опасност за Русия. Този някой е т.нар. колективен Запад. Здравите инстинкти – историческата „правда“ (естественият ход на историята, тук и сега на настоящето) – биват разбирани като *болест*, която води до разделение. Историческото единство е поставено на карта от *някаква* друга сила, а това изисква действие; това изисква **активно противопоставяне**, а за тази цел *Realpolitik* е най-удачен инструмент поради отслабването и negliжирането на моралната мотивация във вземането на решения. Тук моралните аргументи са изградени върху исторически такива – това е така, защото някога, **в тези и тези конкретни ситуации**, народите ни са били в състояние на привидно единство. В този момент монументалната история проявява своята сила – поставя крайпътните камъни на едно мнимо единство, което трябва да се разбере като неразделено във времето. Всъщност това е лечението на така заложеното *болестно състояние* – възвръщането към разколебаното единство, което на всяка цена, дори и чрез санкциониране на моралните основания, трябва да възтържествува отново като Руски мир, като Руски свят. Това ново състояние е продукт на ресентимента към отминалите времена, които по една или друга причина не са се състояли и спрямо които е била натрупана потиснатата от действие сила. Още в реч от 2007 г. Путин вижда заплахата за Руската федерация в лицето на еднopolюсният свят (Baldwin, 2007), а разпадането на СССР като „...[P]азчленяване на историческата Русия, под името СССР“ (Osborn and Ostroukh, 2021). С право може да се твърди, че идеята за Руски мир като международно обединение на всички руски народи под един международен политически субект е именно нов СССР. Подписаните през годините сили се реорганизируют за още един опит за *отмъщение*, което ще бъде и опит за удържане на латентно състояние на болестта именно защото СССР не може да има **отново**, и то не поради политическа или друга невъзможност на актуалността, а поради това, че идеята за СССР е останала като снимка за нещо отминало и респективно, като винаги неизпълнима възможност. В това отношение на *Realpolitik* трябва да се гледа като на възможен *спусък* за последващи действия, които захранва себе си именно чрез потиснатата реакционна сила, която, както изглежда, е обречена да реактуализира себе си *ad infinitum*.

Изложената от мен теза трябва да се приема като нещо флуидно и подлежащо на дискусия. Ницшевият апарат за обяснение на възпитанието и ресентимента галеч не е най-изчерпателният, особено когато става въпрос за геополитика, но от гледна точка на цялата картина основанията за реактуализирането му в наглед галечни теоретически перспективи са налице. Трябва да си дадем ясна сметка, че руският народ е поставен в клещите на софистициран инструмент за контрол, който от десетилетия бива засилван от пропаганда. От 24 февруари проблемите на руския народ се оказаха и проблеми на целия цивилизован свят, но това не прави така, че решението да изглежда по-близо. Създаването на алтернативен свят, в който Украйна напада Руската федерация, не се отдалечава много от Оруеловото „Войната е мир. Свободата е робство. Невежеството е сила“, а именно на това става свидетел всеки гражданин на свободния свят, който има допир с руската гледна точка за войната. Експериментът, който си позволих да извърша с впитането на тези няколко толкова разнородни и едновременно толкова близки понятия, е само маркиране на една възможна изхождаща точка за размисъл, която поне малко да даде стойност към дискурса за войната. Говорейки за същинския риск, пред който е изправена цяла Европа, трябва да се отбележи това, че ако приемем изложеният тук анализ за легитимно обяснение на част от хибридната война, опасността се крие именно в самовъзпроизвеждането на този модел и все още високата пропускливост на част от обществата в Източна Европа. Все повече устояването на такъв тип обществено напрежение, идващо отвън, е въпрос на националната сигурност и още повече – в голяма част от страните в ЕС битката с дезинформацията и пропагандата е част от военната доктрина на републиката.

Литература

Алфа Русърч (2022). *Поляризация в обществените нагласи и динамика в отношението към ключови политически играчи – април 2022* [онлайн]. Достъпно на: <https://alpharesearch.bg/post/997-poliarizacia-v-obshtestvenite-naglasii-i-dinamika-v-otnoshenieto-kum-kliuchovi-politicheski-igrachi-april-2022.html> [Прегледан: 25 юни 2023].

Вацов, Д., Якимова, М., Димитрова, В., Вълканов, В. и Дончев, Л. (2022). *Руската пропаганда в българските медии онлайн*. София: ФХСИ [онлайн]. Достъпно на: <https://hssfoundation.org/3970/> [Прегледан: 25 юни 2023].

Галеоти, М. (2017). (Не)разбирането на гвете „хибридни войни“ на Русия. *Критика и хуманизъм*, кн. 47, бр. 1, с. 15–26.

Ницше, Ф. (2013). *Раждането на трагедията*. София: Захарий Стоянов.

Ницше, Ф. (2002). *Отвъд доброто и злото*. София: Захарий Стоянов.

Путин, В. (2021). Статя Владимир Путин „Об историческом единстве русских и украинцев“. *Президент России* [онлайн]. Достъпно на: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [Прегледан: 25 юни 2023].

Якимова, М. (2022). *Страх и пропаганда*. София: Изток-Запад.

Baldwin, C. (2007). Putin says Russia threatened by “Unipolar World”. *Reuters* [online]. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-idUSL0449803320071104> [Accessed 25.06.2023].

Emery, H. (1915). What is Realpolitik?. *International Journal of Ethics*, vol. 25(4), pp. 448–468.

Deleuze, G. (1983). *Nietzsche and Philosophy*. Columbia University Press: New York.

Nietzsche, F. (n.d.). Unzeitgemässe Betrachtungen. *Project Gutenberg* [online]. Available at: <https://www.projekt-gutenberg.org/nietzsch/unzeit/unzeit2.html> [Accessed 25.06.2023].

Osborn, A., Ostroukh. A. (2021). Putin rues Soviet collapse as demise of “historical Russia”. *Reuters* [online]. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-rues-soviet-collapse-demise-historical-russia-2021-12-12/> [Accessed 25.06.2023].

STUDIES OF HYPERBOREA IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Asen Bondzhev

New Bulgarian University · asen.bondzhev@gmail.com

Abstract: In Antiquity the Hyperboreans were thought to have traversed Greece during its mythical prehistory and to have left their mark on some of its innermost and sanctified places, thus helping to create, and sometimes to maintain, important values in Greek thought, such as justice, right, moral purity and religiosity. After the eighteenth century Hyperborea has often acted as a suitable ground for the cultivation of various racial and nationalist theories, ideologies and pseudoscientific doctrines. Despite all speculations it remains a legitimate subject of scientific interest in historiography, archeology and linguistics. While mainly focusing on the works of T. Bridgman, P. Sandin and R. Gagné, this paper presents most of the twenty-first-century studies of Hyperborea, which clearly show that academia has more to add on the Hyperborean topic and that there is notably increased interest in the subject after 2015.

Keywords: Hyperborea, mythology, Ancient Greece, history of religion

ПРОУЧВАНИЯ ЗА ХИПЕРБОРЕЯ ПРЕЗ XXI ВЕК

Асен Бонджев

Нов български университет · asen.bondzhev@gmail.com

Резюме: В Античността се смята, че хиперборейците са прекосили Гърция по време на нейната митична праистория и са оставили своя отпечатък върху някои от най-съкровениите и свещени места, като по този начин са помогнали за създаването, а понякога и за поддържането на важни ценности в гръцката мисъл, като справедливост, право, морална чистота и религиозност. След XVIII век Хиперборея често е действала като подходяща почва за култивиране на различни расови и националистически теории, идеологии и псевдонаучни доктрини. Въпреки всички спекулации тя остава легитимен обект на научен интерес в историографията, археологията и лингвистиката. Макар и да се фокусира основно върху трудовете на Т. Бриджман, П. Сандин и Р. Гане, настоящата статия представя повечето от изследванията на Хиперборея през XXI век, които ясно показват, че академичните среди имат какво да добавят по хиперборейската тема и че след 2015 г. има забележимо засилен интерес към темата.

Ключови думи: Хиперборея, митология, Древна Гърция, история на религията

1. Hyperborea

The mythology of Hyperborea, compared with other legendary places in Antiquity, had a significant specificity for the Greeks. If the Elysian Fields, the final resting place of the souls, belonged to an unearthly world, and the once rich and powerful Atlantis had long ago sunk into the ocean, Hyperborea, on the contrary, was a completely real, although extremely difficult to reach territory – “neither by ships nor on foot” (Pind. *Pyth.* 10.29).¹ The godlike Hyperboreans seem to outshine the Greeks at every turn (Romm, 1992, p. 61). Hyperborea was an otherworldly paradise, a mythical utopia, which was both part of the mythical past and ever present in Greek literature (Bridgman, 2005, 3). Which is the reason for the ever-increasing scientific interest more than two millennia later.

2. Timothy Bridgman

In 2005 Timothy Bridgman published his slightly updated PhD thesis *Hyperboreans: Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, submitted in Trinity College Dublin in 2000. His book studies the texts that make or imply this identification, and provides reasons why some ancient Greek authors identified a mythical people with an actual one. Bridgman demonstrates not only that these authors mythologize history, but that they used the traditional Greek parallel mythical world to interpret history throughout ancient Greek culture, thought and literature.

To expand his discussion into a monograph Bridgman has been obliged to explore all ancient Greek and Roman sources which had anything to add on the Hyperborean thematic: Hesiod, Homer, Aristeas of Proconnesus, Alcman, Alcaeus, Ananias, Simonides, Pindar, Sophocles of Colonus, Aeschylus, Euripides, Herodotus, Damastes of Sigeum, Antimachus, Protarchus, Heraclides Ponticus, Lycurgus, Hecataeus of Abdera, Asclepiades of Tragilus, Megasthenes, Callimachus, Simmias, Eratosthenes of Cyrene, Apollodorus of Athens, Posidonius of Apamea, Strabo, Pomponius Mela, Pliny, Hierocles, Pausanias, Ptolemy, Dionysius Periegeta, Pseudo-Plutarch, Priscian, Avienus, Marcian, Eustathius, Iamblichus.² A great contribution are Bridgman’s illustrations about Hyperborea’s supposed location according to ancient sources (Map 2.1) and the Hyperborean gift rout according to Herodotus (Map 3.2), Callimachus (Map 4.1) and Pausanias (Map 4.3).³

Bridgman (2005, p. 119) contends that, besides the consensus which located the Hyperboreans north of the Scythians, “there is a tradition which identifies the Hyperboreans... with a very real people the Celts, one of the northern neighbors of the Greeks in their western theater of colonization”. He finds evidence for this identification in a handful of texts, most of them fragments. According to John Carey⁴ (2006), “a more fundamental weakness

¹ For a full overview on the Hyperborean myth and its further development refer to Bondzhev, 2023.

² Neither Homer, nor Hesiod, nor the fragmentary source material for Aristeas and Alcman, which has come down to us, specifically mention the Hyperboreans, in spite of what Herodotus (4.32) wrote about Homer and Hesiod. Although the Hyperboreans are not mentioned by name in either the *Iliad* or the *Odyssey*, according to Bridgman (2005, p. 20, 24), hints of isolated pieces of the Hyperborean myth do exist in Homer. The Greek poet must not have felt it essential to highlight the myth, as these pieces would have been self-evident to everyone in his audience. Cf. with the *Homeric Hymn to Dionysus* (VII, 29), perhaps of the 6th or even 7th century BC, where the Hyperboreans are mentioned.

³ Some of these maps are criticized by some researchers, and not without a reason. See next page.

⁴ Carey is scholar of Celtic studies, specializing in subjects of early Irish and Welsh literature, religion, and mythology, at that time associate professor at the Department of Celtic Languages and Literature, Harvard University.

of the book is that most of the texts do not support his thesis". And later adds: "this is a disappointing book: poorly written, tortuously and often incoherently argued, heavily dependent on undefended assumptions, and – despite a considerable show of learning – marred by many inaccuracies and errors of fact".

Plutarch cites a reference by Heraclides Ponticus (mid-4th century BC) to "a story from the west" that a Hyperborean army had captured "a Greek city [named] Rome, lying somewhere beside the great sea". Bridgman follows Plutarch in identifying this with the Gaulish sack of Rome which had taken place some decades before Heraclides wrote: but can this really be the case? Bridgman's attempts to explain how Rome could be called a "Greek city" are valiant but unconvincing, and his identification of the "great sea" with the Mediterranean conflicts with Plutarch's own usage elsewhere: clearly, it is the ocean which is meant. "Rome" here is probably either a corruption of another name, or a secondary insertion: as it stands, the passage is far too enigmatic to serve as evidence of an identification of Celts with Hyperboreans (Carey, 2006, p. 77).

For Hecataeus of Abdera (c. 315 BC), the Hyperboreans lived on an island in the north, "in the regions beyond the land of the Celts".⁵ Some have been tempted to see a reference to Britain or Ireland here; whatever about such conjectures, it must be borne in mind that no ancient writer ever applied the term "Celts" to the inhabitants of these islands. Even if Hecataeus was referring to Britain, therefore, he would have thought of its Hyperborean inhabitants as living *beyond* rather than *in* the territories of the Celts – indeed, he says as much (Carey, 2006, p. 77).

The first paragraph of Bridgman's introduction (2005, p. xv) states that "in what has come down to us of Greek literature, six rather curious fragments of texts identify the Hyperboreans, a totally mythical people, with the Celts, a real people and one of the Greeks' northern neighbours, or the Hyperborean lands with Celtic ones. These fragments were written by Antimachus of Colophon, Protarchus, Heraclides Ponticus, Hecataeus of Abdera, Apollonius of Rhodes and Posidonius of Apamea". Alexander Falileyev⁶ (2007, p. 289) contends that, "the phrase "real people" immediately starts ringing a "Celtosceptic" bell; and its chiming becomes even louder when the *Appendix* to the volume (p. 163–173), where the author collected the relevant fragments (with English translations), is consulted. The Celts are mentioned *verbatim* there only few times and are once translated into English as "Gauls".

Just as Carey, Falileyev concludes that "the existing *verbatim* identifications of the Celts with the Hyperboreans are really insignificant; not a single passage which offers a direct association has survived" and does not agree with the above-mentioned unconvincing statement about an "army of Hyperboreans capturing a Greek city called Rome". According to Bridgman (2005, p. 119), "Heraclides Ponticus changed the essence of the Hyperborean myth by transforming the Hyperboreans from a peaceful, joyous, idealized people... into a violent aggressive people similar to the stereotypical Greek view of the Celts". The problem is, Falileyev (2007, p. 290) insists, that we do not know much about 4th century BC Greek views of the Celts, to say nothing about the stereotypes – Greek sources on the Celts are very scanty, and what may be labelled as "Celtic ethnography" will appear only centuries later.

⁵ Diod. (2.47): "in the regions beyond the land of the Celts there lies in the ocean an island no smaller than Sicily. This island, the account continues, is situated in the north and is inhabited by the Hyperboreans".

⁶ Falileyev is a leading research fellow in the Department of Comparative Indo-European Linguistics and Areal Studies, Institute for Linguistic Studies of the Russian Academy of Sciences.

3. Pär Sandin

In his 2014 paper *Famous Hyperboreans*, Pär Sandin, professor of Greek at the University of Bergen, published the most detailed catalog of the Hyperboreans, mentioned in ancient literature from Pindar and Herodotus to Byzantine grammarians and historians: each part begins with a list of sources regarding the corresponding Hyperborean character and continues with a biographical summary and comments on philological problems. This catalog will be an extraordinary help in the work of philologists, historians and philosophers interested in Hyperborea.

Preserved inscriptions from the 4th century BC record that the temple of Apollo on the island of Delos received gifts, apparently symbolical sacrificial offerings, from somebody referred to as the Hyperboreans (Sandin, 2018, p. 14; see Coupry, 1972). Herodotus (4.32–36) also depicts individual Hyperboreans in ancient times bearing gifts to the temple of Apollo – the Hyperborean maidens. The historical reality of the gifts of the Hyperboreans was thus confirmed. But the debate about their homeland was by no means over.

In the 20th century it was often suggested that the Hyperboreans were closely related, if not identical, with the Scythians. One such example could be found in a fragment (fr. 24) of the comedy *Delian Women* by the Athenian poet Cratinus (519–422 BC), cited by Hesychius (*Lexicon*): “Hyperboreans revering open-sky wreaths”, indicating that the Hyperboreans, like the Scythians, did not build temples to the gods. Another example is the account of Plato (*Charm.* 158b), who mentions “Abaris the Hyperborean” together with the Thracian Zalmoxis as people that might know spells to cure a headache. The Thracians, living immediately to the north of Greeks, were often conflated with the Scythians in the general sense of “barbarians of the North East” (see Plato, *Rep.* 435e).⁷

According to Sandin (2018), all these allusions to the Scythian origin of the Hyperboreans contradict another crucially important ancient story about the Hyperboreans – that they were the chosen people of Apollo.

The earliest source claiming this is the poet Alcaeus of Mytilene (625/620–580 BC). Although the text is lost, it is paraphrased in prose by the 4th century rhetor Himerius (*Oratio* 48.10):

When Apollo was born, Zeus outfitted him with a gold headband and lyre. He also gave him a chariot to drive – it was pulled by swans – and sent him to Delphi <and> to the Castalian waters to expound justice and law to the Greeks from there. But Apollo got on his chariot and ordered the swans to fly to the Hyperboreans. (Penella, 2007, p. 262)

We find another source, according to Sandin, in the *Homeric Hymn to Dionysus* (VII, 29), perhaps of the 6th or even 7th century BC. Pirates have captured the god Dionysus, but they do not recognize him for what he is, except for the observant helmsman:

“Madmen, which of the gods is this that you would bind prisoner? – a mighty one, our sturdy ship cannot support him. This is either Zeus, or silverbow Apollo, or Poseidon

⁷ *Suda* (s.v. Abaris) claims that Abaris was son of Seuthes, which is repeated by pseudo-Zonaras (s.v. Abaris). This Seuthes is not mentioned elsewhere, but the name belongs to several famous Thracian kings, illustrating the blurred distinctions in literature between “Thracian”, “Scythian”, and “Hyperborean”. “Thracian” was attested as “northern” in (late) Greek (Sandin, 2014, p. 213, 217).

[...]” So he spoke, but the captain rebuked him harshly: “Catch all the sheets together. Leave this fellow for men to worry about. I fancy he will get to Egypt, or Cyprus, or the Hyperboreans, or beyond, and in the end he’ll speak out and tell us his kinsmen and their possessions...” (West, 2003, p. 187)

The final pre-Hellenistic source which likely refers to the journey of Apollo to the Hyperboreans is the 6th century iambic poet Ananius,⁸ which may imply that Apollo should keep to his Greek domains rather than dally among Scythian barbarians (Sandin, 2018, p. 21).

Pindar, as a representative of Doric cultural tradition, idealizes Hyperborea as a distant, almost fabulous land, where life is simple and carefree, people are kind and pious and there are no wars or diseases. *Pythian Ode* (10.29–44), dated 498 BC, is the first extant text that describes the Hyperboreans as a supernatural people. Sandin is convinced that Pindar’s Hyperboreans are intentionally described as the exact opposites of the popular Scythian stereotype – “there is nothing in Pindar that suggests a Hyperborean affinity with, or geographical locality close to, the Scythians. On the contrary, he seems deliberately to render his Hyperboreans as distinctly *non*-Scythian as possible; the intention of Pindar may have been to turn them into veritable *anti*-Scythians” (Sandin, 2018, p. 23, 27). One such example is the use of donkeys by the Hyperboreans for sacrifices (Pind. *Pyth.* 10.34–36): the Greeks were sure that the Scythians, due to the cold climate, had neither donkeys nor mules. This fact was later pointed out by Herodotus (4.129), who told of how the Persian donkeys used their roar to put to flight the Scythian cavalry attacking the army of Darius.

Sandin (2018, p. 30) concludes “on a prosaic note”: “apart from the myths of Abaris and the Hyperborean maidens, which could originate in authentic memories of remarkable pilgrims from the north, the Hyperboreans in older literature do not have the appearance of reflecting venerably ancient oral tradition. Rather they are a comparatively late, purely literary construction, based on the stimuli to the imagination provided by the strikingly suggestive name, the ‘People beyond the North Wind’”.

4. Studies of Hyperborea in the twenty-first century

In 1972 in Sofia, Bulgaria, was founded the Institute of Thracology, which is the reason for the great interest in ancient Greek history and Hyperborea of Bulgarian scholars – Lazova (1996, 2001), Gočeva (2007) and Marazov (2018). Marazov discusses myths about a utopian land where chosen heroes go after their death. The mythical notions about Ethiopians and Hyperboreans are placed in a broader Indo-European context, where he analyzes the ancient Thracian belief in immortality.

Aleksandar Palavestra (2016) and Monika Milosavljevic from the Department of Archaeology, University of Belgrade, published their paper *Hyperborea in Serbian archaeology* regarding different claims about Hyperborea’s genesis. Miloje Vasić (1869–1956) was the famous Serbian archaeologist who in 1905 discovered the ancient Vinča culture (c. 5700–4500 BC). Comparing archaeological finds from Delos and Vinča, he found much in common – the custom of burying the dead in tombs with dromos, similarities in ceramics, the form of statuettes, etc. He concluded there were cultural ties between the Aegean and the Danube region in the Bronze Age – the Aegeans made a cultural expansion into the Danube Valley, forming the “Hyperborean” Vinča culture, and from here they later dispersed in two streams – one to the north-west of Europe, and the other to continental Greece (the so-called invasion of the

⁸ Ananius, frag. 1, ed. by West, cit. by Aristophanes, *Ranae* 659, scholium in Aristophanis *Ranas* 659.

northern tribes) (Vasić, 1932). This idea was developed by the famous Serbian philologist Milan Budimir (1891–1975), who claimed that the Hyperboreans were actually the Slavs – a people just as peaceful, just and loving songs (Budimir, 1969).

Katharina Piechocki (2015) and Alexandr Podossinov (2019a, 2019b) published not just studies, but also maps on the Riphean Mountains and its supposed location.

Oleg Matveychev has done extensive research on Hyperborea. Some of his publications are: a historiographical and theoretical review of the views of intellectuals of the Middle Ages and modern history on Hyperborea, with an emphasis on the political and ideological aspect (2017); research on the poet Olen from Lycia and placing him into a wide context of discussions about the origin of the Apollo cult (2020); his version of the etymological interpretation of the term “Hyperborea” (2022). Leonid Zhmud (2016) focused on Pythagoras’ northern connections, which include Abaris and thus – Hyperborea.

In 2018 Mirela Avdagic has published research about Greek and Roman geographers from 1st century BC to 6th century and their perceptions about the ancient North, which concludes that “the idea of North in antiquity stood somewhere between maps and myths”.

Lewis Webb explores the ways the myths of Thule and Hyperborea evolved in Roman literature and were used for political purposes – Pomponius Mela and Pliny generated positive visions of Hyperborea that can be read as subtle criticism of Roman autocratic control (Webb, 2018, p. 48).

Jan Chochorowski (2020), director (1996–2008) of Institute of Archaeology of the Jagiellonian University in Krakow, Poland, suggests that the Delians called “Hyperboreans” the peoples who lived on the territory of modern Poland: according to Herodotus, the Hyperboreans passed on their sacrificial gifts through the Scythians. But these Scythians were not from the Black Sea, otherwise they would have sent gifts to Delos not by land, as indicated by Herodotus, but by sea. According to Chochorowski (2000, p. 73), “there can be only one solution to this dilemma: the “*Scythians*” from the Delian legend are not the Black Sea (real) Scythians, but communities with a Scythian-like culture (the archaeological culture of Wekerzug),... wearing Median/Scythian clothes, i.e. *Sigynnae* from the story of Herodotus (5.9), ... who lived in the quasi-steppe territory of the Hungarian lowland.” Thus the Hyperboreans were people, living on the northern side of the Carpathians, in the basin of the Vistula and Warta (Chochorowski, 2000, p. 72).

5. Renaud Gagné

After his paper on the Hyperboreans (Gagné, 2020), in 2021 Renaud Gagné, professor of Ancient Greek Literature and Religion in the University of Cambridge, published his book *Cosmography and the Idea of Hyperborea in Ancient Greece, A Philology of Worlds*. “Philology” might seem too narrow a term, since Gagné does not only look at texts that talk about the Hyperboreans from Hesiod to the Roman authors, but also at images on vases and temple pediments. Fritz Graf (2022), one of the leading authorities on religion in the ancient Mediterranean, is impressed by the “almost frighteningly large bibliography (p. 419–520)” and in his review of the book, confirms Gagné’s understanding of Greek narrative cosmography, illustrated by a discussion of Pindar’s *Olympian 3*, with its story of how Heracles, in order to provide the athletes in his newly founded sanctuary of Zeus in Olympia with shadow and a source for wreaths, imported olive trees from the Hyperboreans. Besides the historian’s traditional quest for a true and a false account and to the scholarly fight about authority, the book presents, in diachronic sequence, the main ancient texts on the Hyperboreans, from

the Hesiodic *Catalogue of Women* (Chapter 3) to the “Hellenistic reconfigurations” by, among others, Hekataios of Abdera, Megasthenes and the shadowy Simmias of Rhodes (Chapter 5).

Most relevant for the study of Greek religion, the first two chapters that together form Part 1 – “Sanctuaries of Cosmography”, focus on the few Greek sanctuaries that were thought to have a Hyperborean connection. With the exception of the sanctuary of Zeus in Olympia, they are all connected with Apollo: besides the great Apolline sanctuaries of Delos and Delphi, there are two less prominent monuments of this connection. One is the altar of Apollo and a statue of Aristeas on the agora of Italiote Metapontium, founded according to local tradition by Aristeas himself (Hdt. 4.15; Gagné, 2021, p. 282ff). The other one is the connection of Apollo Didymeus with the Pontic North expressed in the text of an intriguing bone tablet from the region of Olbia that is dated, with some reserves, to the late 6th century BC. Apollo’s epiphanic arrival from far away is explained not because he is a foreign god (Chapter 2), as historicising scholars argued two generations ago, but because Apollo’s musical presence creates the sanctuary space in the words and sounds of the hymns. Graf (2022) insists it is important to understand that this role assigned to Apollo’s epiphany simplifies things: divine epiphanies usually demonstrate the helpful divine intervention in a crisis, as in the case of the Galatians attacking Delphi (Gagné, 2021, p. 187–200), and the Bassai Apollo got his epiclesis “the Helper” from his intervention in a military crisis, as Pausanias claims (8.41.7); one should also recall Apollo on the West pediment of the Zeus temple in Olympia, where music is far away.

Conclusion

Despite all speculations Hyperborea remains a legitimate subject of scientific interest in historiography, archeology and linguistics, although it often acts as a suitable ground for the cultivation of various racial and nationalist theories, ideologies and pseudoscientific doctrines (Palavestra, 2016, p. 121).⁹ After millennia of research, academia has more to add on the Hyperborean topic. Clearly there is notably increased interest after 2015 and the new generations of researchers are more than eager to delve into one of the most interesting and mysterious aspects in the history of the ancient world.

Acknowledgements

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

The author declares no competing interests.

⁹ For an overview of pseudoscientific doctrines see Edelstein, 2006; Arnold, 2018; Matveychev, 2018; Roling, 2019. The Hyperborean myth was exploited by A. Rosenberg, the ‘official philosopher’ of the Third Reich, and H. Wirth, the creator of the Ahnenerbe (Ancestral Heritage) Institute under SS patronage (Mosionjnic, 2012, p. 81–86).

References

- Arnold, J. (2018). *Thinking in Continents: Hyperborea and Atlantis in René Guénon's Conception of Tradition*. Available at: https://www.academia.edu/37107075/Thinking_in_Continents_Hyperborea_and_Atlantis_in_Ren%C3%A9_Gu%C3%A9non's_Conception_of_Tradition [Accessed 11.03.2023].
- Avdagic, M. (2018). The North in Antiquity: Between Maps and Myths. In: D. Jørgensen & V. Langum (ed.), *Visions of North in Premodern Europe*. Turnhout: Brepols (Cursor Mundi, 31), pp. 59–80.
- Bondzhev, A. (2023). Hyperborea on Maps – Always to the North. *Open Journal for Studies in History*, 6(2), pp. 33–46.
- Bridgman, T. (2005). *Hyperboreans: Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*. London: Routledge.
- Budimir, M. (1969). Balkan contribution to October. In: *From the Eastern Balkans*. [Балкански прилог Октобру. У: Са балканских источника]. Belgrade: Srpska književna zadruga.
- Carey, J. (2006). Hyperboreans: Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts. *Classics Ireland*, 13, pp. 76–78.
- Chochorowski, J. (2020). Siberian and European Hyperboreans as related by Herodotus – literary myth or echo of historical reality? [Сибирские и европейские гипербореи в рассказе Геродота – литературный миф или эхо исторической действительности?]. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Istorija*, 68, pp. 72–78.
- Coupry, J. (1972). Ed. *Inscriptions de Délos: Période de l'Amphictyonie attico-délienne: actes administratifs (№ 89–104:33)*. Paris: Académie des inscriptions et belles-lettres.
- Edelstein, D. (2006). Hyperborean Atlantis: Jean-Sylvain Bailly, Madame Blavatsky, and the Nazi Myth. *Studies in Eighteenth Century Culture*, 35(1), pp. 267–291.
- Falileyev, A. (2007). Hyperboreans: Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 13(3-4), pp. 289–292.
- Gagné, R. (2020). Mirages of Ethnicity and the Distant North in Book 4 of the *Histories*: Hyperboreans, Arimaspians and Issedones. In: T. Figueira and C. Soares (eds.), *Ethnicity in Herodotus*. London: Routledge, pp. 237–257.
- Gagné, R. (2021). *Cosmography and the Idea of Hyperborea in Ancient Greece. A Philology of Worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gočeva, Z. (2007). Die Hyperboreer – Mythos und Geschichte. *Thracia XVII*, In honorem annorum LX Cirili Yordanov, pp. 25–31.
- Graf, F. (2022). Cosmography and the Idea of Hyperborea in Ancient Greece. A Philology of Worlds. *Kernos*, 35, pp. 339–341.
- Lazova, T. (1996). *The Hyperboreans. A Study in the Paleo-Balkan Tradition*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Lazova, T. (2001). *The Hyperboreans. Rite and Narrative* [Хипербореуме. Обред и повествование]. Sofia: Dios.
- Marazov, I. (2018). Hyperboreans and Ethiopians – the Inhabitants of the Golden Utopia [Обитатели на страната на златните утопии – хипербореи и етиопци]. In: D. Radounova & A. Anchev (ed.), *Pametta e zhiva*. Burgas: Flat, pp. 8–34.
- Matveychev, O. (2017). Hyperborea as a Subject of Scientific Interest in the Middle Ages and Modern Times [Гиперборея как предмет научного интереса в Средневековье и новое время]. *Sotsialno-gumanitarnie znaniya*, 5, pp. 262–279.

Matveychev, O. (2018). The Hyperborean Issue in the 19th-20th Centuries [Гиперборејскиот проблем во XIX-XX векот]. *Nauchnii ezhegodnik instituta filosofii i prava Ural*, 18/3, pp. 67–85.

Matveychev, O. (2020). The Origins of the Cult of Apollo and the First Poet Olen [Источокот на култот на Аполон и првото поеме Олен]. *Antinomii*, 20/3, pp. 7–21.

Matveychev, O. (2022). On the etymology of the term “Hyperborea” [К етимологијата на терминот “Гипербореја”]. *Vestnik Tverskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seria: Filosofia* (2), pp. 81–90.

Mosionjic, L. (2012). *Technology of the historical myth* [Технологија на историчкиот миф]. Saint Petersburg: Nestor-Istoriia.

Palavestra, A. & Milosavljevic, M. (2016). Hyperborea in Serbian archaeology [Гипербореја во српската археологија]. *Archaiка*, 4, pp. 119–140.

Penella, R. (2007). *Man and the Word: The Orations of Himerius*. Berkeley: University of California Press.

Piechocki, K. (2015). Erroneous mappings: Ptolemy and the Visualization of Europe’s East. *Early Modern Culture of Translation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 76–96.

Podossinov, A. (2019a). A concept “Riphaean Mountains” in ancient geocartography: myth, cosmology, symbol and/or reality? *Miscellanea Geographica*, 23(3), pp. 194–198.

Podossinov, A., Denisov, A. (2019b). The Rhipaeian mountains on the early portolans: influence of ancient and medieval traditional cartography? *Dialog so vremenem*, 69, pp. 143–160.

Roling, B. (2019). Hyperboreans in Tibet: Transformations of the Atlantica of Olaus Rudbeck in the eighteenth and nineteenth century. *Boreas Rising*, pp. 263–280.

Romm, J. (1992). *The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration and Fiction*. Princeton: Clarendon Press.

Sandin, P. (2014). Famous Hyperboreans. *Nordlit*, (33), pp. 205–221.

Sandin, P. (2018). Scythia or Elysium? The Land of the Hyperboreans in Early Greek Literature. In: D. Jørgensen & V. Langum (ed.), *Visions of North in Premodern Europe*. Turnhout: Brepols (Cursor Mundi, 31), pp. 13–33.

Vasić, M. (1932). *Praehistoric Vinča* [Преисториска Винча I. Индустриска керамика и косметика у Винчи]. Belgrade: Drjavna štamparija.

Webb, L. (2018). Inter imperium sine fine: Thule and Hyperborea in Roman Literature. *Visions of North in Premodern Europe*, pp. 35–58.

Webb, L. (2018). Inter imperium sine fine: Thule and Hyperborea in Roman Literature. In: D. Jørgensen & V. Langum (eds.), *Visions of North in Premodern Europe*. Turnhout: Brepols (Cursor Mundi, 31), pp. 35–58.

Zhmud, L. (2016). Pythagoras’ Northern Connections: Zalmoxis, Abaris, Aristeas. *Classical Quarterly*, 66(2), pp. 446–462.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО НА
РАЗЛИЧИЕТО: ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА
ИТАЛИАНСКИЯ ПРЕДАТЕЛ И ОБЕСЕНИЯТ В
НЕТРАДИЦИОННИЯ СВЯТ

Ивайло Саралийски

Нов български университет · isaraliyski@gmail.com

Резюме: Това изследване се фокусира върху трансформацията, произхода и сложната история на Обесеният в Таро. Репродукциите на избрани карти илюстрират развитието му през последните шест века. Въпреки тези радикални промени през неговата история минава една непрекъсната нишка. Първоначално тази карта се е свързвала с темите за предателството, наказанието и жертвата. В съвременното Таро обаче Обесеният човек насърчава търсеция да приеме несигурността, да се довери на процеса на трансформация и да погледне нещата от различен ъгъл, за да постигне личностно израстване и просветление.

Ключови думи: карти Таро, Обесеният, иконография, семиотика, изкуство

THE CHALLENGE OF DIFFERENCE:
THE ADVENTURES OF AN ITALIAN TRAITOR AND A
HANGED MAN IN AN UNCONVENTIONAL WORLD

Ivaylo Saraliyski

New Bulgarian University · isaraliyski@gmail.com

Abstract: This study focuses on the transformation, origin, and complex history of The Hanged Man in the Tarot. Reproductions of selected cards illustrate its development over the past six centuries. Despite these radical changes, an unbroken thread runs through its history. Originally this card was associated with the themes of betrayal, punishment, and sacrifice. In modern Tarot, however, the Hanged Man encourages the seeker to embrace uncertainty, trust the process of transformation, and see things from a different angle in order to achieve personal growth and enlightenment.

Keywords: Tarot cards, The Hanged Man, iconography, semiotics, art

Добре облечен мъж, висящ с главата наголу, вързан за единия крак, с безразлично изражение на лицето. В големите италиански градове по време на Ренесанса се срещали редовно изображения на мъже, обвърнати с главата наголу, висящи мъже. Тези изображения представляват Таро картата *Обесеният*.

Обесеният в Таро е обвързан и с *Pitture Infamanti* (картини на позора), които са рисувани в обществените зони на италианските градове по време на Ренесанса. Картини с избегнали екзекуция предатели са окачвани по стените на обществени сгради. Тези изображения не оцеляват дълго, тъй като са изложени на капризите на времето. Запазени са няколко подготвителни рисунки от Андреа дел Сарто и рисунка с туш на Филипино Липи. И двамата са видни флорентински художници от края на XV и началото на XVI век.

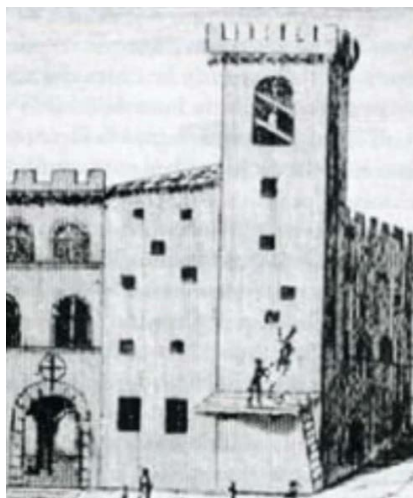

Илюстрация 1: “Уо Саритани Импрісатти” на Андреа дел Сарто, около 1529 г. Картината се намира в *Galeria de los Uffizi*, Флоренция, Италия.

Илюстрация 2: „Провесеният“ от Филипино Липи, края на XV век. Намира се в Лувъра, Париж, Франция.

Картините на позора са поръчвани от ръководителите на италианските градове-гържави. Те наемат най-добрите художници на своето време, за да направят разпознаваем портрет на предателя, съгърчен в агония, с надпис, идентифицираща го и престъплението му. Пример може да бъде видян в картината на позора от Джузепе Мани, създадена през XVIII век. Художникът на скелето рисува обесен мъж на стената на *Bargello*, общинска административна сграда на Флоренция.

Илюстрация 3: Картина на позора от Джузепе Мани.

В “*Conjuracionis Pactianae anni MCCCCLXXVIII*”, Неапол, Италия, 1769 г.

Медичите от Флоренция са поръчителите на повечето картини на позора в своя град. По онова време те са най-богатото семейство в Европа и доминират във флорентинската политика, което, естествено, поражда ревност и периодични бунтове. Когато Медичите надделяват над бунтовниците, те наемат най-добрите флорентински художници, за да създават *Pitture Infamanti* на избягалите предатели. Художникът Андреа дел Кастаньо създава толкова много картини на позора, че е известен като *Andrea degli Impiccati*. Ботичели, най-известният художник на своето време, е нает от Лоренцо Великолепни през 1478 г. да създаде позорни картини на семейство Пацци, след като те убиват братя на Лоренцо по време на неуспешен бунт.

Папите са ентусиазирани покровители на *Pitture Infamanti*. Папа Пий II храни ирационална омраза към господаря на Римини, Сигизмондо Малатеста – официално го осъжда да прекара вечността в ада, изгаря негово чучело, след което поръчва позорна картина. Тя е поставена отстрани на римски мост и изобразява Сигизмондо, в чиято уста има знаме, на което пише: „Аз съм Сигизмондо Малатеста, син на Пандолфо, крал на предателите, опасен за Бога и хората, осъден на огън с гласуване на светия сенат“ (Welch, 1997).

Муцио Атенголо, баща на Франческо Сфорца, бъдещият херцог на Милано, е гребен благородник и много награждаван кондотиер (началник на наемна армия). През 1409 г. той наема армията на папа Григорий XII за войната между Папската гържава и Кралство Неапол. Папата забавя плащането на таксата и Атенголо решава да промени уговорката им, което не е необичайно действие за наемник. Папата поръчва позорна картина на Атенголо с надпис: „Аз съм Сфорца, селянин от Котиньола и предател. Дванадесет пъти съм предавал Църквата против честта си. Нарушил съм обещания, споразумения и договори“ (Karlan, 1986).

Изглежда, че числото 12 има връзка с Обесеният и предателството. Атенголо „предава Църквата дванайсет пъти“. Юда е дванайсетият ученик. Изправените стълбове на *Марсилското Таро* имат дванайсет червени пънчета, но клоните са отрязани. Числото несъмнено е избрано заради символичната си стойност.

В началото на управлението си Франческо Сфорца нарежда на кулата на Кремона да се поставят позорни картини на двама капитани, които преминават към врага (De Gregory, 1940). По онова време той е кондотиер, борец се да запази претенциите си в Льо Марке. През 1458 г., няколко години след като става херцог на Милано, Сфорца се ядосва на един свещеник, който напуска Милано без разрешение. Сфорца заявява, че ако свещеникът не се върне веднага, ще нареди една от стените на голямата зала в замъка да бъде боядисана в бяло, за да може да се постави позорна картина на свещеника (Welch, 1997).

В края на 1490-те години, когато французите заплашват Северна Италия, херцог Лудовико Сфорца има повече от една възможност да поръча позорни картини на военни, които тайно работят за французите (Welch, 1997).

Изображения на обесени мъже се появяват и на други места, освен публичните. Най-зловещите картини все още могат да се видят в Болоня, Италия. Когато главата на семейство Болонини поръчва фреска на Ага през 1410 г. за семейния параклис в базиликата „Сан Петронио“, той нарежда на художника да я направи възможно най-ужасна. Художникът Джовани да Могена представя гротескна сцена, в центъра на която е дявол човекоядец. Близо до горния ръб са изобразени двама мъже, които висят с главите надолу, надписани като „Иголатори“ и „Нинусрек“, препратка към основателя на град Ниневия, огнище на езическо идолопоклонство. Иголопоклонниците са считани за най-големите предатели срещу Бога, защото се покланят на фалшиви изображения, тоест изображения, които не са одобрени от Църквата (Vitali, 2010). Много подобна визия на ага, с почти идентични обесени мъже, е част от фреска на Страшния съд, нарисувана от Джото – няколко години преди параклисите „Болонини“ да бъде украсен с видения на ага – в параклиса *Cappella degli Scrovegni* в Падуа.

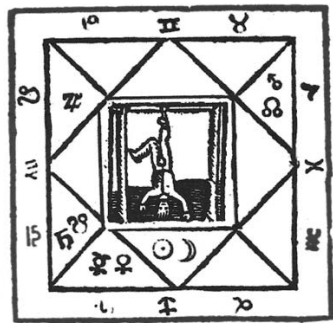

Илюстрация 4: Детайл от фреската „Ага“, създадена през 1410 г. в базилика „Сан Петронио“, параклис „Болонини“, Болоня, Италия.

Друг пример, че през Ренесанса Обесеният е смятан за предател, може да видим в книгата *Trionfo di Fortuna* от Сигисмондо Фанти, публикувана във Венеция през

1527 г. Изобразен е обесен мъж в центъра на хороскоп, а под него пише: „Ако си нечовечен, или предател пред Бог, или ако си без никакво уважение, без причина, тогава виждам, че завършваш дните си във въздуха“.

Около 1565 г. Франческо Пускина от региона Пиемонт в Италия пише беседа за моралните уроци на Таро. Той описва Обесеният като „нечестен, фалшив, порочен, зловец...“. По същото време в Централна Италия анонимен автор пише текст върху Таро, в който нарича картата *Предателят*.

*Se inhumano serai, o traditore
A Signori, o parenti in fatto o in detto
Senza cagion priuo dogni rispetto
Te veggio in aer terminar tue bore.*

Илюстрация 5: Страница от книгата *Trionpho di Fortuna* на Сигисмондо Фанти, публикувана през 1572 г., Венеция, Италия.

В колода *Tarocchino*, поръчана от богато болонско семейство около 1665 г. и гравирана от Джузепе Мители, художникът използва убиец вместо обесен мъж. Този сценарий изобразява окончателното предателство на едно приятелство. Тъй като няма друга колода Таро с подобна сцена, картата вероятно изобразява инцидент, свързан със семейството, поръчител на тествето.

Илюстрация 6: *Tarocchini* от Джузепе Мители, около 1665 г. в Болоня, Италия.

Картините на позора изобразяват жертвата, гърчеща се в агония, но картата Таро го показва спокоен и неутрален. Изображението вероятно е променено, тъй като гледката на обесен мъж в агония помрачава атмосферата около масата за карти.

Ако попитаме християнин: „Кой е най-лошият предател в историята?“, очакваният отговор е: „Юда Искаримотски, който предава Христос за 30 сребърника“. Някои ранни италиански карти, като тези на Ромшилд и Розенвалд, показват Обесения, държащ торби с пари, което се тълкува като препратка към Юда. Но той може да е и нечестен банкер или наемен войник, който сменя страните в зависимост от това кой предлага повече пари.

Илюстрация 7: Обесеният от колодата *Tarocchi Charles VI*, създадена около 1460 г. Колекция на Националната библиотека, Париж, Франция.

Измъчени образи на Обесеният се появяват в няколко колоди Таро, като *Марсилското Таро тип I* и някои колоди от Пиемонт и Ломбардия. В *Jean Noblet Tarot* и други карти в модела *Марсилско Таро тип I* пръстите на ръцете стърчат над раменете, което може да се случи само ако ръцете са счупени. Миланските колоди, базирани на гравюрите на Карло Дела Рока, са най-драматични, те повтарят рисунката от XVI век на Дел Сарто.

Илюстрация 8: Обесеният от колодата Карло Дела Рока, публикувана от Гюмпенберг през 1835 г.

Илюстрация 9: Обесеният от колодата Jean Noblet Tarot, създадена през 1650 г. в Париж, Франция.

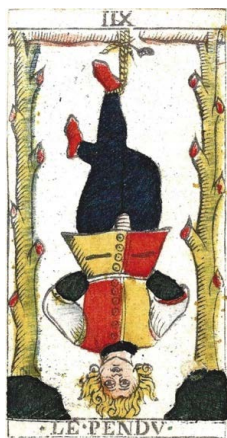
През XVII и XVIII век някои колоди обръщат Обесеният с главата нагоре. Антоан Корт де Гебелин, първият човек, за когото знаем, че пише за езотерично Таро, казва, че създателите на карти показват своето невежество, когато отпечатват Обесеният с главата надолу. Според него Обесеният изразява основната добродетел на Благоразумието, въпреки че тази фигура няма нито един от класическите атрибути на Благоразумието. Авторите, които пишат, че тази карта означава мъдрост и проникателност, се обръщат назад към това твърдение на Гебелин. Изправеният Обесен човек присъства в модела на картата Руан-Брюксел, като картата от *Tarot Flamand Vandenborre*. Както в ранния стил на *Марсилско Таро I*, пръстите на Обесеният стърчат над раменете.

Илюстрация 10: Обесеният от колодата *Tarot Flamand Vandenborre*, създадена през 1762 г. в Брюксел, Белгия.

Във Франция няма традиция на рисунки на позора, така че френският играч на карти вероятно няма представа за първоначалното значение на картата. *Le Pendu* и по-късното италианско име *L'Arresto* се отнасят до факта, че той е обесен, но не непременно престъпник. За играчите на карти има значение само къде се намира картата в йерархията на козове. Липсата на културен контекст означава, че картата е празен лист, готов да бъде преосмислен от окултистите от XVIII век.

Стандартната карта Обесеният от *Марсилското Таро* се превръща в основа за всички бъдещи варианти. Ръцете на Обесеният са вързани на гърба, а самото му е разделено на квадранти. Лицето му е спокойно. Стълбовете на бесилката са стволлове на гървета с шест червени белега там, където клоните са отрязани.

Илюстрация 11: Обесеният от колодата *Марсилско Таро*, 1736 г.

Имаме много малко данни за тълкуването на Таро при гадаене през XV и XVI век, но знаем, че картата на Обесеният е смятана за предател. Някои значения на картата, свързани с тази тема, са: предателство на доверие, предателство от приятел, изоставяне на плановете и раздяла. Светът е обърнат с главата надолу и на нищо не може да се разчита. Става въпрос за смяна на предаността и промяна на гледната точка. Предателството може да доведе до социално унижение, срам, загуба на статус, изтезания и насилствена смърт.

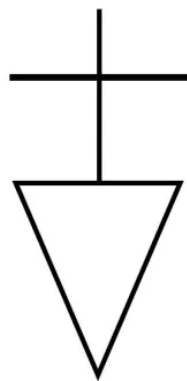
През XVIII век френските окултисти Дьо Гебелин и Етейла и Освалд Вирт век по-късно представят Обесеният като духовен търсач, достигнал повратна точка в своя жизнен път. Триумфите, от I до XI карта, описват активния живот, времето, в което тестваме собствените си сили и се учим на самоовладяване. Този процес намира кулминация в картата Сила. Обесеният преобръща тези светски ценности и се предава на по-висша сила. Той се отказва от миналото, преориентира мисленето си около различен набор от ценности и радикално променя посоката на живота си. Обесеният вече не е от този свят; той надхвърля човешкото. Тялото му е безпомощно, но душата му е свободна и излъчва духовна сила. Всеки детайл от картата на Вирт е избран, за да предаде трансцендентно откъсване.

Илюстрация 12: Обесеният от колодата *Oswald Wirth Tarot*, създадена през 1887 г. Колекция на Националната библиотека, Париж, Франция.

От синьо-белите торби, пъхнати под мишниците му, не пагат златни монети. Това са неговите духовни и интелектуални съкровища, които той споделя със света. Изправените стълбове на бесилката приличат на колоните на Върховната жрица. Синьото, символ на религиозната преданост, избледнява в зелено, докато догматичната религия се развива, за да стане по-жизнена и свободна. Червено-бялата туника показва, че той активно практикува себеотрицание, докато се предава пасивно на интуицията си. Туниката има две червени копчета, отнасящи се до активния мистичен живот на Върховната жрица, докато четирите бели копчета показват, че Императорът се отказва от личната си воля, за да изпълни волята на висшата сила, на която служи. Нарастващите и намаляващите луни върху гжобовите му символизират активното себеотрицание на мистика и интуитивната способност, която събира впечатления и ги интерпретира.

Окултистите намират значение и в геометричната структура на изображението. Тялото на Обесеният образува обърнат триъгълник, увенчан с кръст, алхимичният знак за извършване на Великото гело. Бесилката наподобява еврейската буква *Tau*, последната буква от азбуката, означаваща постижение и завършеност. Елифас Леви¹ свързва Обесеният с Юга, но и с Прометей, който е вечно наказан за това, че предава боговете и дава огъня на човечеството.

Илюстрация 13: Обърнат триъгълник и кръст, символизиращи завършването на алхимичното велико гело.

Френските окултисти приписват на тази карта еврейската буква *Lamed*, което означава ръка, която се протяга и се простира в света с експанзивно движение. Божественият закон се разширява в света чрез видимия закон. Тези, които се подчиняват на божествения закон, са издигнати, а тези, които го нарушават, се наказват – което ни връща обратно към наказанието на италианския прегател.

Херметическият орден на Златната зора² свързва тази карта с еврейската буква *Met*, означаваща вода, планетата Нептун и зодиакалният знак Риби. Те наричат картата Духът на могъщите води. Тази концепция е подсилена от главата и ръцете, образуващи обърнат триъгълник, алхимичният символ на водата.

¹ Елифас Леви (псевдоним на Алфонс Луи Констан) е френски окултист и кабалист. Една от най-популярните и влиятелни личности в западната езотерична традиция, често пъти наричан баща на модерния окултизъм.

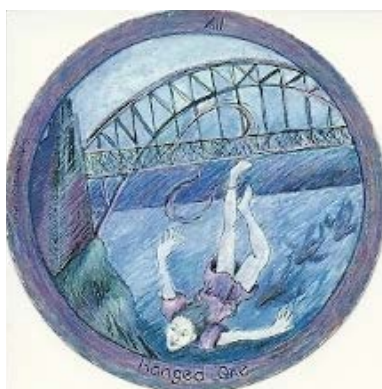
² Херметическият орден на Златната зора е окултна организация на тайно общество от края на XIX век, създадена в Англия, действала главно в Обединеното кралство (1887–1903 г.).

Артър Едуард Уейт, британски поет, преводач и учен мистик, съсъздател на колодата *Уейт-Смит*, е категоричен, че Елифас Леви грещи, свързвайки картата с Благоразумие, завършване на Великото дело или мъченичество. Но Уейт дава на Обесеният ореол и го нарича „нимбът на мъченика“. В книгата си „Картинен ключ към Таро“ пише, че Обесеният не страда, а е в транс, животът му е спрян (Уейт, 1995).

Илюстрация 14: Обесеният от колодата *Уейт-Смит*, създадена през 1909 г. в Лондон, Великобритания, преиздадена от *U.S. Games System* през 2019 г.

Фигурата от *Songs for the Journey Home Tarot* продължава водната тема на Златната зора, като скача в дълбоките води, гъмжащи от мистериозни същества. Препазливите, разумни хора преминават по безопасния и тесен мост, без да изследват дълбоките води под него. Обесеният се подчинява на вътрешната принуда да напусне конвенционалния път и да се предаде на процес на радикална трансформация. Може би животът на фигурата в *Songs for the Journey Home Tarot* е непоносим и тя инстинктивно знае, че единственият изход е през дълбоките води на безсъзнателното и срещата с дебнещите там чудовища.

Илюстрация 15: Обесеният от колодата *Songs for the Journey Home*, нарисувана от Дварико фон Сомаруга и Катрин Кук, 1996 г.

Как можем да примирим ранния италиански предател със съвременния Обесен, който следва пътя на личната трансформация? И двамата стоят извън нормалния социален ред и се придържат към нетрадиционни ценности. Предателят може да е престъпник в очите на властта, но той рискува живота си, за да преследва нещо,

което цени. Съвременният Обесен води смел, нестандартен живот, който е осъждан от онези, които не разбират вътрешния процес. Тези неконформисти знаят, че трябва да следват сърцето си или да претърпят духова смърт.

Литература

Уейт, А. Е. (2019). *Картинен ключ към Таро*. София: Арапрон.

De Gregory, T. (1940). *Bianca Maria Visconti, duchessa di Milano*. Bergamo: Istituto Italiano d'Arte Grafiche.

Kaplan, S. R. (1986). *The Encyclopedia of Tarot*, IV vols., Vol. I. New York: U. S. Games Systems.

Vitali, A. (2010). *Il Castello dei Tarocchi*. Torino: Lo Scarabeo.

Welch, E. (1997). *Art and Society in Italy 1350–1500*. Oxford: Oxford University Press.

ARTISTIC RESEARCH IN FILM STUDIES:
METHODOLOGIES OF SENSIBLE KNOWLEDGE
THROUGH ARTISTIC PRACTICE AND
EXPERIMENTAL APPROACHES TO
FILM AND MEDIA THEORY

Natasha Nedelkova

*PhD candidate in Film Studies at University of Paris VIII Vincennes-Saint-Denis
nedelkovan@gmail.com*

Abstract: Since the early 2000s, PhD projects in artistic research became recurrent practice in both academia and art schools (especially in Western Europe and the Anglo-Saxon countries). The historical, the social and the political context that puts artists in positions of researchers is object of study for the French art historian Sandra Delacourt, whose ideas are revisited in this paper (Delacourt, 2019). Producing sensible knowledge while conducting practice-based research opens new possibilities for artistic and research practices. This double aspect of producing both theoretical and sensible knowledge has important significance in the fields of film and media studies. The German artist, writer, and filmmaker Hito Steyerl has a fruitful method, where film and new media theory and film production merge forces to produce relevant insights. Following the idea of a “travelling image” (that Hito Steyerl develops in the film *November* from 2004), we read this idea through the concept of the “poor image” (Steyerl, 2012) and *vice versa*, to show ways in which an idea developed in film can become important theoretical object in the field of film and media studies.

Keywords: artistic-research, research-creation, film studies, sensible knowledge, Hito Steyerl, “poor image”, film and media theory, documentary film

In the past two decades, we have witnessed a widespread multiplication of practice-based PhD projects in the field of visual arts. At the same time, numerous universities in Western Europe and Anglo-Saxon countries support PhD projects in *research and creation* in the field of visual art, as well as in film studies. Besides the different methodologies that exist, both practice-based research (that would be more present in art schools) and *research-creation* (at public universities), share the same tendency to broaden the possibilities of both artistic practice and theoretical reflection, by adopting an interdisciplinary and experimental approaches. Scientific research and artistic creation are both creative and reflexive endeavors; the reflexive practices needed to produce theoretical knowledge are indeed a creative process, while at the same time, many artists adopt methodologies of scientific research (as in this case study: digital image regimes analysis) to nourish their artistic work. Thus, new hybrid forms of both process-based artworks and experimental research are being introduced, blurring the frontiers between art and science, as well as between theoretical reflection and artistic creation. This essay proposes to question these mutual influences that develop in the field of film studies. Thus, we will highlight some aspects of the historical and political context of *artistic research*, regarding its institutionalization in academia.

I will propose a critical reading and aesthetic analysis of important works that mark the artistic research turn in film studies. Focusing on the work of the acclaimed filmmaker and writer Hito Steyerl, I will try a conjunct analysis of her film *November* (2004) and her article *In Defense of the Poor Image* (Steyerl, 2012). Exemplary of an all another interdisciplinary complexity, the work of Hito Steyerl testifies for a migration of documentary film in the field of contemporary art since the early 2000s. The art historian and curator Okwui Enwezor define this “documentary turn” as growing interest in documenting social and political realities. In his seminal essay *Documentary Verite Bio-Politics Human Rights and the Figure of Truth in Contemporary Art* (Enwezor, 2004), he states that the documentary turn in the field of contemporary art invites us to question these new engagements with film, history, and narration techniques. Moreover, I would question the influence of digital technologies on the moving image production and circulation after the digital revolution brought by the Internet in the early 2000s, as well as its participatory mode entitled Web 2.0.

My approach tries to grasp the mutual influences between theory and practice, an endeavor that would help us test the following hypothesis: art is a reflexive practice that can produce relevant *sensible knowledge*, besides the non-classical mode of inquiry and argumentation necessary of producing scientific knowledge. An experimental approach to film theory can influence both new ways of image creation and new ways of image analysis, especially in the contemporary context of ubiquitous digitalization and computational capitalism (Beller, 2021). Research-creation in film studies contributes both for the creation of new methodological tools for film and media theory and for the creation of sensible knowledge through artistic practices.

The historical and political context of artistic research

In the beginning of the 20th century, there are numerous examples of artistic productions invested in theoretical writing practices. The Bauhaus movement, initiated by the architect Walter Gropius (during the years of 1883–1969) imagined the unity of all arts, necessary for surpassing the destruction brought by the First World War. The artists Paul Klee (Klee, 1956; Spiller, 1961), Wassily Kandinsky (Kandinsky, 1922–1943; Lindsay et al., 1982) and László Moholy-Nagy (Moholy-Nagy, 1925) produced important theoretical contributions

that influenced the modernist art movements of the middle of the century. In the field of film studies, there are numerous examples of filmmakers defending *film as art*, who produced both significant theoretical knowledge, as well as films. Some of the crucial works on film include the works of the first French film avant-garde: Louis Delluc (Delluc, 1921), Germaine Dulac (Dulac, 1919–1937; Hillairet, 2021) and Jean Epstein (Keller, 2012), and they all produced films as well. The avant-garde post-revolutionary soviet filmmakers such as Sergei Eisenstein (Taylor, 1988) and Dziga Vertov (Michelson, 1995) produced important contributions in film theory and in film production.

In the recent years, we are witnessing numerous collaborations between artists and scientists, taking place in research laboratories and resulting very often in art exhibitions on a specific scientific topic. As an example, we can mention the exhibition *You and I don't live on the same planet (Toi et moi, on ne vit pas sur la même planète)*, curated by Bruno Latour, Martin Guinard and Eva Lin, that was shown in the Centre Pompidou in Metz in 2020. Taking an interdisciplinary approach, these collaborations between artists and scientists produce works often based on protocols, prototypes, calls for survey, etc. We can note that these propositions are less interested in the production of finished products – such as artworks, but are more interested in conceptual, participatory, or processual works, as well as performances, or experiences. Another example would be the Canadian artistic research group *SenseLab*, where artists, academics, writers, and dancers meet to test new forms of artistic research practices. Founded by the philosopher Erin Manning in 2004 in Montreal, *SenseLab* is a place to reflect on contemporary topics through the lenses of collective participation, discussion, and experimentation. Breaking with a vision of art where artists take themselves as the genuine source of artistic creation, many propositions in artistic research favor a more open, collaborative, interdisciplinary, and experimental approach.

This new trend of combining research and creation consists of promoting singular practices and, at first sight, it may appear as proud commitment, where *artist as researchers* seek to produce both solid research studies and considerable works of art. However, the historical and political context of this trend is a problematic one, as the French art historian Sandra Delacourt describes its origins in her article on this topic (Delacourt, 2019). The institutionalization of artistic research in the context of academia has a history connected to the liberalization of social sciences and to the neutralization of the political aspects of study.

Her article from 2019, “*L'artiste-chercheur ou quand les sciences sociales deviennent forme*” [*The artist-researcher, or when social science becomes form*], situates the emergence of these practices in the “McCarthy era”, referred to the period of the late 1940s and the 1950s of the 20th century in the United States of America. This historical moment was marked by the purge of leftwing and socialist sympathizers from the American universities, period that coincided with the integration of artists at research positions in the university. Her analysis positions these turning points as landmarks in the political history of knowledge. The guiding principles for the integration of artists in universities was to extend the creative aspects of research and to give more importance to the *form* of the research, and not its background, as the title of her article indicates: *when social sciences become form*.

Sandra Delacourt notes that between the years 1938 and 1945, a radical transformation marked the scientific production in the United States of America, and this moment coincided with the creation of a new model for the research practices in public universities. A reform in the higher education was motivated by the emergence of the Second World War,

that demanded researchers to accept engaging in military and government efforts and to revision their practices.

“Between the years 1945 and 1965, the involvement of scientist in the defense of national interests is getting stronger. Anxious to consolidate its worldwide scientific domination, the United States worked to develop a typically American research model, born of the alliance between fundamental research, capitalism, and public patronage.” (Delacourt, 2019)

Through the figure of the artist as researcher at university, the individual freedom was set up as a guide for the research community:

“It was in the name of their own freedom, the artistic one, understood as timeless and resolutely apolitical, that they achieved a status as researchers that was more than symbolic.” (Delacourt, 2019)

Later in her article Sandra Delacourt notes that the subject of a new craze, as evidenced by the proliferation of creative doctorates “*is credited with a more sensitive and emotional interpretation of the facts*” (Delacourt, 2019).

At the beginning of the 21st century, the simultaneous valorization of creative research and the figure of artist-researcher is becoming even more closely associated to the recent but powerful cognitive industries, as the focus of knowledge production shifts from university laboratories to private fundings and public patronage even further. Sandra Delacourt points to the use of Big Data, that can produce knowledge of individuals and society *in real time*. These conditions “inflects the analysis of metadata according to scientific criteria guarded in the name of economic secrecy” (Delacourt, 2019). Her critical approach on the history of artistic research is concerned with its development in the wider political, social, and economic context. Her study includes several positive examples as well, where artists and researchers take socially engaged positions. Artists such as Donald Judd, Ad Reinhart and Nancy Prophet question the scientific structures of social domination and look at research as a territory of struggle and as a form of resistance.

In his article “*Post-scriptum sur les sociétés de recherche-création*” [*Post-Scriptum on Societies of Research-creation*] (Citton, 2018), Yves Citton proposes that there is a new regime of governmentality that marks the contemporary moment. It results in the widely spread necessity of *everyone becoming both artist and researcher*, to respond to the actual environmental, social, and political crisis. Under the current *social mutations*, the governmentality regimes of Sovereignty, Discipline and Control, theorized by Michel Foucault (Foucault, 1975) and Gilles Deleuze (Deleuze, 2018), are juxtaposed to a new one – the *regime of the societies of research-creation* (Citton, 2018). This regime is marked by the injunctions of constant innovation and never-ending training, life-long learning programs, research etc. Professor of Literature and Media at the University of Paris VIII Vincennes Saint-Denis, Yves Citton wrote important contributions on the topic of *attention economies* (Citton, 2014) and of the implications of digital media within the social field. His article that focuses on the societies of research-creation is the postface of the book *Pensée en acte – Vingt propositions pour la recherche-création* (2018) [*Thinking in act. Twenty research-creation propositions*, 2018] written by Erin Manning and Brian Massumi.

His article synthesizes the propositions of Manning and Massumi under several axes, that goes from propositions such as *to reevaluate the value*, to develop *new economies of rela-*

tion, to engage different *qualities of experience*, etc. Citton points to the urgency of rethinking collective practices based on improvisation, rather than adjusting to the existing economies of individual research or the figure of the artist as an individual genius. This would mean to try to grasp the movement before it establishes its trajectory, or to consider movement as an incipient action of a *pre-accelerationist intensity*:

“In other words, 1° “my” individual movement is always vectorized by our common movements, 2° my movement is already pre-configured by the relational space in which it is inscribed, 3° it is thus initiated even before I think of starting it, and 4° its trajectory will crucially depend on the “pre-acceleration” that would have coagulated within it even before it begins.” (Citton, 2018)

University in Western neoliberal societies is becoming like a factory for mass production of future employees, and these same economies invest in culture mainly for gaining surplus value, return of investment, privilege, or cultural capital.

“Seen from below, research-creation liberates us from the factory by allowing us to play the artist, just as it emancipates us from the spectacle by inviting us to play the scientist. Seen from above, it promises to reinvigorate institutions sclerotized by their mass industrialization, while at the same time reviving innovations that blow the lid off expectations (under which all culture suffocates, for as long as it is financed by the hope of returns on investment).” (Citton, 2018)

Research-creation would be a remedy to the massification of public universities and a refuge from the creative industries of the art market. Both artists and researchers have common interest to merge forces and explore new ways of producing sensible knowledge, having in mind the *open ends* of experimentation and improvisation. Artistic research practices can open new possibilities for thinking and action under the current social, political, and environmental crisis.

The philosopher and media theorist Dieter Mersch clearly distinguishes the artistic modes of knowledge production from the scientific ones. In his article “*Art, Knowledge and Reflexivity*” (Mersch, 2017), he states that art has its own way of thinking, where research is not a goal-oriented activity, but emerges from an open-ended, non-directional ‘search’ who is not bound to produce results.

“[...] art works neither with concepts nor with propositions, nor does it need any theory or general model or ways of verifying thesis and making them valid. There is also no method to follow, nor does art depend on public justifications through critique. Rather, art is based in practices that let something appear and make it perceivable, and by doing so producing new insights. Hence, artistic cognition and recognition it not based on logic, but on certain non-discursive media ‘languages’ which allow non-propositional reflections on their own structure and limitations, using actions, performances, images, material objects, compositions and montage or multimedia installations that go against the grain in order to push perceptibility to its limits, where contradictions become apparent.” (Mersch, 2017)

In this article, the main difference between scientific research and knowledge production through artistic practice would be in the prefix ‘re’ in research for science, and ‘search’ for art. Scientific research must establish a precise procedure that is verifiable, where each repetition would give the exact same result. The knowledge production through artistic practice offers *singular models* of developing truth and knowledge, that are different for every

artist and each artistic project. As Dieter Mersch states, *art as a reflexive* practice is a singular and transformative experience:

“[...] based on fundamental openings, which includes openness to the unknown or unexpected, into which it is drawn and in which it allows the searcher herself to become entangled. Thus, artistic research is always ‘in becoming’, a bold adventure – it addresses the artist’s life, his or her imagination, and seeks to transform his or her being-in-the-world, his or her entire mode of understanding, thinking, and acting.” (Mersch, 2017)

The way in which artistic knowledge is produced, is not like the ways in which science proceeds, since science construct meanings, while artistic (sensible) knowledge is unveiled. Moreover, it has profound transformative impact of a more subjective nature.

The art historian Claire Bishop wrote an article on the topic of artistic research entitled “*Information overload*” (Bishop, 2023), in which she discusses the superabundance of research-based art in the field of contemporary art. She is interested in the ways in which artistic research is exhibited and how the viewer attends to the information displayed. More precisely, the article describes the ways artistic research practices require new types of spectatorial labor or investment and points out the influence of digital technologies as being directly connected to such artistic practices.

“My point is that research-based installation art – its techniques of display, its accumulation and spatialization of information, its model of research, its construction of a viewing subject, and its relationship to knowledge and truth – cannot be understood in isolation from contemporaneous developments in digital technology.” (Bishop, 2023)

Digital technologies enrich research practices and influence the ways in which artistic projects are thought of and exhibited. In a way that mirrors a search on the Internet, the spectators are immersed in a sea of data in the gallery space or museum. These “*atmospheres of research*”, as Claire Bishop calls them, often avoid conclusions, and consist primarily in sifting information.

“[...] the internet liberates the artist-researcher from academic protocols, and a different type of research becomes possible and validated – a line of thinking governed by drift rather than depth, creative inaccuracy rather than expertise, and accessibility rather than the ivory tower.” (Bishop, 2023)

The question arises of what to do with the massive flow of information that starts to saturate the art world as well as the daily lives of each one of us.

The paradigmatic shift of this *information overload* is associated with the ways the digital technologies affect the activity of research and open new possibilities. To make use of this “information overload”, Claire Bishop proposes several ideas: 1) to tame information by fabulation, 2) to explore the possibilities of fiction, or 3) to add subjective perspectives throughout the entire process of research. These new approaches are necessary to make insightful meaning out of the sea of information available online. The work of the German artist, writer and filmmaker Hito Steyerl is exemplary of such a treatment of information, where facts and fiction merge to produce sensible and theoretical knowledge. It is precisely this subjective approach to research and information that marks the artistic endeavors of Hito Steyerl.

1. Hito Steyerl. Case study of artistic research in film studies

The artist, filmmaker and writer Hito Steyerl is an important figure in the contemporary art world, and she was proclaimed the most influential artist by *ArtReview* in 2017. She is an acclaimed author in the field of essay film as well as in documentary film. Her recent audio-visual installations are shown primarily in art museums or galleries (Centre Pompidou, 2021), as her work gained visibility in the field of contemporary art. In her work, both theoretical research and artistic creation mutually nourish and influence themselves, as they trace the fluidity and mutability of digital images, so to make perceptible the ways in which images are produced and shared by a multitude of users. We would thus focus our attention to her short film *November* (2004) and her essay *In Defense of the Poor Image* (Steyerl, 2012).

Similar subjects of interest and inquiry seem to develop differently in the artistic in comparison to the theoretical work of Hito Steyerl. Yet, many interesting correspondences and juxtapositions are recurrent and contribute to the development of her singular methodology. In her essay *In Defense of the Poor Image* (Steyerl, 2012, pp. 31–45), Hito Steyerl questions the political and aesthetic consequences of the massive circulation of highly compressed digital files, such as JPG image files that saturate the Internet. Characterized by the velocity of their transmission rather than resolution, “poor images” move rapidly from one viewer to another. Their low image quality allows for their fast transmission.

“The poor image is a copy in motion. Its quality is bad, its resolution substandard. As it accelerates, it deteriorates. It is a ghost of an image, a preview, a thumbnail, an errant idea, an itinerant image distributed for free, squeezed through slow digital connections, compressed, reproduced, ripped, remixed, as well as copied and pasted into other channels of distribution.” (Steyerl, 2012, p. 33)

In their lower visibility and intense circulation, “poor images” produce new “visual bonds”, as the rapid image circulation online opens new channels of distribution. Antonio Somaini and Francesco Casetti note that the poor image, “transforms quality into accessibility” (Steyerl, 2012), giving access to a vast array of visual materials (16 or 35mm experimental films, rare archive collections) which would otherwise be difficult to see. The “poor image” is “perfectly integrated in an information capitalism thriving on compressed attention spans, on impression rather than immersion, on intensity rather than contemplation, on previews rather than screenings” (Steyerl, 2012). Their inherent “low resolution and fast speed allows for Steyerl the creation of new *visual bonds* of networks of production, exchange, and circulation, which emphasize the values of velocity, intensity, and spread” (Somaini and Casetti, 2018, pp. 87–103).

Hito Steyerl’s essay film *November* (2004) tells the story of her close friend Andrea Wolf that was born in Munich, Germany in 1965, and died in Çatak, Turkey in 1998, as a freedom fighter for the Kurdish cause. After her death, only her image came back to Germany, portraying Andrea Wolf as a Martyr Ronahî (Fig. 1). Her image was seen on posters, murals, and on Kurdish protests in Germany (Fig. 2). *November*’s film device is a juxtaposition of images and sounds from a variety of sources, including films, television programs, interviews, and cartoons. This essay film unveils historical facts about the circulation of images and, more importantly, the circulation of military weapons between two countries. In the chapter of the film, entitled *Travelling Images*, we learn that after the unification of Germany, the weapons of the former East German army were donated to the Turkish army. The same weapons were

deployed against the Kurdish liberation movement partisans (PKK) and against Andrea Wolf herself. *November* is about revolutionary postures, gestures and images that migrate and relocate from one place to another, and they precede the concept of “poor images” (Steyerl, 2012), who move even more rapidly through digital devices.

The film *November* (2004) consists of five chapters, the first of which is entitled *Postures and gestures* and shows a short silent Super-8mm film, shot by Hito Steyerl in the beginning of the 1980s. Hito Steyerl and Andrea Wolf both play the role of strong women dressed in a pin-up fashion, who attack with their bare hands a group of armed male villains. The sequence of heroic postures and gestures is inspired by the film *Faster, Pussycat! Kill! Kill!* (1965) by Russ Meyer. The struggle for justice that begun as a flat mimicry of filmic postures and gestures turned into a historical document that would serve as a basis for the film *November* (2004). In the fiction film, Andrea Wolf is the charismatic protagonist of the film (Fig. 1), the only one who survives and rides off into the sunset. In the documentary reportage made for Kurdish satellite television (Fig. 3), a year before Andrea Wolf was killed, she talks about her activity in the Women Liberation Movement in Kurdistan, where she taught Martial arts skills to other woman fighters. In a post-modernist fashion, fiction and reality meet and attest for their porosity in the post-modern, globalized world of “poor images” and “travelling images”.

Fig. 1

Fig. 2

The film tries to understand how Andrea Wolf became a *travelling image*, an image that wanders all around the globe. An important parallel between *body and image* appears in this chapter of the film: do the reappearing images of Andrea Wolf as a martyr of the Kurdish cause substitute for her missing body? Andrea Wolf was killed in an extralegal attack by the Turkish armed forces and her official status is “missing”, despite the testimonies of eyewitnesses of her actual death. In this case, the missing body propagated an errant, travelling image.

“Andrea herself became an unfamiliar kind of icon, a travelling image, when she was proclaimed a martyr for the Kurdish cause. This is a demonstration in Germany shortly after Abdullah Öcalan, leader of the PKK, was taken prisoner. First, we picked and processed travelling images, global icons of resistance. Then, Andrea became herself a travelling image, wandering over the globe, an image passed on from hand to hand, copied and reproduced by printing presses, video recorders, and the Internet.” (Film *November*, 2004)

Fig. 3

Fig. 4

When Andrea Wolf took the role of a feminist martial arts fighter in the first Hito Steyerl's film in the late 1980s (Fig. 1), these images were shot on Super-8mm film, while in the late 1990s moving images became primarily digital, as the zoom on Hito Steyerl's television screen shows us a pixelated image, with the familiar noise signal of video (Fig.3). In the chapter of the film, entitled *Travelling Images*, we learn that the director of the documentary reportage that interviewed Andrea Wolf in Northern Iraq in 1998 is based in Berlin (as Hito Steyerl herself). The voice-over of Steyerl explains at one point in the film: "*He lives just around the corner*". Digital images travel through satellite channels all around the globe and testify for the intertwined connections between Kurdistan and Germany.

The film's title indicates a post-revolutionary period in the late 1990s, when the once international proletarian struggle seems emptied out of content. We see in Fig. 4 an image from the Jean-Luc Godard's film *La Chinoise* (1967), juxtaposed with the flow of revolutionary images from diverse sources. Images of military weapons and of revolutionary gestures and postures continue to circulate as "poor images" in the deep sea of the Internet. Digital technologies produce "poor images" that mirror the production and circulation of commodities in the *audiovisual capitalism*:

"Poor images are the contemporary *Wretched of the Screen*, the debris of audiovisual production, the trash that washes up on the digital economies' shores. They testify to the violent dislocation, transfers, and displacement of images – their acceleration and circulation within the vicious cycles of audiovisual capitalism. Poor images are dragged around the globe as commodities or their effigies, as gifts or as bounty." (Steyerl, 2012, p. 33)

The title of the film refers to the Bolshevik Revolution of 1917, also called the October Revolution: "*November is the time after October, a time when revolution seems to be over and peripheral struggles have become particular, localized, and almost impossible to communicate*". And if "in November, the old heroes go mad", as Hito Steyerl states in her commentary, it's because now "*no truth is certain, no identity assured, and no protest incorruptible*". The news-reel documentary reportage filmed on VHS tape and the elements of fiction film reels are put on the same ontological plane in this film, pointing to the uncertainty of truth in our contemporaneity.

In *The Migrant Images* (Demos, 2013), T. J. Demos states that Hito Steyerl takes on the challenge of making a documentary film that, on the one hand, "avoids postmodern relativization" and on the other, "refuses to ignore the opacity of the image in the urgent need to re-establish the right to non-subjective truth." (Demos, 2013, p. 78). But precisely this desire to

come close to a non-biased view is achieved by a highly “subjective” filmic dispositive. Hito Steyerl’s own voice narrates the story and in a filmic form that oscillates between “reflexive documentary” and “performative documentary” (Nichols, 2001). Bill Nichols defines the “reflexive mode” of documentary films as it “calls attention to the assumptions and conventions that govern documentary filmmaking. It increases our awareness of the constructed-ness of the film’s representation of reality.” (Nichols, 2001, p. 34). He defines the “performative mode” of documentary as it “emphasizes the subjective or expressive aspect of the filmmaker’s own engagement with the subject and an audience’s responsiveness to this engagement. It rejects notions of objectivity in favor of evocation and affect. Films in this mode all share qualities with the experimental, personal, and avant-garde, but with a strong emphasis on the emotional and social impact on audiences.” (Nichols, 2001, p. 34).

Hito Steyerl commentary adds meaning, information and affect to what we see in the rapid flows of images. What she calls “poor images” accentuate the drift of *semicapitalism* (Berardi, 2011) to influence every sphere of human life; not only the body, but also the affects, which become fully incorporated in all their productive, economic, and social force in the digital image regimes. The “poor images” trace and shape affective subjectivations on the Internet; they testify for the affective conditions of the multitude of users connected online.

“Poor images are thus popular images – images that can be made and seen by the many. They express all the contradictions of the contemporary crowd: its opportunism, narcissism, desire for autonomy and creation, its inability to focus or make up its mind, its constant readiness for transgression and simultaneous submission. Altogether, poor images present a snapshot of the affective condition of the crowd, its neurosis, paranoia, and fear, as well as its craving for intensity, fun, and distraction.” (Steyerl, 2012, p. 41)

To conclude, the artistic research of Hito Steyerl is an exemplary approach, as it offers new possibilities for important reflexive practices in the field of film studies. The film *November* (2004) dwells on the impossibility to represent the complex political context that surrounds the death of her close friend Andrea Wolf. Digital images not only testify for events taking place, but become travelling agents that actively model and shape this world. The new visual regimes, brought by the ubiquity of digital images under the current globalization, can make visible the existing links between Andrea Wolf’s circulating image as a martyr for the Kurdish cause, the huge amount of weapons Germany donated to Turkey, and the subjective position Hito Steyerl takes in her film. The idea about “travelling images”, developed in the film in 2004, prefigures the idea of “poor images” (Steyerl, 2012), who circulate endlessly in the participatory version of the Web 2.0, and model our affective states. Both Hito Steyerl and Andrea Wolf became travelling images that appear and disappear from our digital screens, leading us to question the regimes of truth and visibility in recent History.

References

- Beller, J. (2021). *The world computer: derivative conditions of racial capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Berardi, F. (2011). *After the Future*. Edinburg: AK Press.
- Bishop, C. *INFORMATION OVERLOAD*. Artforum [online]. 1 April 2023. Available at: www.artforum.com/features/claire-bishop-on-the-superabundance-of-research-based-art-252571/.
- Citton, Y. (Ed. 2014) *L'économie de l'attention. Nouvel horizon du capitalisme?*. Paris: La Découverte.
- Citton, Y. (2018). Post-scriptum sur les sociétés de recherche-crédation. In: Manning, E. et Massumi, B. (2018). *Pensée en acte: vingt propositions pour la recherche-crédation*. Dijon: Les Presses du réel.
- Delacourt, S. (2019). L'artiste-chercheur ou quand les sciences sociales deviennent forme. *AOC – Analyse Opinion Critique* [online]. Available at: <https://aoc.media/analyse/2019/10/31/lartiste-chercheur-ou-quand-les-sciences-sociales-deviennent-forme/> [Accessed 05.03.2024].
- Deleuze, G. (2018). Les sociétés de contrôle. *EcoRev'*, 46, pp. 5–12, DOI: <https://doi.org/10.3917/ecorev.046.0005>.
- Demos, T. J. (2013). *The Migrant Image, The Art and Politics of Documentary during Global Crisis*. Durham: Duke University Press.
- Eisenstein, S. M. (1988). *Selected Works, Vol. 1. Writings, 1922–34*. Edited and translated by Richard Taylor. London: British Film Institute.
- Eisenstein, S. M. (1922–34). *Selected Works, Vol. 1 Writings*. Edited and translated by Richard Taylor (1988). London: British Film Institute.
- Enwezor, O. (2004). Documentary/Vérité: Bio-Politics, Human Rights, and the Figure of “Truth” in Contemporary Art. *Australian and New Zeland Journal of Art*, 5(1), pp. 11–42. DOI:10.1080/14434318.2004.11432730
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir*, Gallimard: Paris.
- Hillairet, P. (Ed. 2021). *Germaine Dulac, Ecrits sur le cinéma (1919–1937)*. Paris: Paris Expérimental.
- Kandinsky, W. (1982). *Complete Writings on Art: 1922–1943*. Lindsay, K., Vergo, P. (ed.). Michigan: G. K. Hall.
- Keller, S. (2012). *Jean Epstein: Critical Essays and New Translations*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- László Moholy-Nagy. *Malerei, Photographie, Film* [Munich, Albert Langen Verlag, 1925], trad. franç. *Peinture Photographie Film et autres écrits sur la photographie*. 1997. Nîmes: Chambon.
- Manning, E., Massumi, B. (2018). *Penser en acte. Vingt propositions de recherche-crédation*. Dijon: Les presses du réel.
- Michelson, A. (Ed. 1995). *Kino-Eye: The Writings of Dziga Vertov*. Translated by Kevin O'Brien. Berkeley: University of California Press.
- Mersch, D. (2017). *Art, Knowledge and Reflexivity*. *Art nodes*, 20, pp. 33–38, DOI:10.7238/a.v0i20.3152

Nichols, B. (2001). *Introduction to Documentary*. Bloomington: Indiana University Press.

Somainsi, A., Casetti, F., (2018). Resolution: Digital materialities, thresholds of visibility. *NECSUS*, 7(1), Spring 2018, pp. 87–103, Available at: <https://necsus-ejms.org/resolution-digital-materialities-thresh-olds-of-visibility/>

Spiller, J. (1961). *The Thinking Eye. The Notebooks of Paul Klee*, Vol. I. [Schwabe & Co., Verlag, Basel, 1956], Translated by Ralph Manheim. London: Lund Humphries.

Steyerl, H. (2012). In Defence of the Poor Image. In: *The Wretched of the Screen*. Berlin: Sternberg Press.

ОКЕ САНДГРЕН – „ДОГМА 95“ МЕЖДУ МЕЧТИ И СЪТРЕСЕНИЯ

Елица Матеева

Нов български университет · emateeva74@gmail.com

Резюме: Настоящата статия има за цел да представи творческия път на режисьора Оке Сандгрен в качеството му на представител на направлението „Догма 95“. Правилата в стилистиката на „Догма 95“ освен във филма му „Истински човек“, изграден по норматива на Манифеста, оказват влияние в следващите му кино творби. В статията се представят други творби на Оке Сандгрен, чрез които се търси връзката между неговото творческо кредо и отраженията на „Догма 95“.

Ключови думи: „Догма 95“, „Истински човек“, Оке Сандгрен.

ÅKE SANDGREN – DOGMA 95 BETWEEN DREAMS AND CONVULSIONS

Elitsa Mateeva

New Bulgarian University · emateeva74@gmail.com

Abstract: This paper aims to present the creative path of director Åke Sandgren in his capacity as a representative of the Dogma 95 movement. The stylistic rules of Dogma 95, apart from his film *Real Man*, built according to the norms of the Manifesto, have an influence on his subsequent cinematographic works. The text presents other works by Oke Sandgren, through which the connection between his creative creed and the reflections of Dogma 95 is sought.

Keywords: Dogma 95, Real Man, Åke Sandgren

Въведение

Филмите на Оке Сангрен не са разпространявани в български кинозалони.¹ За всеки изследовател на направлението „Догма 95“ е предизвикателство да ги открие, защото творческата му биография преминава и през системата „Догма 95“. Манифестът „Догма 95“ бележи важни посоки в развитието на датското кино и благодарение на появата му се открива нов хоризонт за разгръщането на кинематографията на една малка страна. Чрез „Догма 95“ Дания успешно се противопоставя на мащабните кино продукции.

Оке Сангрен завършва режисура в Националното филмово училище в Дания през 1982 г. Преди филмовото училище в Дания Сангрен изучава теория на киното в Стокхолм.

В началото на своя път като режисьор Оке Сангрен работи с деца. В сюжетите му те придобиват знание за света на другите. В дебютния филм на Сангрен „Чудото във Валби“ (1989) Свен е радиолобител и сътворява свое кътче в стара каравана, снабдено с радиотехника, за да общува с баща си. Родителят пътува и често отсъства от дома. Оказва се, че бащата няма да успее да пристигне за Коледа, защото ще бъде в Япония. Свен и неговите приятели Петра и Бо откриват радиостанция на латински език. Чрез радиото те се преместват във времето. Попадат в Средните Векове. Петра е пленена, а Бо и Свен се „телепортират“ в настоящето – трябва да намерят начин да спасят Петра. Родителите ѝ са пред раздяла и смятат, че момичето не се прибира у дома в знак на протест. Неочаквано и сестрата на Свен – Хана, се намира в караваната и така тримата отново се „преместват“ в миналото. Монаси откриват Хана и я считат за пратеник с божествен произход. Петра е спасена и всички се завръщат у дома. Филмът е отличен с 9 награди, сред които три награди „Робърт“. В „Прашката“ (1993) главни герои отново са децата. Сюжетът на „Прашката“ се развива през 20-те години на XX век в Стокхолм. Майката на Роланд е еврейка, а бащата е социалист. По-големият му брат тренира бокс, а майката продава нелегално презервативи. Роланд изобретява прашки, като използва презервативите за ластик. Постоянно е наказван от директора на училището, защото спори с учителя си. Според класния си Роланд е лош ученик, защото е еврейн. Роланд е като Емил от Лънеберя – възрастните го считат за пакостник, а той е чувствително дете, търсещо подкрепа. Филмът предлага динамични развръзки на сюжета и в сравнение с „Чудото на Валби“ се характеризира с разнообразна ситуационна диаграма. През 1993 г. получава шведската награда „Златен бръмбар“ за най-добър филм.

С „Истински човек“ (2001) Оке Сангрен успешно прилага правилата на манифеста „Догма 95“. Въображаемият брат „П“ (Николай Ли Кас) излиза от стената на къща, която подлежи на събаряне. Той е измислен от шестгодишната Луза, която винаги е искала да има по-голям брат. Майката е правила аборт преди раждането на Луза. Тя разказва на своя брат, скрит според нея в стената, истории за хората. След автомобилна катастрофа братът придобива плът – Луза е дух и предизвиква раждането на „П“. Светът не приема с отворени обятия „П“. Той попада в лагер за

¹ По справка с организаторите на филмовия фестивал „Северно сияние“ – Сдружение *Rozor*. Фестивалът има за цел да показва филми от Дания, Норвегия, Швеция, Финландия, Естония, Латвия и Литва. Фестивалът има 8 издания, последното е през 2016 г.

бежанци. Режисьорът коментира с тази история съвременното датско общество: любовта, братството, свободата не намират своето реално приложение в живота на датчаните. „П“, или Ахмед, както го наричат околните, опознава човеците и не прави разлика между лъжата и лицемерието. Ахмед възприема с детска наивност поведението на другите. Той обича децата, но възрастните смятат, че е педофил, и го пребиват. Ахмед решава да напусне света на хората и да заживее в стената на ново жилище с надеждата, че ще бъде в безопасност. В ролята на „П“ е Николай Ли Кас. Той е на 17 години, когато дебютира в „Момчетата от Свети Петри“ през 1991 г. – филм на Съорен Краг-Якобсен – един от основоположниците на „Догма 95“. Николай Ли Кас получава първата си роля през 1998 г. в „Идиотите“ на Ларс фон Триер. През 2002 г. Николай Ли Кас играе една от централните роли във филма на Сузане Биер „Отворени сърца“, партнират му Магс Микелсен и Соня Рихтер. През годините Николай Ли Кас се снима в датски сериали и игрални филми, като постепенно започват да го канят и в международни продукции („Ангели и демони“ на Рон Хауърд). Кас играе в последния сезон от „Кралството“ от 2022 г. на Ларс фон Триер – доайенът на системата „Догма 95“.

Оке Сангрен развива идеята *Directors Cut*: „Целият процес около създаването на филми трябва да се ускори. Снимките траят около шест седмици, ползва се реален декор без специални ефекти, така се постигат икономии. Противно на „Догма“, ние не правим никакви ограничения по отношение на снимачната техника, освен че трябва да бъде евтино. Харесваме съвременната техника, не се отказваме от възможностите ѝ, за да правим зрелищни филми. Резултатът: четири датски филма и един шведски“ (Sondergaard, 2003). Опитът от системата „Догма“ се прилага максимално в полза на създаването на нискобюджетни филми. Сангрен не се отказва от характеристиките на съвременната техника, позовава се на ограничителния режим на „Догма 95“, но се отказва от императивността на системата в качеството ѝ на нов език и манифест.

В „Истински човек“ Оке Сангрен спазва правилата на Манифеста – единствено на финала по време на отлиташите хартиени листи с изписани имена на актьорите използва авторска музика. Всичко останало: камера, осветление, бягство от егото на режисьора, актьорска игра, декор, шум на средата са по правилата на „Догма 95“. Едно от тези правила е използвано в творбата на Сангрен през 2006 г. „Мухи на стената“. Четири години след „Истински човек“ Оке Сангрен разказва за корупционните практики в управлението на Дания и за амбициозната журналистика, която търси истината с цената на всички средства. Май Ларсен получава награда за последния си документален филм. Поканена е от приятел да заснеме документален филм за кмета на Равнсборг. Тя е готова да направи добър репортаж и тръгва към поставената задача с ентузиазъм. Свен Балгер, кметът на града, осъществява сделки, с които се обогатява. Май става любовница на кмета на Равнсборг, като поставя камерата си на различни места и записва без знанието на околните. Филмът е заснет с камера в ръка – познат прийом от „Догма 95“. „Мухи на стената“ е отговор на идеята на Оке Сангрен за „Догма без правила“ – икономичен и състен процес на работа. Трине Дирхолм като Май Ларсен е отличена с датската филмова награда „Бодил“ през 2006 г.

„Да обичаш някого“ от 2007 г. е последният филм, режисиран от Оке Сангрен. С него режисьорът изследва травматичната привързаност към източниците на

домашно насилие. Лена (София Ледарп) е жертва на множество побои, извършени от съпруга ѝ Ханес (Йонас Карлсон). Ханес изтърпява наказанието лишаване от свобода. Намерила утеха в обятията и грижите на Алф (Ралф Ласгард), Лена открива щастие и сигурност. С Алф Лена е постигнала баланс. Тревогите отново са на дневен ред, след като Ханес е на свобода. Лена започва да го следи и се свързва с него. Алф узнава за появата на Ханес и започва да преследва Лена. Кризата в отношенията между Лена и Алф настъпва, след като тя преспива с Ханес и има намерение да се завърне при него. Алф и Лена преминават през сериозни изпитания. Алф иска да убие Ханес, за да запази Лена за себе си. В този любовен триъгълник Лена може отново да си възвърне статута на жертва, но след смъртта на Лена и Ханес в резултат на автомобилна катастрофа Алф се превръща в груг човек. „Филмът е любовна история, но изградена върху съвсем различна основа в отличие от класическата любовна грама. Интересно е да обърнеш перспективата, да я видиш в избора на жертвата, а не през оценката на социума“ – споделя в интервю за *Cinema Online DK* Оке Сандгрен (Jensen, 2008). В годината на премиерата си филмът предизвиква гебат в родината на Оке Сандгрен. По време на прожекциите в Швеция на „Да обичаш някого“ жертви на домашно насилие пишат на режисьора с благодарност за филма – много от тях са постъпвали като Лена. Сценарият на лентата е дело на Ким Фуп Акенсон, който стои в основата на „Догма“ гебюта на Анет Олесен „В твоите ръце“ от 2004 г. „Да обичаш някого“ предизвиква интерес заради различния подход и гледна точка – жертвите прощават заради любовта си към източника на насилие. Филмът е за снет, без да се използват правилата на „Догма 95“.

Филмите на Оке Сандгрен са доказателство, че правилата могат да бѣдат предизвикателство, мотивация за предприемането на творчески рискове. Режисурац предимно мейнстрим произведения, в които гецаата мечтаят да станат възрастни, а в света на възрастните доминират страсти и страдания, Оке Сандгрен преминава и през „Догма 95“. В работата си на режисьор той показва, че предписанията и нормативите се преодоляват, ако авторът възприема определена догма като игра и опит за отказ от удобствата на установените образци.

Литература

Beck, R. (2008). *Sandgren: „Voldelige forhold er ofte mere passionerede“* [online]. Available at: https://politiken.dk/kultur/film_og_tv/art4728694/Sandgren-%C2%BBVoldelige-forhold-er-ofte-mere-passionerede%C2%AB [Accessed 08.03.2023].

Dam, F. (2015). *Dogme Revisited* [online]. Available at: <https://www.dfi.dk/en/english/dogme-revisited> [Accessed 08.03.2023].

Gade, J. (2005). *Sex, svindel og video Der er blevet en forrygende thriller ud af Farum-skandalen. Den nye film ‘Fluerne på væggen’ får fem flotte stjerner* [online]. Available at: <https://ekstrabladet.dk/underholdning/anmeldelser/article3235648.ece> [Accessed 08.03.2023].

Harries, S. (n.d.). *Dogme 95 films: A complete list (1995–2004)* [online]. Available at: <https://www.movementsinfilm.com/blog/dogme95-films-1995-2005> [Accessed 08.03.2023].

Jensen, N. (2008). *Den voldsomme kærlighed - interview med Åke Sandgren* [online]. Available at: https://cinemaonline.dk/Anmeldelse/den_voldsomme_kaelighed___interview_med_aake_sandgren.1400.html [Accessed 08.03.2023].

Søndergaard, T. (2003). *Billige film har success* [online]. Available at: <https://www.berlingske.dk/kultur/billige-film-har-success> [Accessed 08.03.2023].

ОПОВЕСТЯВАНЕ И ОЦЕНКА НА ЕКОЛОГИЧНИТЕ РИСКОВЕ ОТ БАНКИТЕ

Боряна Борисова-Роси

докторант • Българска народна банка • anevab@yahoo.com

Резюме: Статията се стреми да обоснове и препоръча своевременното създаване на база данни в българските по-малко значими кредитни институции, която да послужи за оповестяването и оценката на екологичните рискове. Това е необходимо поради специфичната информация и познания за нормативни актове и стандарти на устойчиво развитие, свързани с различните икономически дейности, в контекста на съществуващите европейски подходи за оценката на ЕСУ рисковете. В статията се обобщават настоящите количествени и качествени препоръки/изисквания към банките, свързани със зеления преход. За оценката и управлението на екологичните рискове банките се нуждаят от информация за/от техните клиенти. В тази връзка се обръща внимание на регламентите за публично оповестяване и предстоящите промени в българското законодателство. Акцентира се върху необходимостта от своевременно стандартизиране на информацията, която няма да е обект на оповестяване, в специално предназначения формуляр. Целта на статията е да даде напътствия за въвеждането на екологичните рискове в банковите информационни системи и вътрешни процеси.

Ключови думи: екологични рискове, ЕСУ рискове, публично оповестяване, отчитане, оценка, кредитни институции

DISCLOSURE AND ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL RISKS FROM BANKS

Boryana Borisova Rossi

PhD Candidate • Bulgarian National Bank • anevab@yahoo.com

Abstract: The article seeks to justify and recommend the timely establishment of a database in the Bulgarian less significant credit institutions, which will serve for the disclosure and assessment of environmental risks. This is necessary due to the specific information and knowledge of legal acts and standards of sustainable development related to the various economic activities, in the context of existing European approaches for ESG risks assessment. The article summarizes current quantitative and qualitative recommendations/requirements towards banks related to the Green Transition. Banks need information about/from their customers in order to assess and manage environmental risks. In this regard, attention is paid to the regulations for public disclosure and the upcoming changes in the Bulgarian legislation. Emphasis is placed on the need to promptly standardize and obtain the information, which is not subject to disclosure in a dedicated template. The purpose of this article is to provide guidance on the introduction of environmental risks into information systems and banking processes.

Keywords: environmental risks, ESG risks, public disclosure, reporting, score, credit institutions

Въведение

Екологичните рискове са обект на различни изследвания от десетилетия, но от няколко години те са в ползрението на кредитните институции и техните надзорни органи. Те се разглеждат като част от по-широката концепция за екологичните, социалните и управленските рискове (ЕСУ рискове). Това са трите измерения на устойчивото развитие, съгласно Програмата на ООН до 2030 г., приета от световните лидери през 2015 г. Множество държави от цял свят избират пътя на устойчиво развитие с подписването на Парижкото споразумение относно изменението на климата, с което се ангажират да постигнат ниски емисии на парникови газове, така че покачването на глобалната средна температура да е под 2°C, като усилията са да се ограничи до 1.5°C. Декарбонизацията, или въглеродно неутралната икономика, изисква енергиен преход (зелен преход) – структурна промяна, която премахва въглерода от производството на енергия. Политиките на ЕС в областта на климата, енергетиката, транспорта и данъчното облагане се нагаждат към целта за намаляване на нетните емисии на парникови газове с най-малко 55% до 2030 г. В сравнение с равнищата от 1990 г. и декарбонизация до 2050 г. Банките са в основата на прехода, тъй като те се явяват посредници и източници на устойчиво финансиране. В тази връзка Европейската комисия (ЕК) възприе набор от действия, обобщени в публикуван план и стратегия. Планът за действие цели пренасочване на капиталовите потоци към устойчиво развитие, интегриране на устойчивото развитие в управлението на риска, насърчаване на прозрачността и дългосрочната ориентираност. В този контекст са приети основните нормативни актове – европейската таксономия, оповестяването и референтните показатели, като градивни елементи за изпълнение на плана. По същество банковите дейности са свързани с поемане и управление на рисковете – процеси, които се регулират от пруденциалната нормативна рамка¹, в основата на която са регламентът и директивата за капиталовите изисквания (РКИ 2/ДКИ 5). За адаптирането ѝ към устойчивото развитие, предвид ЕСУ рисковете, са предложени изисквания в проекта на новия пакет РКИ 3/ДКИ 6, планирани за 2025 г. Статията разглежда екологичните рискове и настоящите изисквания за оповестяването им, като ги свързва с необходимостта от своевременно създаване на вътрешна база данни за отчитане и анализ на екологичните рискове. За тази цел за банките е важно създаването на подходящи структура, процеси и политики за идентифициране и отчитане на екологичните рискове. Това ще подпомогне и последващото адаптиране на кредитните институции към бъдещите изисквания. Съдържанието на статията е организирано така, че да даде представа за произхода и същността на рисковете и да предостави напътствия към банките по отношение на коректното оповестяване, оценката и управлението на екологичните рискове. Оповестяването и анализът на екологичните рискове са свързани с познания за отражението на регулациите, свързани с прехода върху всяка от икономическите дейности на кредитополучателите; за изменението на климата и вероятните природни/антропогенни явления върху дейностите, както и въздействието на всяка икономическа дейност върху околната среда и климата. Материята е комплексна и променяща се, като целта е да послужи за определяне

¹ Пруденциалната нормативна рамка, наричана също пруденциална регулаторна рамка, е част от Единния наръчник и представлява обобщената от ЕБО регулаторна рамка за кредитните институции и надзорните органи в ЕС. Единният наръчник е достъпен на интернет страницата на ЕБО: <https://www.eba.europa.eu/activities/single-rulebook>.

на финансовата същественост. Това ще подпомогне последващата оценка на вероятността от реализиране на загуби и начините за тяхното предотвратяване или редуциране чрез използването на подходящи инструменти.

Пруденциални определения и аспекти на екологичните рискове

Предложените от Базелския комитет² и Европейския банков орган (ЕБО)³ определения произтичат от въздействието, което могат да окажат икономическите и финансовите последици от изменението на климата (вкл. природните катаклизми) и усилията за смекчаване на климатичните промени (политиките, свързани с прехода) върху експозициите на кредитните институции. Екологичният риск представлява вероятността от реализиране на загуба от настоящото или бъдещото въздействие върху контрагенти/клиенти или инвестирани активи на екологичните фактори/двигатели⁴ (в т.ч. на факторите, свързани с постигането на шестте екологични цели, съгласно Европейската таксономия, разгледана по-долу). Тези фактори могат да окажат положително или отрицателно въздействие на финансовото представяне и доходност на домакинствата, бизнеса и на икономиката като цяло. Положителното въздействие е свързано с възникването на нови икономически възможности, произтичащи от преминаването към нисковъглеродни/възобновяеми източници на енергия и топлина. Отрицателното въздействие се разделя на два фактора, или риска – физически риск и риск, свързан с прехода. Физическият риск е вероятността от отрицателно финансово въздействие на климатичните промени, например по-чести екстремни метеорологични явления или постепенни изменения на климата, както и влошаване на състоянието на околната среда, като например замърсяване на въздуха, водите и земята, воден недостиг, обедняване на биоразнообразието и обезлесяване. Физическият риск се категоризира като „остър“, когато произтича от екстремни явления като суши, наводнения или бури, и като „хроничен“, когато произтича от постепенни изменения, като например повишаване на температурите, покачване на морското равнище, воден недостиг, обедняване на биоразнообразието, промяна в обработването на земята, разрушаване на местоживеенето и недостиг на ресурси. Това може да доведе пряко до увреждане на имуществото или намаляване на производителността или непряко до последващи събития, като например нарушаване на веригите на доставка. Рискът, свързан с прехода, се отнася до финансовите загуби, които дадена институция може да претърпи, пряко или непряко, от процеса на приспособяване към по-нисковъглеродна и по-екологично устойчива икономика (декарбонизацията на пазара). Той може да бъде породен например от приемане на политики по отношение на климата и околната среда или регулаторни промени, технологични иновации, или промяна в пазарните нагласи и потребителските предпочитания.

За идентифицирането и оценката на екологичните рискове се разглежда двойната същественост, или двете перспективи, за оценка на екологичните рискове:

² Базелският комитет за банков надзор (BCBS) на Банката за международни разплащания изработва стандартите за международните банкови пруденциални регулации. Той е форум за сътрудничество по отношение на надзора и се състои от националните банки и надзорни органи на 28 държави, между които има и европейски държави.

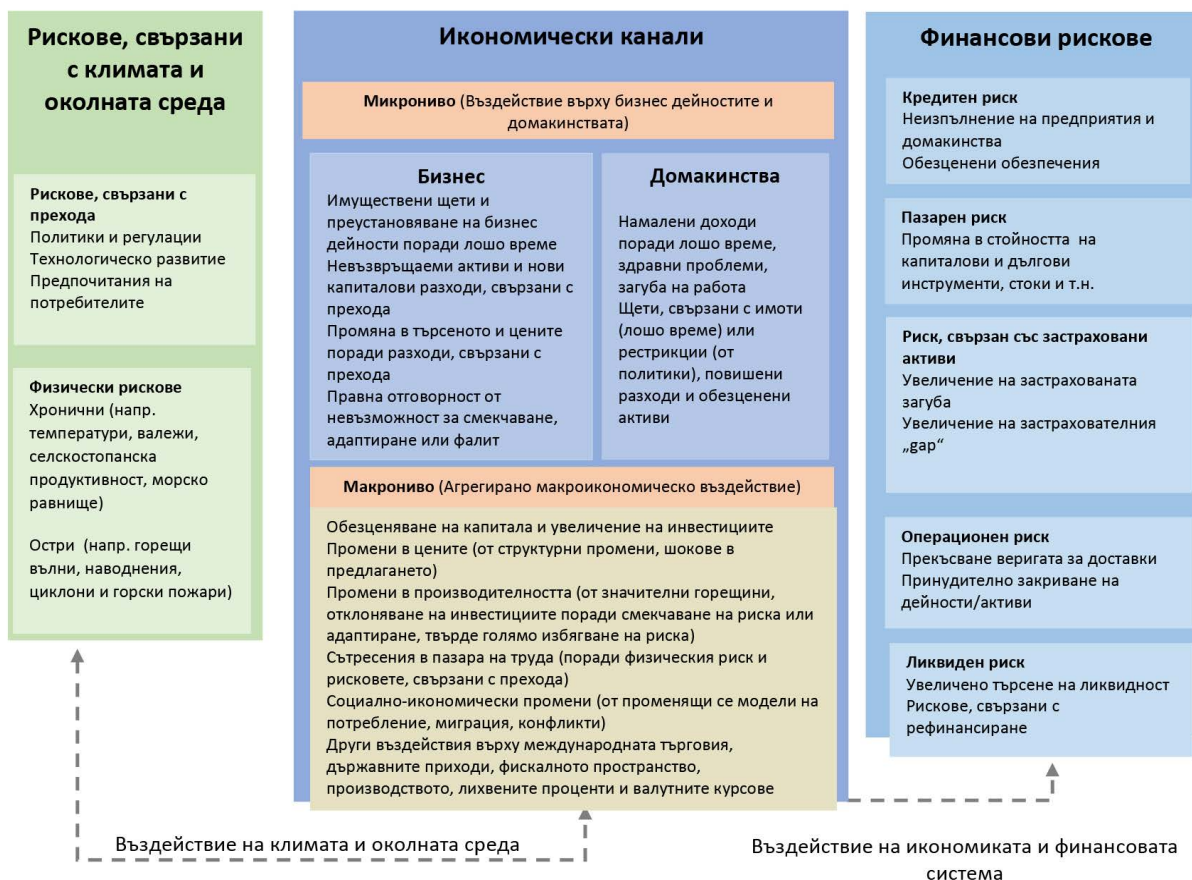
³ ЕБО е независим орган на Европейския съюз и има активна роля в създаването на обща надзорна култура в Съюза и на последователни надзорни практики, както и в осигуряването на еднакви процедури и последователни подходи за пруденциално регулиране и надзор в целия Съюз.

⁴ Английският термин е „drivers“, но в зависимост от източника се среща в превод като „двигатели“ или „фактори“.

- финансова същественост („risk от отрицателно въздействие върху предприятieto“, или „перспектива отвън навътре“), която може да възникне от въздействието на климата върху икономическите и финансовите дейности на предприятieto;
- екологична и социална същественост („risk от отрицателно въздействие върху климата“, или „перспектива отвътре навън“), която може да възникне от въздействието на икономическите и финансови дейности на предприятията върху климата, чието изменение може от своя страна да доведе до финансова същественост, в случай че въздействието му повлияе на стойността (възвръщаемостта) на дейностите на предприятieto.

Екологичните рискове водят до финансови рискове, например кредитен, пазарен, операционен риск, породени от експозициите на институциите към контрагенти или/и инвестирани активи, които потенциално могат да допринесат за или да бъдат засегнати от климатичните промени или зеления преход. Това е възможно да стане под формата на физически щети, причинени от екстремни метеорологични явления или спад в стойността на активите на контрагент, който оперира в сектори с интензивни въглеродни емисии, подлежащи на гантъчно облагане на въглероден диоксид. На Фиг. 1 по-долу е видно как рисковете, свързани с прехода и физическите рискове, могат да бъдат едновременно двигатели на различни категории финансови рискове.

Фиг. 1: Икономически канали за прехвърляне

Източник: Адаптирано от МЕФС⁵ (NGFS, June 2020)

⁵ Мрежа за екологизиране на финансовата система (Network for Greening the Financial System). Създадена на срещата на върха „Една планета“ в Париж на 12 декември 2017 г., МЕФС е група

Физическият риск и рискът, свързан с прехода, могат да окажат въздействие върху доходите и/или финансовото състояние на домакинствата и предприятията, оттук се прехвърлят върху кредитните институции. Влиянието върху доходите нарушава способността на кредитополучателя да погасява/обслужва дълга си към банката. Екологичният риск може да засегне стойността на активи, а в случаите, когато са предоставени като обезпечение и се налага например банката да се удовлетвори и да погаси задължението на кредитополучателя чрез обезпечението, рискът се прехвърля и върху банката. В резултат на публични политики, свързани с увеличените данъци върху емисиите на парникови газове, предприятията с високи емисии на въглероден диоксид ще отчетат намаление на печалбите, което от своя страна може да повлияе на гостъпа до финансиране, разходите за финансиране, както и на способността за погасяване на съществуващи задължения към банки. Освен това невъзвръщаемите активи в балансите на предприятия, чиито дейности вече не са икономически изгодни или осъществими (напр. добив на изкопаеми горива), могат да повлияят на доходите, вероятността от неизпълнение и стойността на обезпечението. Технологичните промени също могат да повлияят върху конкурентоспособността на някои предприятия, разчитащи на въглеродно интензивни технологии, и да доведат до кредитни загуби. Пазарните нагласи и потребителските предпочитания допринасят допълнително, например чрез намаление в търсенето на определени силно замърсяващи продукти, като по този начин повлияват на рентабилността и жизнеспособността (финансовото здраве) на предприятията.

Преглед на изискванията за оповестяване

Публичното оповестяване представлява публикуване от предприятията на информация и данни на гостъпно място. То позволява на пазарните участници да направят по-информирана оценка на физическите и свързаните с прехода рискове, като подобрява и представата на институциите, инвеститорите и спестителите за финансовите последици. Отчитането във връзка с устойчивостта подпомага и банките да идентифицират и да управляват собствените и на техните клиенти рискове и възможности, свързани с въпросите на устойчивостта.

На настоящия етап съществуват известни изисквания за оповестяване на рисковете, свързани с устойчивостта в нефинансовата декларация, част от годишния доклад за дейността на предприятията, съгласно Закона за счетоводството (ЗС). Според тези изисквания само големите предприятия от обществен интерес (вкл. кредитните институции), със среден брой персонал над 500 служители за отчетната година следва да оповестяват „информация в степен, необходима за разбиране на развитието, резултатите, състоянието на предприятието и въздействието на неговата дейност, отнасяща се като минимум до екологичните и социалните въпроси и въпросите, свързани със служителите, зачитането на правата на човека, борбата с корупцията и подкупите“, чрез описание на определени аспекти от дейността⁶. Препоръки за начина на представянето на тази информация се съдържат в „Насоките относно оповестяването на нефинансова информация: Дополнение от

от централни банки и надзорни органи, които на доброволни начала споделят най-добрите практики и допринасят за развитието на управлението на риска за околната среда и климата във финансовия сектор.

⁶ Член 48 от Закона за счетоводството.

носно оповестяването на свързана с климата информация“, издадени като съобщение на Европейската комисия през 2019 г. Значимите кредитни институции, под прекия надзор на Европейската централна банка (ЕЦБ) се очаква да ползват тези насоки съгласно „Ръководство относно рисковете, свързани с климата и околната среда“ (ЕЦБ, 2020) при оповестяването на своите данни. Поради доброволния характер на насоките това не е задължително за по-малко значимите кредитни институции⁷, освен ако надзорните компетентни органи (НКО) не са преценили да приложат ръководството на ЕЦБ в своите практики. Списъци⁸ на значимите и по-малко значимите институции се публикуват на интернет страницата на ЕЦБ. Може да се обобщи, че задълженията за оповестяване обхващат негостатъчно на брой предприятия за получаването на пълна и съпоставима информация за устойчивостта.

В резултат от плана на ЕС и с цел набавяне на информация от всички нива по веригата за съставяне на финансова стойност, Европейските законодатели приемат Директива (ЕС) 2022/2464 (CSRD) на 14 декември 2022 г.⁹, с която се разширява обхвата на предприятията и изискванията към отчетата/доклада за устойчивостта. Предвиденият срок за транспонирането на CSRD в националните законодателства, респективно Закона за счетоводството е 18 месеца (до 6 юли 2024 г.) от публикуването ѝ в европейски официален вестник.

Тези промени, заедно с одобрените европейски регламенти, награждат поетапно задълженията за оповестяване за нефинансовите и финансовите предприятия. По този начин става задължително и за кредитните институции да оповестяват стандартизирана количествена и качествена информация за ЕСУ рисковете в определени образци (макар с известни различия по отношение на оповестяваната информация в зависимост от изискванията на съответния нормативен акт). За оповестяването от банките е важно създаването на система от база данни, която да е пригодена към нововъведените и предстоящите изисквания по отношение на екологичните рискове. Понастоящем не всички кредитни институции са подготвени да предоставят необходимата за климатичните рискове информация. За тази цел е необходимо създаването на структури, процеси и системи за идентифициране и отчетност на екологичните рискове. Тези елементи, заедно с оценката и управлението, са заложили за задължително въвеждане в предложения проект на РКИ 3/ДКИ 6. Дотогава кредитните институции могат да ползват публикуваните от ЕБО документи и ръководството на ЕЦБ за рисковете, свързани с климата и околната среда,

⁷ Съгласно „Регламент (ЕС) № 1024/2013 на Съвета от 15 октомври 2013 г. за възлагане на Европейската централна банка на конкретни задачи относно политиките, свързани с пруденциалния надзор над кредитните институции“ банките се разделят на значими и по-малко значими кредитни институции. Пруденциалният надзор над значимите институции се осъществява от ЕЦБ, докато за по-малко значимите – от съответните национални компетентни органи (в България е БНБ).

⁸ <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/list/html/index.en.html>.

⁹ Директива (ЕС) 2022/2464 (CSRD) на Европейския парламент и на съвета от 14 декември 2022 г. за изменение на Регламент (ЕС) №537/2014, Директива 2004/109/ЕО, Директива 2006/43/ЕО и Директива 2013/34/ЕС, по отношение на отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта, с която се разширява обхвата на отчитащите се предприятия с включването на всички големи предприятия и на малките и средни предприятия, чиито акции са котиране на борсов пазар.

за да се подготвят за големия обем от регулации и нефинансова информация, свързани с устойчивото развитие, които ще се изисква да се съблюдават и прилагат при оценката на ЕСУ рисковете.

Градивните елементи на рамката за оповестяване на устойчиво развитие¹⁰ са европейската таксономия, референтните показатели (бенчмарковете), етикетите и публичното оповестяване, които, наред с основната цел насърчаване на зеления преход, ще подпомогнат оценката и управлението на екологичния риск. Европейската таксономия (Регламент (ЕС) 582 от 18 юни 2020 г. за създаване на рамка за улесняване на устойчивите инвестиции и за изменение на Регламент (ЕС) 2019/2088) дава определение за екологично устойчива икономическа дейност, което да послужи на всички заинтересовани страни, вкл. банките да класифицират дейностите на техните контрагенти/кредитополучатели. Свързаните с устойчивото развитие дейности трябва да допринасят съществено за поне една от шестте екологични цели и да не засягат значително никоя от другите пет екологични цели, които са следните:

- смекчаване на последиците от изменението на климата;
- адаптиране към изменението на климата;
- устойчиво използване и опазване на водните и морските ресурси;
- преход към кръгова икономика, предотвратяване образуването на отпадъци и рециклиране на отпадъци;
- предотвратяване и контрол на замърсяването;
- опазване и възстановяване на биологичното разнообразие и екосистемите.

В допълнение са определени условията, на които трябва да отговаря една икономическа дейност, за да бъде класифицирана като екологично устойчива, а именно:

- отговаря на технически критерии за проверка;
- допринася съществено за поне една от шестте екологични цели;
- не нанася значителни вреди за другите пет екологични цели;
- извършва се при спазване на минимални социални гаранции – процедури, въведени от извършващото икономическа дейност предприятие, за да се гарантира спазването на международни документи и на принципа за ненанасяне на значителни вреди.

От настоящата година, с референтна дата 31.12.2022 г., започва поетапно задължително оповестяване на стандартизирана информация от големите предприятия и малки и средни предприятия, котиран на борсов пазар¹¹; от предприятията

¹⁰ Статията не разглежда приетите на 28 юни 2023 г. стандарти – „МСФО S1: Общи изисквания за оповестяване на финансова информация, свързана с устойчивостта“ и „МСФО S2: Свързани с климата оповестявания за стимулиране на устойчиво вземане на решения“.

¹¹ Делегиран Регламент (ЕС) 2021/2178 на Комисията от 6 юли 2021 г. за допълнение на Регламента за таксономията чрез определяне съдържанието и представянето на информацията, която трябва да бъде оповестявана от предприятията, обхванати от чл. 19а или чл. 29а от Директива 2013/34/ЕС, по отношение на методиката за изпълнение на това задължение за оповестяване.

В сектора на финансовите услуги¹² и от кредитни институции¹³. Тези публични оповестявания са съгласно три различни регламента, като кредитните институции се явяват както ползватели, така и изпълнители по отношение на публикуваните данни. Те ще ползват публикуваната от клиентите им информация за развитие на база данни, но в същото време ще оповестяват собствена такава. Като начало от кредитните институции със среден брой персонал над 500 служители за отчетната година се изисква да публикуват до 30.06.2023 г. следните данни:

- гела на експозициите по недопустими за таксономията и допустими за таксономията икономически дейности (екологично устойчиви дейности, допринасящи съществено за първите две екологични цели – смекчаване и адаптиране на изменението на климата) от общата стойност на активите;
- гела на експозициите към централни правителства, централни банки и наднационални емитенти и деривати от общата стойност на активите;
- гела на експозициите към предприятия, които не са задължени да публикуват нефинансова информация, от общата стойност на активите;
- качествена информация за ключовите показатели на резултатите (отношение на екосъобразни активи – *green asset ratio*) съгласно определено приложение;
- гела на търговския портфейл и междубанковите заеми при поискване от общата стойност на активите.

Според пруденциалната регулаторна рамка (Стълб 3) големите банки (съгласно определението в РКИ), които са емитирали инструменти, регистрирани на фондовата борса, оповестяват информация, свързана с ЕСУ рисковете. До края на 30.09.2023 г. се изисква попълването на стандартизирани таблици с качествени и количествени данни, базирани на отношението на екосъобразни активи и отношение на съобразения с таксономията банков портфейл. Така поднесена, информацията е планирана да се оповестява от всички банки на по-късен етап (съгласно проекта на РКИ 3/ДКИ 6).

От казаното дотук са видни различните източници на задължения за оповестяване, съдържащи множество данни и информация, с които банките трябва да разполагат, за да отговорят на изискванията за оповестяване. Напредъкът на европейските органи за създаването на цялостна рамка за оповестяване на устойчивото развитие също е очевиден. Все още обаче има признати от европейските органи предизвикателства за малките и средни предприятия, които трудно ще бъдат пре-

¹² Регламент 2022/1288 (SFDR) от 6 април 2022 г. за допълване на Регламент (ЕС) 2019/2088 (относно оповестяването на информация за финансирането за устойчиво развитие в сектора на финансовите услуги) на Европейския парламент и на Съвета по отношение на регулаторни технически стандарти, с които се определят подробно съдържанието и начинът на представяне на информацията във връзка с принципа за ненасяне на значителни вреди и си определят, съдържанието, методиките и представянето на информация във връзка с показателите за устойчивост и неблагоприятните въздействия върху устойчивостта, както и съдържанието и представянето на информация във връзка с рекламирането на екологични или социални характеристики и целите за устойчиви инвестиции в предоговорни документи, уебсайтове и периодични доклади.

¹³ Регламент (ЕС) 2022/2453 на Комисията от 30 ноември 2022 г. за изменение на техническите стандарти за изпълнение, определени в Регламент за изпълнение (ЕС) 2021/637, за оповестяване на екологичните, социалните и управленските рискове.

оголени. Съгласно съобщение на Европейската комисия (2023) те са по отношение на „набелязване на решения, при които все още не са налични екологосъобразни технологии, формулиране на целите и действията за устойчивост като част от стопанските стратегии и спазване на по-високи екологични и социални стандарти за устойчивост и на по-строги изисквания за оповестяване на информация, свързана с устойчивостта, както и преодоляване на недостига на работна ръка и на умения“ (Европейска комисия, COM(2023) 317 final¹⁴).

От оповестяване към оценка

Публичното оповестяване на предприятията е предпоставка за създаване и поддържане от страна на кредитните институции на база от данни, свързана с устойчивото развитие. Тя е необходима също и за целите на оценката и управлението на екологичните рискове – важни елементи от процеса за вътрешен анализ на адекватността на капитала (ВААК). Извършването на обстойни и съответстващи на портфейлите анализи е съпроводено с изчерпателна, детайлна и взаимосвързана база данни, за създаването на която е нужна информация за различните елементи, свързани с устойчивото развитие. Публичното оповестяване ще предостави информация за предприятията, които подлежат на задължително оповестяване, но тя няма да е налична за останалите. За малките и средните предприятия, които не са котирувани на борсов пазар, ще липсват данни за продуктите и услугите, свързани със съобразените с таксономията икономически дейности, въглеродния интензитет, плановете за гарантиране, че дадения бизнес модел и стратегия са съвместими с прехода към устойчива икономика и ограничаването на глобалното затопляне до 1.5 °C в съответствие с Парижкото споразумение и други. В България този сегмент е голям, тъй като малък брой от малките и средни предприятия са емитирали инструменти, котирувани на Българската фондова борса, и съответно са задължени да оповестяват съгласно CSRD. В същото време поради трудностите във връзка с набавянето на информация такава може да не е налична по отношение на данните за въглеродните емисии и за енергийната ефективност на ипотеките имоти.

Липсата на информация може да бъде преодоляна в известен смисъл чрез попълване на специфични формуляри от/за всеки кредитополучател, които също да следват унифицирани стандарти (сходни на оповестяваните данни). За да може банката да получи липсващата информация, без да претоварва административно своите клиенти, е необходимо попълването на формулярите да бъде подпомогнато от обучени служители, които, когато е приложимо (по преценка и при необходимост), могат да използват аналогични референтни стойности (*proxies*). За тази цел служителите трябва да са добре запознати, освен с икономическите дейности на предприятието и на сектора, географските характеристики, и със съответните регулации и нормативи за съответствие, свързани с прехода на специфичната дейност.

На тази основа българските по-малко значими институции могат да започнат изграждане на подходяща система за идентификация, отчитане и анализ на екологичните рискове и най-вече на риска, свързан с прехода. По отношение на физическия риск се очаква банките да имат известна готовност, тъй като природни явления са съществували винаги, въпреки че статистическа информация във връзка със

¹⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0317>.

загубите е трудно да бъде набавена. Рискът, свързан с прехода, е нов и за неговата оценка и управление е необходимо изграждането на специфична база данни по икономически сектори, предвид регламентите на ЕС и държавните политики, пазарните предпочитания и технологичния напредък, със съответните взаимовръзки и вероятни въздействия върху кредитополучателите.

Оценката и анализът на кредитния риск, произтичащ от екологични фактори трябва да се извършват на ниво клиент/контрагент, сектор, географски район. На първоначален етап е идентифицирането им и проверката/оценката за тяхната същественост (*materiality*) – изследва се нивото на въздействие на предприятието върху околната среда и обратното, въздействието на околната среда върху предприятието. Двойната перспектива на екологичните рискове трябва да се разгледа както по отношение на цялостната им дейност, така и за дейността на клиентите, например последиците от природни и/или антропогенни явления върху собствените сгради и върху недвижимите имоти, получени като обезпечение, както и тяхната енергийна ефективност и друго влияние върху околната среда. Освен това се оценява целесъобразността на стратегиите/плановите на кредитополучателя за редуциране на риска. При определянето на пряк или косвен завишен физически риск могат да се използват различни инструменти, като топлинни карти, корелационни анализи и т.н.; при завишен риск, свързан с прехода, се преглеждат текущите и прогнозните емисии на парникови газове.

Оценката за финансова същественост по отношение на екологичния риск се извършва на база на целите, заложи в европейската таксономия, чрез определянето на показатели. Съветът за счетоводни стандарти за устойчиво развитие (SABS) използва следните категории: емисии на парникови газове, качество на въздуха, енергиен мениджмънт, вода и управление на отпадъчни води, управление на отпадъци и опасни материали, въздействие върху биоразнообразието. Тези категории включват количествени и качествени показатели. По подобен начин големите рейтингови агенции ползват показатели, за да оценят финансовата същественост на всички категории (съществуват вариации в групирането), и след което определят теглата им в общата оценка. За оценка на ЕСУ рисковете SABS определят 27 категории, които е вероятно да въздействат на финансовото състояние на предприятието и да доведат до финансова същественост. SABS публикува стандарти¹⁵, насочени към 77 различни индустрии, като предоставя възможност за сравняване на показатели в различните индустрии. Подходът за оценка на ЕСУ рисковете за всяко предприятие, предвид методологията на рейтинговата агенция *Sustainalytic*, е в две направления – първоначално се оценява съществеността като цяло спрямо икономическия сектор и индивидуалната същественост; след което се оценява управлението на експозицията към съществени рискове. Крайният рейтинг показва потенциалното съществено въздействие от проявлението на ЕСУ рискове върху икономическата стойност на предприятието или степента на неуправляваните от предприятието ЕСУ рискове.

¹⁵ Съветът по международни стандарти за устойчивост (към Съвета за международни счетоводни стандарти) насърчава ползването на стандартите на SABS: <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/international-applicability-sasb-standards/ed-issb-2023-1-international-applicability-sasb-standards.pdf>.

Като цяло крайната оценка представлява претеглена оценка за всяка категория в цифрова скала (например четиристепенна). Съответните тегла и обхват на индикаторите се определят по преценки и експертно мнение, като е важно да са базирани на обективни наблюдения и познания за стандартите и регулациите, свързани с устойчивото развитие, които трябва да съблюдават икономическите сектори. Големите рейтинговите агенции (например MSCI), разполагащи с бази от данни, изчисляват средни тегла за различните индустрии, както и групи статистически показатели, които използват за референтни стойности. Важно е да се има предвид, че поради различен обхват на данни и различия в подходите за оценка (допускания и алгоритми) получените крайни оценки невинаги са еднозначни и е възможно да си противоречат. Доказателство за това е сравнението между рейтинговите агенции и техните оценки, направено в статията „Aggregate Confusion: The Divergence of ESG Ratings“ (2023) на авторите Berg, Koelbel, and Rigobon. По тази причина и за да не бъдат подценени рисковете, е важно да се обосновават прилагането на избрания подход за оценка и използваните данни.

На настоящия етап изисквания във връзка с екологичното устойчиво кредитиране и измерването на екологичните рискове, като част от Единния наръчник са заложили в Насоките на ЕБО за предоставяне и наблюдение на кредити (EBA/GL/2020/06)¹⁶. Датата на прилагането им е 30 юни 2021 г., но за някои изисквания е предоставен преходен период до 31.12.2024 г., когато се очаква да бъдат приложени в тяхната пълнота. Качествени изисквания са насочени към вътрешното управление и управлението на рисковете за създаването на политики и процедури за кредитиране на еко-съобразни дейности; за интегриране на оценка на въздействието на екологичните рискове върху финансовото състояние на кредитополучателите; за включване на екологичния риск в рисковия апетит; за културата за поемане на кредитния риск, която под влияние на ръководни напътствия („tone from the top“) да гарантира отпускането на кредити на кредитополучатели, които предоставят достатъчно и подходящо обезпечение, предвид въздействието му върху устойчивостта. За постигането на заложените изисквания се обръща внимание на количествените изисквания – подходяща база данни за целите на управлението и наблюдението на кредитния риск през целия жизнен цикъл на кредитните улеснения – от предоставянето на кредити и оценката на кредитоспособността, последващи оценка, преглед и наблюдение на рисковете.

¹⁶ Final Report on GL on loan origination and monitoring_COR_BG.docx (europa.eu)

Литература

Европейски съюз (2016). Парижко споразумение. *Официален вестник на Европейския съюз*, Париж [онлайн]. Достъпен на: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=BG](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=BG). [Прегледан: 13 септември 2023].

Европейска комисия (2019). *Европейски зелен пакт* [онлайн]. Достъпен на: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_bg. [Прегледан: 14 септември 2023].

Европейска комисия (2021). *Стратегия за финансиране на прехода към устойчива икономика* [онлайн]. Достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0390&from=EN>. [Прегледан: 14 септември 2023].

Европейска комисия (2018). План за действие. *COM (2018) 97 final* [онлайн]. Достъпен на: [1_BG_АСТ_part1_v3.docx \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0097&from=BG). [Прегледан: 10 септември 2023].

Европейска комисия (2018). Нов план за действие. *COM (2020) 98 final* [онлайн]. Достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0098>. [Прегледан: 10 септември 2023].

Европейска комисия (2021). *Делегиран регламент (ЕС) 2021/2139 на Комисията от 4 юни 2021 година за допълнение на Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета чрез установяване на техническите критерии за проверка с цел определяне на условията, при които дадена икономическа дейност се квалифицира като допринасяща съществено за смекчаването на изменението на климата или за адаптирането към изменението на климата, и с цел определяне дали тази икономическа дейност не нанася значителни вреди във връзка с постигането на някоя от другите екологични цели* [онлайн]. Достъпен на: [EUR-Lex - 32021R2139 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R2139-EN) [Прегледан: 29 август 2023].

Европейска комисия (2021). *Регламент за изпълнение (ЕС) 2022/2453 НА КОМИСИЯТА от 30 ноември 2022 година за изменение на техническите стандарти за изпълнение, определени в Регламент за изпълнение (ЕС) 2021/637, по отношение на оповестяването на екологичните, социалните и управленските рискове* [онлайн]. Достъпен на: [EUR-Lex - 32022R2453 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2453-EN). [Прегледан: 29 август 2023].

Европейска комисия (2022). *Директива (ЕС) 2022/2464 на Европейския парламент и на Съвета от 14 декември 2022 година за изменение на Регламент (ЕС) № 537/2014, Директива 2004/109/ЕО, Директива 2006/43/ЕО и Директива 2013/34/ЕС, по отношение на отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта* [онлайн]. Достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022L2464>. [Прегледан: 29 август 2023].

Европейска комисия (2022). *Делегиран Регламент (ЕС) 2022/1288 на Комисията от 6 април 2022 година за допълнение на Регламент (ЕС) 2019/2088 на Европейския парламент и на Съвета по отношение на регулаторните технически стандарти, с които се определят подробно съдържанието и начинът на представяне на информацията във връзка с принципа за ненанасяне на значителни вреди и се определят съдържанието, методиките и представянето на информация във връзка с показателите за устойчивост и неблагоприятните въздействия върху устойчивостта, както и съдържанието и представянето на информация във връзка с рекламирането на екологични или социални характеристики и целите за устойчиви инвестиции в предоговорни документи,*

уебсайтове и периодични доклади [онлайн]. Достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1288>. [Прегледан: 29 август 2023].

Европейска комисия (2021). *Делегиран Регламент (ЕС) 2021/2178 на Комисията от 6 юли 2021 година за допълнение на Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета чрез определяне на съдържанието и представянето на информацията, която трябва да бъде оповестявана от предприятията, обхванати от член 19а или 29а от Директива 2013/34/ЕС, по отношение на екологично устойчивите икономически дейности, и чрез определяне на методиката за изпълнение на това задължение за оповестяване* [онлайн]. Достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R2178>. [Прегледан: 29 август 2023].

Европейска комисия (2013). *Регламент (ЕС) № 575/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници и за изменение на Регламент (ЕС) № 648/2012* [онлайн]. Достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/575/oj/bul>. [Прегледан: 29 август 2023].

Европейска Централна Банка (2020). *Ръководство относно рисковете, свързани с климата и околната среда* [онлайн]. Достъпен на: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/ssm.202011finalguideonclimate-relatedandenvironmentalrisks~58213f6564.bg.pdf>. [Прегледано: 29 август 2023].

Закон за счетоводството, изм. и доп. (2021) ДВ, бр. 19 от 5 март 2021 г. [онлайн]. Достъпен на: <https://lex.bg/laws/ldoc/2136697598>. [Прегледан: 12 септември 2023].

Basel Committee (2021). *Climate-related risk drivers and their transmission channels* [online]. Available at: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d517.pdf>. [Accessed 30.08.2023].

Berg, Koelbel, and Rigobon (2023). *Aggregate Confusion: The Divergence of ESG Ratings* [online]. Available at: <https://academic.oup.com/rof/article/26/6/1315/6590670?login=false>. [Accessed 15.09.2023].

EBA (2021). *EBA report on management and supervision of ESG risks for credit institutions and investment firms (EBA/REP/2021/18)* [online]. Available at: https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Publications/Reports/2021/1015656/EBA%20Report%20on%20ESG%20risks%20management%20and%20supervision.pdf. [Accessed 29.08.2023].

EBA (2022). *Discussion paper on the role of environmental risk in the prudential framework (EBA/DP/2022/02)* [online]. Available at: <https://www.eba.europa.eu/calendar/discussion-paper-role-environmental-risk-prudential-framework>. [Accessed 30.08.2023].

European Central Bank (2020). *Guide on climate-related and environmental risks* [online]. Available at: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/ssm.202011finalguideonclimate-relatedandenvironmentalrisks~58213f6564.en.pdf>. [Accessed 29.08.2023].

Freiberg, D., Rogers J., Serafeim G. (2020). *How ESG Issues Become Financially Material to Corporations and Their Investors, Working Paper 20-056. Harvard Business School.* [online]. Available at: https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/20-056_1c21f28a-12c1-4be6-94eb-020f0bc32971.pdf. [Accessed 15.09.2023].

Sustainalytics (2021). *ESG Risk Ratings – Methodology Abstract, Version 2.1, January 2021* [online]. Available at: <https://www.sustainalytics.com/docs/knowledgehublibraries/>

[default-document-library/sustainalytics_esg-risk-rating_methodology-abstract-\(2\).pdf?sfvrsn=15b2cba1_0](https://www.msci.com/default-document-library/sustainalytics_esg-risk-rating_methodology-abstract-(2).pdf?sfvrsn=15b2cba1_0). [Accessed 15.09.2023].

MSCI(2023).*ESGRatingsMethodology,MSCIESGResearchLLC,August2023*[online]. Available at: <https://www.msci.com/documents/1296102/34424357/MSCI+ESG+Ratings+Methodology.pdf>. [Accessed 15.09.2023].

REIMAGINING THE WORLD THROUGH METAPHORS:

Insights from *Metaphors We Live By* by George
Lakoff and Mark Johnson

Rosita Stoyneva

New Bulgarian University · rositarosenova@gmail.com

Abstract: Metaphors have an immense impact on our everyday life, serving not only as devices of speech but also of thought and action. Drawing from the book *Metaphors We Live By*, by George Lakoff and Mark Johnson, this paper explores the nature of metaphorical concepts, the metaphorical nature of our actions and the importance of context in metaphorical concepts. Through an analysis of key metaphorical concepts such as “Argument is war” and “Time is money”, this article demonstrates how the metaphorical expressions we use daily are intertwined with metaphorical concepts programmed in our brain, thus showing the metaphorical nature of our inner conceptual system. Additionally, the text explores the crucial role of context in metaphorical understanding, outlining the importance of hidden aspects which affect interpretation. The paper shows the central connection between metaphors and the better understanding of how we perceive the world and respond to it.

Keywords: metaphors, metaphorical concept, conceptual system, language, reception

Introduction

What metaphors truly are and how much impact do they have on our lives? It would be easy to state that metaphors are language devices, corresponding with our speech only. However, there is much more to explore. George Lakoff (2016) provokes us to think of metaphors in relation to how our brain functions, not solely related to our speech, but also to our perceptions, thoughts and actions. Metaphors are complex devices – their understanding comes from the neural system and therefore the exploration of metaphors is strongly connected to neural explanations.

The book *Metaphors We Live By* by George Lakoff and Mark Johnson, published in 1980, is not only a classic when it comes to cognitive linguistics. It is an important tool for understanding metaphors and their immense impact on our everyday lives. The book explores how metaphors shape our understanding of the world, creating concepts we integrate daily. Thus, metaphors transform from devices of speech to devices of thought and action (Lakoff and Johnson, 2003).

The first three chapters of *Metaphors We Live By* shape a profound perception of the impact of metaphors. The first chapter *Concepts We Live By* explores the nature of metaphorical concepts that shape our daily lives, the second chapter *The Systematicity of Metaphorical Concepts* deals with the metaphorical nature of our actions, the third chapter *Metaphorical Systematicity: Highlighting and Hiding* outlines the limitations and context importance in metaphorical concepts (Lakoff and Johnson, 2003). This structure, integrated with everyday examples, provides a strong building block for better understating the functions of metaphors.

By exploring that frame of analysis connected to metaphors and metaphorical systematicity in the book *Metaphors We Live By* and additional sources, this work will outline and better understand the immense impact of metaphors in the way people think, talk and act in their everyday lives, proving the metaphorical nature of not only our way of talking, but also of our way of acting and perceiving.

Concepts We Live By

In the first chapter of the book *Metaphors We Live By*, Lakoff and Johnson (2003) state that metaphors are often perceived as tools of the extraordinary rather than the ordinary language – used in poetry and fiction. Moreover, those linguistic devices are seen as instruments of the speech, rather than of thought and action. The revolutionary concept by Lakoff and Johnson is that metaphors are actually very present in our daily lives, in language, thought and action. People operate based on an inner conceptual system, this is how the brain works when we think and act. This conceptual system actually has a metaphorical nature. The concepts that people assimilate daily structure the way they perceive the world and respond to it. According to Lakoff and Johnson (2003) “our conceptual system thus plays a central role in defining our everyday realities”, therefore the way we think and act on a daily basis is very much influenced and governed by metaphors. It is hard to notice and to acknowledge this phenomenon, as people live automatically, without noticing the inner structures that drive them in certain ways.

In order to illustrate this theory, Lakoff and Johnson (2003) give a very clear example of a metaphorical concept which is immensely intertwined with our perception and our actions in our everyday activities. That is the conceptual metaphor *Argument is war*, related to

the concept of argument. There are many expressions which illustrate the embedded metaphorical concept such as:

“Your claims are *indefensible*.

He *attacked every weak point* in my argument.

His criticisms were right *on target*.

I’ve never *won* an argument with him.”

The metaphorical concept of arguing reflects to a great extent the concept of war – people attack, they are winning or losing the argument, people defend themselves against an opponent and often try to win others on their side. This example shows how a concept we deal with in our lives (argument) is metaphorically connected to another (war) and that influences not only the way people talk of arguing and when arguing, but also the way they think and act. It is perfectly normal to perceive argument in terms of war and the metaphorical concept explains the reasons for it.

An interesting research, elaborating on the metaphorical concept of *Argument is war*, is the one done by L. David Ritchie, corresponding and relating to the work of Vervaeke and Kennedy. Ritchie (2009) states that the concept of argument also intertwines with the concepts of chess match, bridge game and other competitive activities. He observes the fact that chess itself is often used as a metaphor for war or politics, even the pieces are named in such manner (knight, queen, bishop). Ritchie (2009) suggests that a small number of people in modern days have directly experienced war, therefore children form the concept of war through communication and media portrayal. The concepts of argument and war can be perceived as a common basis of frustrated desires and conflict of will. War as a concept for argument is the most extreme notion and it is often used for interpersonal conflicts. In addition, Ritchie observes that war can often be used as a metaphorical concept for argument, however he states that argument can also be used when portraying war, and games can be implemented as a metaphor for both war and argument.

The Systematicity of Metaphorical Concepts

As already mentioned, through the example of *Argument is war*, the systematic nature of metaphorical concepts leads to a systematic use of language. The metaphorical expressions we use in our daily lives are connected to metaphorical concepts programmed in our minds. According to Lakoff and Johnson (2003) it is important to explore this observation to reach better understanding of the metaphorical nature of our daily activities. To illustrate this, Lakoff and Johnson use the example *Time is money* and the expressions reflecting it in contemporary English:

“You’re *wasting* my time.

This gadget will *save* you hours.

How do you *spend* your time these days?

That flat tire *cost* me an hour.”

The metaphorical concept *Time is money* explains the nature of the activities related to time in modern Western culture. Work is associated with the time invested in it, in addition the concept is connected to aspects of everyday life – hourly wages, yearly budgets and many more. The language we use when talking of time reflects the nature of our activities connected to it and our overall perception of it. Time is something we invest, spend, save,

waste – when speaking of time, we use the same language expressions we do when we speak of money – turning time into a valuable commodity (Lakoff and Johnson, 2003).

When exploring the metaphorical concept of *Time is money*, it is important to mention the work of Zoltán Kövecses. Kövecses (2010) highlights the possible variations of metaphorical concepts across different languages. In English *spending your time* is a common expression, while in Hungarian the expression changes to *filling your time*. This variation leads to the understanding that a universal concept as time might be perceived different and therefore a different metaphorical system would be built around it. Kövecses (2010) states that many conceptual metaphors are near-universal or potentially universal, however they are none which are entirely universal in every sense. Another interesting observation is that concept, which could be perceived as universal, such as time, might differ not only in-between cultures but also within cultures. The factors for those differences might be on a social, regional, ethnic or personal level.

Metaphorical Systematicity: Highlighting and Hiding

As already mentioned, metaphorical systematicity provides with the opportunity to comprehend a concept in terms of another, an example already regarded is comprehending argument as a war. However, it is important to mention that focusing on the metaphor used for comprehension might prevent us from viewing other aspects of that concept, which are far from the established one (Lakoff and Johnson, 2003). For example, in the heat of an argument, our thoughts and actions might be so preoccupied with the concept of a battle, that we forget the cooperative aspects of an argument – two sides devoting time and energies in order to better understand each other.

It is crucial to highlight the work of Michael Reddy, who, in 1979, investigated the phenomena of “conduit” metaphors and their effect on communication (Ntzani, 2015). His work illustrates how when communicating a speaker has ideas or meanings, just like “objects”, which he transmits along a “conduit” in linguistic expressions – “containers”. The hearer takes those “objects” out of the “containers”. Reddy supports his work by documenting more than a hundred types of English expressions, intertwining his theory and the way people talk about language. A few examples of those expressions are the following (Lakoff and Johnson, 2003):

“It’s hard to *get* that idea across to him.

I *gave* you that idea.

Your reasons *came through* to us.

The sentence is *without* meaning.”

An interesting study by Dimitra Ntzani (2015) puts the work of Reddy in applicable manner and helps to understand the concept of it. The research report titled *Under the Spell of Metaphors: Investigating the Effects of Conduit and Container Metaphors on Museum Experience* documents the impact on transforming museum experience through the prism of conduit metaphor. The conduit metaphor – viewing museums as channels for transferring knowledge – reshapes the concept of the experience for visitors. This reshaping is connected to greater engagement and higher learning levels. The research report shows a great example of the work of Reddy in practice.

However, Lakoff and Johnson (2003) dig deeper into the topic of thinking about language in such a conventional way. Seeing ideas as objects and linguistic expressions as containers,

which are both independent of the context and the speaker might hide some aspects of the metaphor. Furthermore, this could mask the essence of the communicative process, which is intertwined with the context. There are statements where context does not matter and the conduit metaphor is perfectly applicable, however Lakoff and Johnson (2003) outline two important cases where the context must be noticed.

The first example are sentences that have no meaning without a context. Lakoff and Johnson (2003) illustrate this with an example from a conversation with Pamela Downing:

“Please sit in the apple juice seat.”

The sentence itself does not convey a meaning without its context – the table was set with an apple juice placed only in front of one of the seats. This is an example of the “conduit” theory being inapplicable.

Another example provided by Lakoff (2016) is:

“Look how far we’ve come.”

This example illustrates a case where one sentence can have many meanings corresponding with different contexts. It could relate to a destination, a professional success, personal achievement, it is also often used to illustrate progress in relationships. The context completely changes the “object” of the sentence.

The third chapter of *Metaphors We Live By* called *Metaphorical Systematicity: Highlighting and Hiding* and the research report by Dimitra Ntzani illustrate how thinking about language and metaphorical concepts in relation to the “conduit” approach is very interesting and practical. However, there are cases where context matters and the metaphorical concepts might prevent the listener from seeing the hidden important aspects, which might convey the essence of the communicative process.

Conclusion

The book *Metaphors We Live By*, by Lakoff and Johnson, explores metaphors not only as language devices, but as tools of thought and action, which have a profound impact on perceptions and actions in everyday lives. The metaphorical concept of *Argument is war* showcases how metaphors we use daily are actually part of conceptual systems, leading to the observation that human thought processes and conceptual systems are metaphorically defined. The concept of *Time is money* illustrates how the exploration of metaphorical concepts leads to the better understanding of the metaphorical nature of everyday activities, which might vary cross and inner-culturally. Lastly, the “conduit” metaphors show the importance of context and the hidden aspects that might be overlooked if always thinking conventionally.

In conclusion, the exploration of metaphors and the systematical concepts they form is a highly interesting process as it observes the intertwining of language, thoughts and actions. By being aware of the limitations and hidden aspects which might cloud our perception, the understanding of metaphors leads to better comprehension of the way we perceive the world and respond to it with words, thoughts and actions.

References

Andor, J. (2016). Framing the Issues: An interview with George Lakoff. *Argumentum*, 12, 174–190.

Kövecses, Z. (2010). Metaphor and culture. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica*, 2(2), 197–220.

Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Ntzani, D. (2015). Under the Spell of Metaphors: Investigating the effects of conduit and container metaphors on museum experience. *Curator: The Museum Journal*, 58(1), 59–76.

Ritchie, D. (2009). “Argument is war” – or is it a game of chess? Multiple meanings in the analysis of implicit metaphors. *Metaphor and Symbol*, 18(2), 125–146.

Език и публичност е електронно рецензирано и реферирано списание, издавано от департамент „Философия и социология“ на Нов български университет. Списанието е насочено към изследването на широк кръг проблеми от областта на философията и социалните науки с фокус върху научните, социалните и политическите въпроси на съвременното общество.

Language and Public Sphere is electronic peer-reviewed journal, included in the National reference list, issued by the Department of Philosophy and Sociology at New Bulgarian University. It is dedicated to the research of wide array of problems in the fields of philosophy and the social sciences, with a focus on the scientific, social, and political topics of contemporary society.

ISSN: 2367-5756

sophy.nbu.bg/bg/spisanie-ezik-i-publichnost